

Från trälar till tjänstefolk

Bilagor

Martin Andersson

AGRARHISTORIA NR 9 UPPSALA 2022

AGRARHISTORIA NR 9

Från trälar till tjänstefolk

Bilagor

Martin Andersson

Swedish University of Agricultural Sciences
Department of Urban and Rural Development
Division of Agrarian History

Ämnet agrarhistoria är en historisk disciplin som omfattar en utveckling från äldsta tid till nutid. Ämnet handlar om den agrara produktionen och den tekniska utvecklingen, sociala och ekonomiska förhållanden, människorna i agrarsamhället samt deras relation till naturen, landskapet och samhället i stort. Tyngdpunkten ligger på forskning och undervisning om nordeuropeiska förhållanden, bland annat Sverige, även om också en vidare internationell agrarhistoria är viktig för ämnet.

Agrarhistoria är också namnet på den här rapportserien som ges ut av avdelningen för agrarhistoria vid Sveriges Lantbruksuniversitet. Serien har till syfte att tillgängliggöra rapporter och forskning rörande agrarhistoria i tryckt form och via digital open access.

Agrarhistoria nr 9

ISSN 1403-3402

ISBN: 978-91-8046-788-9

eISBN: 978-91-8046-789-6

Editor: Patrick Svensson

© Martin Andersson 2022

Print: SLU Repro, Uppsala Sweden

Innehållsförteckning

Inledning: Legofolksinstitutionens källor	7
Frekvens	11
Källtyper	14
Kön	17
Kronologi	20
Geografi	23
Bilagor	29
Kapitel 2: Legostämman	29
<i>Bilaga 2A. Tvister om legorov och vräkningar</i>	29
<i>Bilaga 2B. Lockande av andras legohjon</i>	39
<i>Bilaga 2C. Legofolks rymningar från husbonden</i>	45
Kapitel 3: Ersättningen	50
<i>Bilaga 3A. Lönetvister</i>	50
<i>Bilaga 3B. Strödda löneuppgifter</i>	57
Kapitel 4: Egendomen	59
<i>Bilaga 4A. Legofolks egendom</i>	59
<i>Bilaga 4B. Stölder begångna av legohjon</i>	64
Kapitel 5: Underordningen	73
<i>Bilaga 5A. Arbetsledning hos S:ta Birgitta</i>	73
<i>Bilaga 5B. Arbetsledning</i>	75
<i>Bilaga 5C. Olycksfall i arbetet</i>	77
<i>Bilaga 5D. Husbondens juridiska ansvar för sitt legofolk</i>	78
<i>Bilaga 5E. Husbönders våld mot sina legohjon</i>	89
<i>Bilaga 5F. Legofolks våld mot sina husbönder</i>	99
<i>Bilaga 5G. Sex med husbonden</i>	102
<i>Bilaga 5H. Sex med matmodern</i>	115
<i>Bilaga 5I. Sex med husbondens släktingar</i>	117
<i>Bilaga 5J. Sex med ett annat legohjon i hushållet</i>	121

Kapitel 6: Livscykeln	126
<i>Bilaga 6A. Legohjons ålder</i>	126
<i>Bilaga 6B. Giftna legohjon</i>	129
Kapitel 8: Träldomens slut	132
<i>Bilaga 8. Straffarbetsdomar</i>	132
 Ortregister	 147
 Referenser	 155
<i>Otryckta källor</i>	155
<i>Tryckta källor</i>	156
<i>Litteratur</i>	158
 Tidigare publicerat i serien Agrarhistoria.....	 159

Inledning:

Legofolksinstitutionens källor

Detta häfte av *Agrarhistoria* är ett tillägg till min bok *Från trälar till tjänstefolk: legofolksinstitutionen i Sverige 1250–1600*.¹ Det innehåller ett antal bilagor (tjugo för att vara exakt) vilka består av samlingar av de källuppgifter som ligger till grund för en del av de kvantitativa studier som ingår i boken. Den källpluralistiska forskningsmetod som använts i *Från trälar till tjänstefolk* bygger nämligen på att när ett antal var för sig ofta kortfattade och inte alls särskilt informativa fall sammanställs kan vi se vad som var typiskt respektive mindre vanligt förekommande, i detta fall gällande relationen mellan legohjon och husbönder i medeltidens och 1500-talets Sverige. Anledningen till att jag valt att publicera bilagorna separat från själva undersökningen är för att jag velat undvika att i onödan tynga boken med alla dessa belägg, som annars inte hade kunnat redovisas i den utförliga form de nu har utan endast med överskådliga och oanvändbara fotnotsuppräknningar.

Genom att publicera bilagorna på detta sätt uppnås flera syften. För det första underlättas en vetenskaplig granskning av de slutsatser jag dragit i *Från trälar till tjänstefolk*, en granskning som utan bilagorna knappast vore möjlig.² För det andra är min förhoppning att samlingarna av källuppgifter kan fungera som en utgångspunkt för framtida social- eller rättshistorisk forskning om 1500-talet, genom att de sammanställer exempel på fall från (i de flesta fall) otryckta domböcker eller böteslängder. Jag tror därför att uppgifterna kan vara av intresse inte bara för den som är intresserad av just själva legofolksinstitutionen, utan också för den som vill studera sexualbrott, straffarbete eller våld, för att ge några exempel. För det tredje möjliggör

¹ Martin Andersson, *Från trälar till tjänstefolk: Legofolksinstitutionen i Sverige 1250–1600*, Lund: Nordic Academic Press 2023. Uppgifter rörande antalet legodrängar i olika svenska landskap och städer, tagna från 1500-talets skattelängder, har tidigare publicerats separat i Martin Andersson, ”Ärva siffror och nya källor till Sveriges folkmängd 1571”, *Agrarhistoria* 6, Uppsala: Avdelningen för agrarhistoria 2020.

² Det kan tilläggas att bilagorna ingått i den sakkunniggranskning som bokmanuskriptet genomgått genom Kriterium.

särpubliceringen också en närmare granskning av den av socialhistoriker ofta använda metoden att samla in belägg från till exempel domböcker, studier som oftast begränsas till ett viss tidsperiod eller till ett avgränsat område. Eftersom min genomgång av källorna försökt att täcka in hela det dåvarande svenska riket och under hela 1500-talet, undersöks i det följande hur stor variationen är mellan de olika källorna, mellan olika landskap och över tid. Som vi ska se finner vi stora variationer, varav vissa antagligen speglar en verklig utveckling (till exempel att fler straffarbetsdomar utdömdes i Svealand under andra hälften av 1500-talet), medan andra sannolikt endast beror på regionala variationer i vad som inkluderats i källorna, eller vilka källor som överlevt (till exempel att en relativt stor andel av alla lönetvister mellan legohjon och husbönder kommer från ett par domböcker från östra Finland). Dessutom visar genomgången att studiens resultat hade blivit ganska annorlunda på vissa punkter beroende på vilka källtyper som hade inkluderats (till exempel är skillnaden mellan vad som tas upp i domböckerna och vad som nämns i saköreslängderna, det vill säga förteckningar över utdömda böter, betydande endast för vissa typer av fall). Genom att utförligt presentera källunderlaget hoppas jag därför kunna bidra till vidare diskussion kring räckvidden av resultaten från socialhistoriska studier som begränsar sig till ett mindre område eller bygger på någon enstaka källtyp.

Bilagorna är numrerade i relation till respektive kapitel i boken. Den första bilagan heter därför 2A, därför att den hör till kapitel 2 (och A därför att det är den första av de tre bilagor A–C som hör till detta kapitel). De fall som ingår i respektive bilaga redovisas i kronologisk ordning med det äldsta först. Fallen är inte numrerade, men i och med att till varje fall hör en fotnot (vars numrering är unik för varje bilaga) är det ändå möjligt för den som vill att hänvisa till ”Bilaga 2A, fall 14” för att hänvisa till ett specifikt fall (detta exempel hänvisar till exempel till ett från Stockholm i juli 1512 då en piga dömdes att ersätta sin husbonde för att hon inte ville arbeta för honom, trots att hon tagit emot fästepenning). Sådana hänvisningar används också i det följande ortregistret, eftersom det ger en mer direkt överblick över vilka typer av fall som finns för ett visst område. För varje fall redovisas (i den mån det är känt) vilket år händelsen inträffat, de ingående parternas namn, platsen (i de flesta fall anges endast stad eller härad och landskap), samt för de detaljer som är relevanta i just det sammanhanget. Ett fåtal fall återfinns därför med något olika beskrivning i två bilagor, därför att de rör exempelvis både ett sexualbrott och en lönetvist.

Nedan redogörs översiktligt för innehållet i de olika bilagorna. Därefter tar den metodologiska studien vid, en granskning som bland annat visar vilka frågor rörande

legofolksinstitutionen som de samlade beläggen besvarar väl (respektive mindre väl). De viktigaste av dessa resonemang återfinns givetvis också i *Från trälar till tjänstefolk*. Studien är upplagd på följande vis. Först presenteras hur många fall som ingår i respektive bilaga, det vill säga hur vanligt förekommande olika typer av händelser eller information är i källorna jämfört med de övriga. Därefter undersöks materialet ur fyra olika metodologiska eller källkritiska aspekter: i vilken mån olika källtyper bidrar med olika typer av kunskap, hur väl kvinnor respektive män är representerade inom respektive bilaga, hur beläggen fördelar sig över tid, samt hur väl olika områden i riket är representerade. Genomgripande diskuteras huruvida en eventuell överrepresentation (av till exempel stölder i Stockholm eller gifta legohjon i östra Götaland) beror på att källor betonat just en särskild aspekt eller av någon anledning bevarats i ovanligt hög utsträckning, eller om det visar att något faktiskt verkligen var relativt vanligt (eller ovanligt).

Det första kapitlet i *Från trälar till tjänstefolk* heter "Orden" och behandlar legofolksinstitutionens språkliga utveckling, till exempel hur det först mot slutet av 1500-talet blev vanligt att kalla det som tidigare hade hetat "legohjon" för "tjänstefolk". Till detta kapitel hör inga separata bilagor, eftersom alla belägg redovisas redan i kapitlet.

Bokens andra kapitel, "Legostämman", tar sin utgångspunkt i avtalet mellan husbonden och legohjonet och beskriver bland annat hur detta ingicks och hur det kunde avslutas. Till kapitlet hör tre bilagor: **2A** (som innehåller tvister mellan husbönder och legofolk rörande legostämmor som hade brutits i förtid av den ena eller andra parten), **2B** (som behandlar fall då någon tredje part "lockade" ett legohjon att bryta sin legostämma), samt **2C** (som innehåller exempel på legohjon som rymt bort från husbonden).

Kapitel 3 handlar om den ersättning som legohjon fick för sitt arbete: vad ersättningen bestod av, hur den reglerades i lagstiftningen samt hur mycket lön legohjon utlovades och fick. Till detta kapitel hör två bilagor. Den första, **3A**, innehåller lönetvister mellan legohjon och husbönder, medan den andra, **3B**, innehåller uppgifter om legofolks löner som funnits i andra källor än storgårdarnas räkenskaper. (De senare, som är relativt vanliga, redovisas nämligen redan i kapitlet, men för de legohjon som arbetade för bönder och borgare finns inga räkenskaper bevarade. Deras lönevillkor kan därför endast studeras utifrån de relativt ovanliga uppgifter som redovisas i bilagan.)

I det fjärde kapitlet behandlas olika aspekter av legofolks egenom. Till kapitlet hör två bilagor. Den första, **4A**, innehåller uppgifter just om vilka föremål som legohjon ägde, medan kapitlets andra bilaga, **4B**, istället innehåller uppgifter om vad legohjon ville ha men inte hade och som de därför stal, främst från husbonden men också från andra.

Det femte kapitlet, "Underordningen", studerar legohjonets relation till husbonden. Sammanlagt hör tio bilagor till kapitlet. De två första bilagorna rör själva arbetsledningen. **5A** utgörs av ett antal exempel hämtade från den heliga Birgittas uppenbarelser på hur hon beskrev att husbönder arbetsledde sina arbetare. (Eftersom denna bilaga avviker från de övriga och har den inte inkluderats i de metodologiska studierna nedan.) Bilaga **5B** utgörs av verkliga exempel på hur husbönder talat till eller på annat sätt fått sina legohjon att utföra olika arbetsuppgifter. De två följande bilagorna rör husbondens ansvar för sina legohjon. Den första, **5C**, innehåller fall rörande husbondens ansvar då ett legohjon skadat sig i arbetet, medan bilaga **5D** samlar tillfällen då husbönder ansågs vara juridiskt ansvariga för sitt legofolks handlingar, till exempel genom att åtalas för deras brott eller anses betalningsskyldiga då ett legohjon bötfälldes.

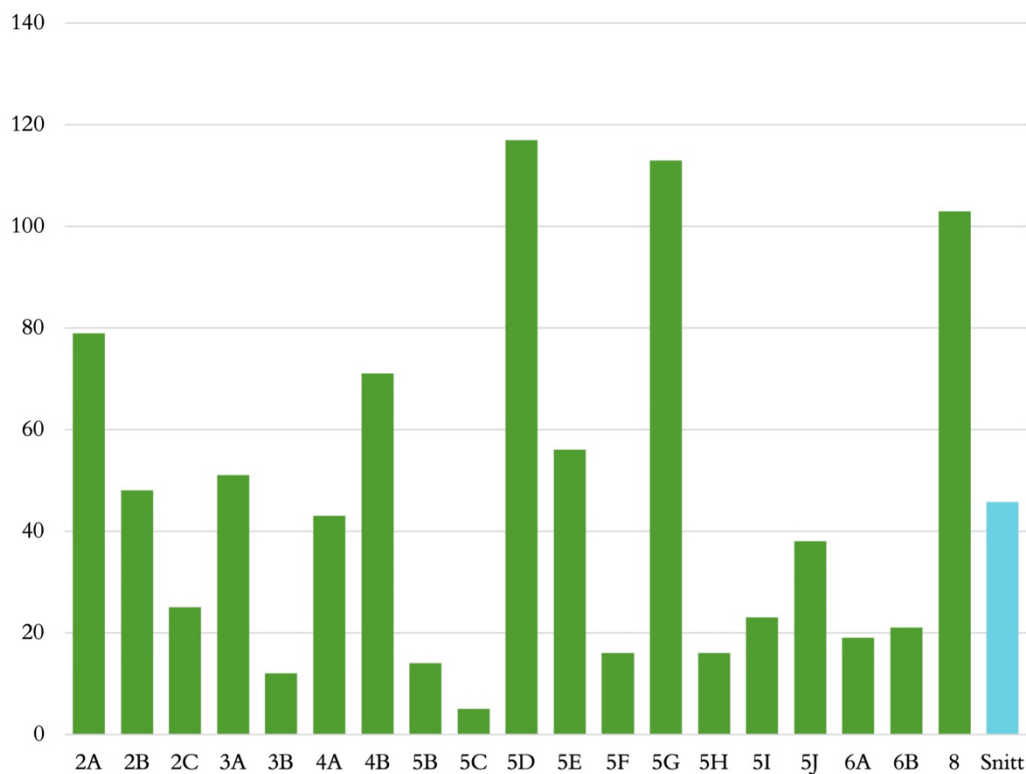
De därpå följande bilagorna handlar om våld mellan husbönder och legohjon. Den första, **5E**, handlar om husbönder som utövade våld (bland annat i form av aga) mot sina legohjon, medan den följande, **5F**, istället handlar om legofolk som var våldsamma mot sina husbönder. Kapitlets avslutande fyra bilagor rör sexuella relationer inom hushållet. Den första, **5G**, behandlar sexuella relationer mellan husbönder och deras pigor, den följande, **5H**, på motsvarande vis samlar fall då matmödrar haft sex med sina drängar. I bilaga **5I** följer sexuella relationer mellan legohjon och husbondens släktingar, till exempel mellan en piga och husbondens bror eller son, medan slutligen den sista bilagan, **5J**, innehåller uppgifter om sexuella relationer mellan två legohjon som levde i samma hushåll.

Till kapitel 6, som behandlar "Livscykeln", det vill säga frågan om legohjon oftast var unga och ogifta, hör två bilagor. I den första, **6A**, presenteras uppgifter om legohjons ålder, något som i källorna ofta endast anges som att en piga eller dräng var "ung" eller "liten". I kapitlets andra bilaga, **6B**, presenteras därefter uppgifter om gifta legohjon. Som framgår av dessa bilagor är bägge typerna av uppgifter relativt sällsynta, vilket fått till följd att livscykeln i *Från trälar till tjänstefolk* också studeras på mer indirekta vis.

För kapitel 7, som handlar om legofolkets relationer med överheten (kyrkan och kronan), finns ingen separat bilaga eftersom alla källuppgifter redogörs för redan i kapitlet. Det åttonde och sista kapitlet, ”Träldomens slut”, handlar om hur träldomen avskaffades i Sverige och om hur ofritt arbete i form av bland annat straffarbete ändå levde kvar. Bilaga 8 samlar därför domar rörande straffarbete vid bland annat slottsbyggen och i gruvor, förkunnade vid tinget, på rådstugan och av kungarna.

Frekvens

Låt oss börja den metodologiska undersökningen genom att titta på hur vanliga respektive ovanliga olika typer av fall var. Av Figur 1 på nästa sida framgår att de olika bilagorna är mycket olika omfattande. Det finns flera tänkbara orsaker till detta. En skulle förstås kunna vara att olika händelser verkligen inträffade olika ofta: något som sällan händer bör ha gett avtryck mindre ofta i källorna. En annan orsak är att källorna uppmärksammar vissa typer av uppgifter mer ofta än andra: brottsliga handlingar beskrivs givetvis oftare i domböckerna än tillåtna. En tredje orsak skulle kunna vara att vissa typer av fall till exempel bara förekom i vissa områden, från vilka källor kanske är mer fåtaliga. Låt oss därför se närmare på vilka typer av fall som är relativt vanliga respektive ovanliga för att se om det går att avgöra vilket eller vilka av dessa skäl som ligger bakom den ojämna fördelningen i Figur 1.

Figur 1. Antal fall i respektive bilaga. Den blåa stapeln längst till höger visar det genomsnittliga antalet. 2A: tvister om legostämman. 2B: lockande av annans legohjon. 2C: förrymda legohjon. 3A: lönetvister. 3B: strödda löneuppgifter. 4A: legohjons egendom. 4B: stölder. 5B: arbetsledning. 5C: olycksfall i arbetet. 5D: husbondens juridiska ansvar. 5E: husbondens våld. 5F: legohjons våld. 5G: sexuella relationer husbonde–piga. 5H: dito matmoder–dräng. 5I: dito husbondens släktingar–legohjon. 5J: dito mellan två legohjon i samma hushåll. 6A: ålder. 6B: gifta legohjon. 8: straffarbete.

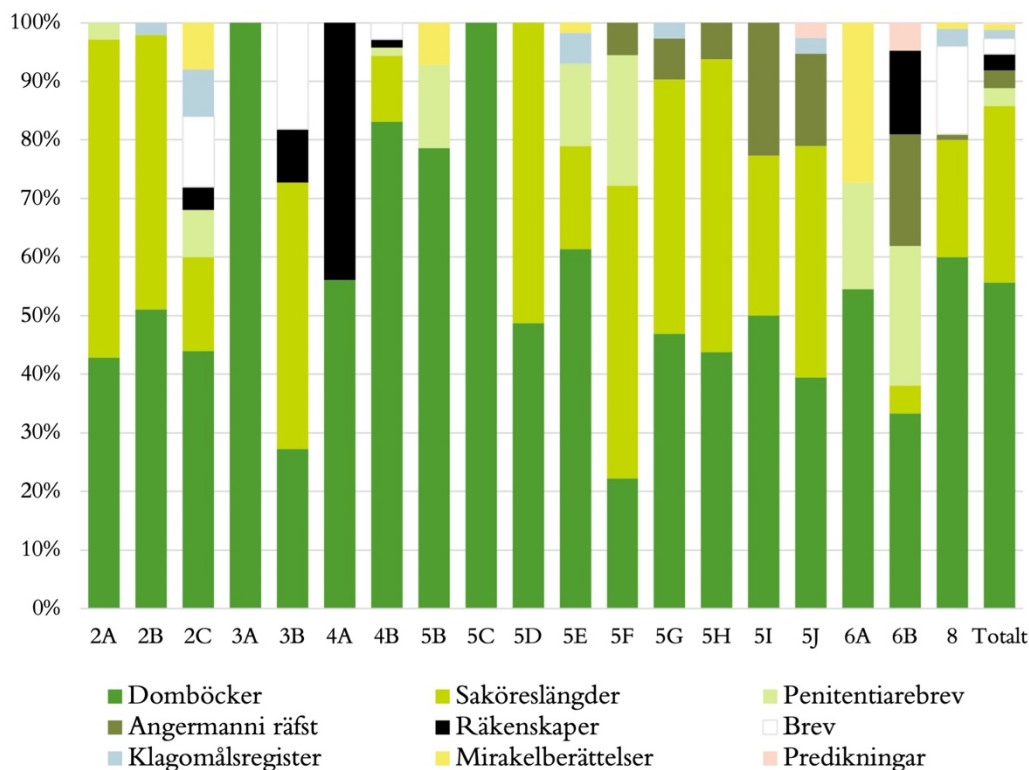
Jämfört med genomsnittet antal fall (redovisat längst till höger i den blå stapeln) framgår att ett antal bilagor är relativt omfattande. Det rör sig om 2A, 4B, 5D, 5G och 8: tvister rörande legostämman, legofolks stölder, husbondens juridiska ansvar, sexuella relationer mellan husbonde och piga, samt straffarbetsdomar. Det finns liten anledning att tro att dessa verkligen utgjorde de vanligaste händelserna i legofolkets vardag, utan att dessa händelser är sådana som ofta kommit att uppmärksammas i rättsprotokollen. Relativt ovanliga var 2C, 3B, 5B–C, 5F, 5H–I och 6A–B, det vill säga legofolks rymningar, strödda löneuppgifter, faktisk arbetsledning, olycksfall i

arbetet, legofolks våld mot husbonden, sexuella relationer mellan matmoder och dräng eller mellan husbondefolkets släktingar och legohjon, samt såväl uppgifter om ålder som civilstatus. En del av dessa typer av fall rör också de handlingar som skulle ha behandlats vid tinget, vilket antyder att de faktiskt var mer sällsynta, men andra (som ålder) rör information som oftast endast nämns i förbigående i källorna: alla legohjon hade en ålder, men det var sällan som skrivaren fann den värd att nämna. I andra fall får vi tänka oss att en typ av händelse visserligen kan ha varit vanligt förekommande, men att den relativt sällan ledde till konflikt inför tinget: många fler legohjon bör ha skadats av olyckor i arbetet än vad som nämns i rättsprotokollen, antagligen därför att det hela reglerades på något annat sätt. I det följande undantas några av de ovanligare typerna av fall från analysen, eftersom det inte bedömts meningsfullt att undersöka till exempel deras geografiska eller kronologiska fördelning (det rör sig om bilaga 3B, 5B–C och 6A–B), om inte det finns särskilda skäl att uppmärksamma dem ur någon aspekt. De redovisas dock i samtliga figurer.

Det kanske mest givande om vi vill veta om något var relativt vanligt eller inte är att ställa likartade typer av fall mot varandra, vilket också är en metod som används i *Från trälar till tjänstefolk*. Jämför vi 2A med 2B kan vi på så vis anta att det faktiskt var vanligare att husbonden och legohjonet hade en direkt konflikt rörande legostämman än att det fanns en tredje part inblandad (som anklagades för ”lockande”). 5E och 5F är också intressanta att jämföra: det var mycket vanligare att husbonden åtalades för att ha slagit (ihjäl) sitt legohjon än att legohjon anklagades, trots att husbonden hade laglig rätt att utöva våld. Förklaringen är antagligen att husbönder slog mycket oftare (vilket framgår av den analys som görs i boken), vilket innebar att det oftare gick så illa att fallet hamnade i rätten. Slutligen kan de fyra typerna av sexuella relationer 5G–5J jämföras med varandra (vilket också sker i boken). Av detta framgår att det var långt (sju–åtta gånger) vanligare att husbönder inledde sexuella relationer med sina pigor än att matmödrar gjorde det med sina drängar, vilket visar att pigor levde i relativt sett hög sexuell utsatthet. Möjligen kan man tänka sig att relationer mellan ogifta drängar och pigor (bilaga 5J) mer sällan ledde till åtal inför tinget eftersom detta sågs som ett mindre allvarligt brott: som vi strax kommer att se var det emellertid ett brott som ökade kraftigt mot slutet av 1500-talet. En studie av legofolks sexuella relationer under det följande århundradet skulle därför sannolikt i högre utsträckning finna exempel på detta jämfört med de övriga tre kategorierna.

Källtyper

Sammanlagt förekommer nio olika typer av källor som underlag i bilagorna, av vilka flertalet på ett eller annat sätt har med rättskipning att göra. Det gäller förstas domböcker, som innehåller uppgifter om vad som försiggick på tingen på landsbygden eller på rådhusen i städerna, och saköreslängder, som innehåller uppgifter om utdömda (eller uppburna) böter. Det gäller på sätt och vis också penitentiarebrev, det vill säga brev från den påvliga kurian i Rom som besvarade ansökningar från svenska präster om syndaförlåtelse m.m., handlingar från ärkebiskop Abraham Angermannus räfst 1596, då denne dömde ett stort antal människor för diverse kyrkliga brott, samt i viss mån även de (främst) kungliga breven, även om dessa också kan röra helt andra saker. Därtill har vissa uppgifter även hämtats från storgårdarnas räkenskaper, från mirakelberättelser rörande svenska helgon, samt från en senmedeltida predikosamling. Som framgår av stapeln längst till höger i Figur 2 har domböckerna varit den ojämförligt rikaste källan: över 50 % av fallen har hämtats från domböcker. Näst därefter följer saköreslängderna: tillsammans med domböckernas utgör de mer än 80 % av alla fall, medan resterande källtyper endast bidragit med några få procent var. Detta innebär att händelser som är relativt välrepresenterade i domböcker och saköreslängder är relativt väl företrädde i bilagorna, medan händelser som mer bygger på annat material är långt mer sällsynta. Hade undersökningarna begränsats till enbart rättsligt material hade med andra ord endast vissa av bilagornas undersökningar påverkats i någon större utsträckning. För den typ av socialhistoriska undersökningar som görs i *Från trälar till tjänstefolk* visar sig alltså domböcker (och saköreslängder) vara den bästa möjliga källan.

Figur 2. Källtyper använda i respektive bilaga. Stapeln längst till höger visar den sammantagna källbasen för samtliga bilagor. 2A: tvister om legostämman. 2B: lockande av annans legohjon. 2C: förrymda legohjon. 3A: lönetvister. 3B: strödda löneuppgifter. 4A: legohjons egendom. 4B: stölder. 5B: arbetsledning. 5C: olycksfall i arbetet. 5D: husbondens juridiska ansvar. 5E: husbondens våld. 5F: legohjons våld. 5G: sexuella relationer husbonde–piga. 5H: dito matmoder–dräng. 5I: dito husbondens släktingar–legohjon. 5J: dito mellan två legohjon i samma hushåll. 6A: ålder. 6B: gifta legohjon. 8: straffarbete.

Genom att jämföra en stapel med stapeln längst till höger ("Totalt") kan vi se för vilka kategorier som respektive källa varit relativt viktig eller oviktig. Detta har källkritisk betydelse därför att om exempelvis domböcker varit en dominerande källa till en viss typ av händelse (som 3A, lönetvister, vilka samtliga återfinns i domböckerna) så innebär det att få eller inga sådana händelser kan hittas för tidsperioder som saknar domböcker (det vill säga i princip före mitten av 1500-talet) eller för områden som har få bevarade domböcker.

Domböcker är särskilt betydelsefulla för bilaga 3A, 4B och 5B–C, det vill säga för uppgifter om lönetvister, stölder, arbetsledning och olycksfall. Detta beror på att lönetvister och olyckshändelser var fall som behandlades vid tinget men inte böter utan ersättning till den förfördelade parten utdömdes, att arbetsledning är en typ av uppgift som endast förekommer i mer utförligt skildrade mål (till exempel när någon ”bjudit” sin dräng att anfalla en annan man), samt att stölder visserligen kunde straffas med böter (och då redovisas i saköreslängden) men oftare bestraffades genom prygel eller hängning. Domböcker var däremot en relativt ovanlig källa för bland annat 3B och 5F: de innehåller relativt få uppgifter om löner (därför att sådana fall är sällsynta och oftare förekommer i andra typer av källor) och om legofolkets våld mot husbonden (av samma anledning).

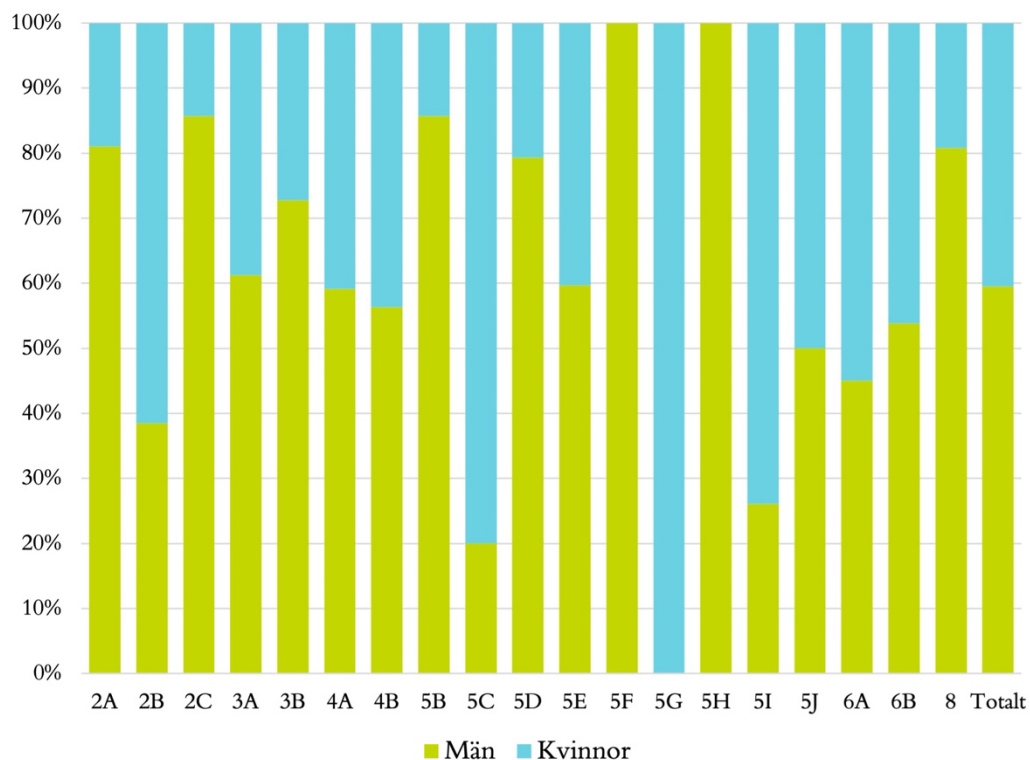
Saköreslängder, den näst viktigaste källan, är särskilt betydelsefull för 2A–B, 3B, 5D, 5F–H och 5J, det vill säga för brutna legostämmor och lockanden av andras legohjon, strödda löneuppgifter, husbondens juridiska ansvar, samt för tre av de fyra typerna av sexualbrott. Det rör sig med andra ord i första hand om brottmål, vilka ofta (i de fall som redovisas i saköreslängderna) slutat med bötesstraff, men därtill också husbondens juridiska ansvar (eftersom det ofta var husbonden som blev betalningsskyldig då legohjon dömdes till böter). Att löneuppgifter nämns relativt ofta beror på att ett antal fall rör husbönder som olagligen givit sina drängar utsäde som en del av lönen och som därför dömts att betala böter. Saköreslängderna är däremot en relativt oviktig källa till 2C, 4A–B, 5B–C, 6A–B, det vill säga rörande förrymda legohjon, legohjons egendom och stölder, arbetsledning, olycksfall, samt legohjons ålder och civilstånd: det vill säga i första hand kringinformation som inte omnämns i de ytterst kortfattade saköreslängderna, och därtill stölder, därför att dessa (som ovan nämnts) bestraffades hårdare än genom böter.

Övriga källtyper är alltså alla totalt sett relativt oviktiga, även om de ändå kan ha betydelse för en eller några få typer av händelser. (De är därtill viktiga därför att de i flera fall rör perioden före 1500-talet, det vill säga före den tid från vilken saköreslängder och domböcker finns bevarade.) Penitentiarebrev är en relativt viktig källa till bilaga 5B, 5E–F och 6A–B, det vill säga arbetsledning, våld, samt legohjons ålder och civilstatus, därför att de innehåller beskrivningar om konflikter mellan präster och deras legohjon som slutade med att prästen dödade legohjonet eller dess make/maka. Handlingarna från ärkebiskopens räfst 1596 är relativt viktiga för 5I–J och 6B, det vill säga rörande sexuella relationer mellan legohjon (vilket ärkebiskopen såg strängare på än man i allmänhet gjort tidigare under seklet) och därför också

innehåller uppgifter om gifta legohjon (vilket var en graverande omständighet). Räkenskaper är relativt viktiga för bilaga 4A, uppgifter om legohjons egenom (att de också är viktiga för löneuppgifter säger sig självt, men det redovisas alltså inte i bilagan utan i bokens kapitel 4). Brev, främst kungliga brev, är relativt viktiga för bland annat bilaga 2C och 8, det vill säga rörande förrymda legohjon (som åtminstone Gustav Vasa och hertig Karl var personligen inblandade i att försöka infånga) och straffarbete (eftersom kungarna under 1500-talet var snara att döma människor till straffarbete i bland annat silvergruvan i Sala). Klagomålsregister, det vill säga utredningar rörande (misstänkt) försumliga eller brottsliga fogdar och andra kronans tjänare från mitten av 1500-talet, är en relativt viktig källa endast till bilaga 2C rörande förrymda legohjon, eftersom elaka fogdar anklagades för att ha jagat arbetarna på flykten. Mirakelberättelser är en på det hela taget relativt oviktig källa, relativt viktig endast rörande åldersuppgifter, medan berättelser från senmedeltida predikningar på det hela taget inte spelar någon större roll för bokens undersökningar.

Kön

Vi vet inte om det fanns lika många drängar som pigor i medeltidens eller 1500-talets Sverige. Det är däremot välkänt att det under senare århundraden fanns avsevärt många fler pigor än drängar i riket, eftersom det då (på grund av utskrivningar och massdöd av knektar) fanns fler kvinnor än män. Vi kan anta att detta var fallet också åtminstone mot slutet av 1500-talet, men att det troligen tidigare under århundradet (liksom under medeltiden) varit mer lika. Andelen kvinnor respektive män i bilagorna (räknat endast utifrån de omnämnda legohjonerna, inte inkluderande husbönder eller andra omnämnda personer) beror emellertid inte bara på hur många drängar respektive pigor det fanns utan också på hur vanligt det var att dessa var inblandade i de typer av händelser som källorna behandlar (till exempel hur ofta pigor respektive drängar hade sexuella relationer med husbonden respektive matmodern) och hur ofta de befann sig i sammanhang där källor skapades (det vill säga hur ofta sådana sexuella relationer behandlades på tinget).

Figur 3. Andelen legomän/drängar och legokvinnor/pigor i respektive bilaga. Stapeln längst till höger visar fördelningen i samtliga bilagor. 2A: tvister om legostämman. 2B: lockande av annans legohjon. 2C: förrymda legohjon. 3A: lönetvister. 3B: strödda löneuppgifter. 4A: legohjons egendom. 4B: stölder. 5B: arbetsledning. 5C: olycksfall i arbetet. 5D: husbondens juridiska ansvar. 5E: husbondens våld. 5F: legohjons våld. 5G: sexuella relationer husbonde–piga. 5H: dito matmoder–dräng. 5I: dito husbondens släktingar–legohjon. 5J: dito mellan två legohjon i samma hushåll. 6A: ålder. 6B: gifta legohjon. 8: straffarbete.

Totalt sett utgör drängar ungefär 60 % och pigor 40 % av de legohjon som nämns i bilagorna. Om vi räknar bort kategori 5G (pigor som hade en sexuell relation med husbonden), den största helt enkönade kategorin, utgör drängar omkring 67 % av återstoden. Det är alltså tydligt att män är överrepresenterade i källorna jämfört med kvinnor, i synnerhet om förmodan är riktig att det i själva verket fanns färre drängar än pigor i riket. Frågan är nu om detta beror på att drängar oftare var inblandade i de händelser som redovisas i bilagorna, eller på att det var vanligare att män hamnade inför rätta (eftersom källor från tingen och rådstugorna utgör majoriteten av fallen).

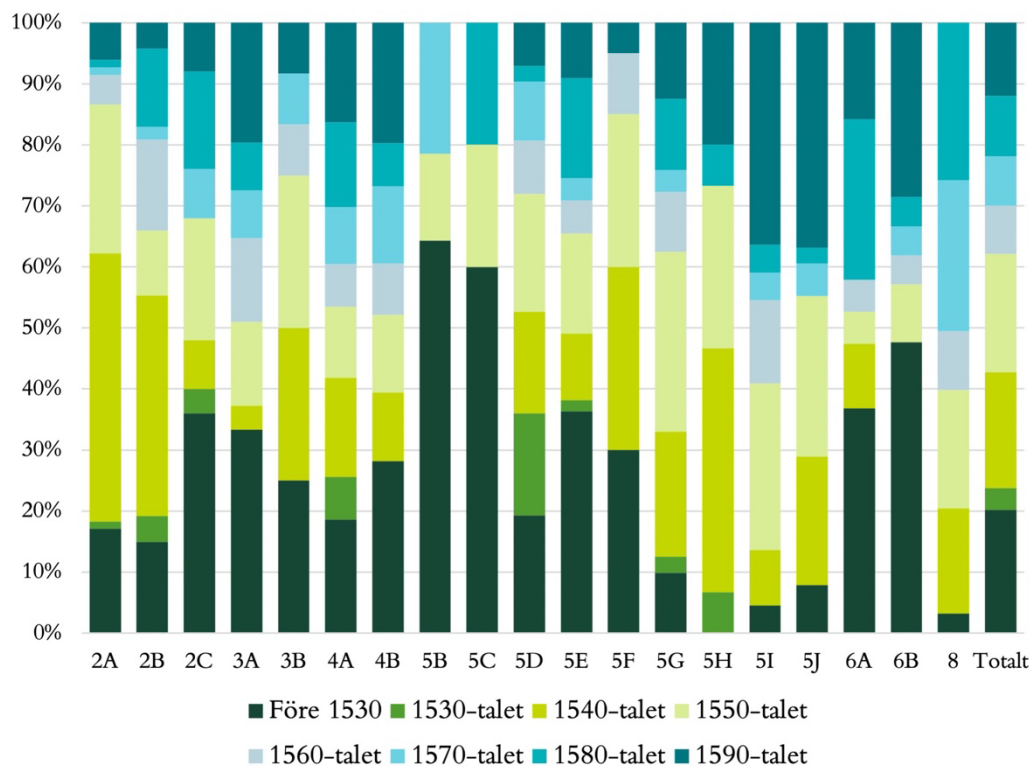
Jämfört med totalen är drängar relativt överrepresenterade främst i bilagorna 2A, 2C, 5B, 5D, 5F och 8 (samt i 5H, sexuella relationer med matmodern), det vill säga rörande tvister om avbrutna legostämmor, rymningar, arbetsledning, husbondens juridiska ansvar, våld som legofolk utövat samt straffarbetsdomar. För vissa kategorier kan vi anta att detta speglar en verklig överrepresentation av män: drängar har sannolikt oftare utövat kraftigt våld mot sina husbönder än vad pigor gjort och män dömdes oftare till straffarbete (återigen, främst i gruvan i Sala) än kvinnor. Av de samlade uppgifterna framstår också som troligt att drängar oftare rymt bort från sitt arbete än pigor, kanske för att de hade lättare att röra sig fritt i samhället än ensamma kvinnor. Att husbondens juridiska ansvar oftare kommit att handla om drängar än om pigor beror nog däremot snarast på att drängar oftare än kvinnor dömdes till böter som sedan husbonden ålades att betala (eller att ställa upp som borgensman för), till exempel därför att drängar oftare än pigor bötfälldes för sexualbrott och våldsbrott. Detta betyder rimligtvis inte att husbondens juridiska ansvar för sin piga varit mindre långtgående, men att det mindre ofta aktualiserades i de typer av fall som vi oftast finner i källorna. Vad gäller arbetsledning slutligen är detta ett typ-exempel på att källorna inte speglar verkligheten: rimligen arbetsleddes pigor ungefär lika mycket som drängar, om det fanns fler pigor än drängar till och med oftare. Fördelningen visar att av de handlingar som beskrivs i källorna (i första hand i domböcker) rörde det sig ofta om sådant som omnämndes i brottmål, till exempel att husbonden beordrade drängen att skada en tredje part. I *Från trälar till tjänstefolk* analyseras därför hur protokollens språkbruk kan ha påverkats av den rättsliga kontexten, där en mer direkt order medförde större straffansvar för husbonden jämfört med om han endast ”bad” drängen att utföra (en olaglig) gärning.

Pigor var överrepresenterade i ett litet antal kategorier, nämligen bland annat 2B, 5I och 6A (samt 5G, sexuella relationer med husbonden), det vill säga pigor som låtit sig lockas iväg från husbondens arbete, legohjon som utsatts för sexuella relationer med husbondefolkets släktingar, samt åldersuppgifter. Detta förklaras av att pigor faktiskt var mer sexuellt utsatta (det var långt vanligare att husbondens son låg med pigan än att hans dotter låg med drängen) och av att pigor oftare beskrevs som ”unga” eller ”små”, till exempel i samband med att de utsatts för sexuella övergrepp. Varför anklagades pigor oftare än drängar för att ha lockats iväg från husbonden? En möjlig förklaring är att skulden oftare lades på en tredje part när det gällde pigor, medan drängarna själva ställdes till svars (vilket redovisats som en tvist om avbrutna legostämmor i bilaga 2A): tingen var under 1500-talet arenor där män främst stämde andra män, även om konflikten visserligen handlade om en kvinnas arbetskraft,

ansågs hon inte själv (på samma sätt som en avviken dräng) som husbondens huvudsakliga motpart. En annan möjlig förklaring är att män oftare helt ”rymde bort” från husbonden (vilket redovisas i bilaga 2C), något som kvinnor hade mindre benägenhet eller möjlighet att göra. En piga som ville komma bort från en oönskad (våldsam, sexuellt förgripande) husbonde var därför i högre utsträckning tvungen att vända sig till en utomstående part, som då kunde anklagas för ”lockande”. De sätt på vilka arbetsrelationen mellan legohjon och husbönder kunde avslutas såg med andra ord i viss mån (åtminstone då den skulle avslutas i förtid) olika ut beroende på legohjonets kön.

Kronologi

Den fjärde aspekt vi ska undersöka är hur fallen i de olika bilagorna fördelas över tid. Att en typ av fall är vanligare (eller ovanligare) under t.ex. sent 1500-tal kan givetvis bero på att den faktiskt blev vanligare då. Det kan emellertid också bero på att en viss typ av händelse blev mer uppmärksammas i källorna vid denna tid, till exempel därför att man börjat se strängare på en viss typ av brott och därför dragit fler syndare inför rätta. Med tanke på hur fragmentariskt källmaterialet är kan variationer över tid därtill också bero på att en källa blev vanligare eller ovanligare vid en viss tidpunkt. Några av de ovannämnda källorna täcker nämligen endast en kortare period: exempelvis penitentiariet breven hör alla till perioden c:a 1450–1525, klagomålsregistren c:a 1550–1570. I *Från trälar till tjänstefolk* redovisas i figur 2 hur stort antalet bevarade domböcker och saköreslängder, de två viktigaste källtyperna, är från olika år. I korthet kan man säga att det finns ytterst få domböcker bevarade från före 1540-talet, att det finns många från mitten av seklet men att antalet sedan sjunker markant under några decennier för att åter bli vanligare först från slutet av 1580-talet.

Figur 4. Fördelningen av respektive bilaga på olika tidsperioder. Stapeln längst till höger visar fördelningen i samtliga bilagor. 2A: tvister om legostämman. 2B: lockande av annans legohjon. 2C: förrymda legohjon. 3A: lönetvister. 3B: strödda löneuppgifter. 4A: legohjons egendom. 4B: stölder. 5B: arbetsledning. 5C: olycksfall i arbetet. 5D: husbondens juridiska ansvar. 5E: husbondens våld. 5F: legohjons våld. 5G: sexuella relationer husbonde–piga. 5H: dito matmoder–dräng. 5I: dito husbondens släktingar–legohjon. 5J: dito mellan två legohjon i samma hushåll. 6A: ålder. 6B: gifta legohjon. 8: straffarbete.

Totalt kommer (enligt stapeln längst till höger i Figur 4) endast 20 % av fallen i bilagorna från perioden före 1530, de allra flesta av dessa från tiden efter 1470. Från 1540-talet kommer cirka 20 % av fallen, lika många kommer från 1550-talet, det vill säga från de årtionden då saköreslängder och domböcker var som allra vanligast. Från perioden 1560–1600 kommer 40 % av fallen: sammanlagt rör alltså ungefär 60 % av fallen 1500-talets andra hälft, det allra sista halvseket av bokens långa undersökningsperiod 1250–1600. Detta innebär att centrala aspekter av legofolksinstitutionen i

Sverige (liksom många andra liknande socialhistoriska frågeställningar) svårigen kan undersökas för perioden före 1500-talets mitt.

Ett antal bilagor är relativt överrepresenterade gällande perioden före 1530. Det gäller främst bland annat 5B och 6A–B, det vill säga uppgifter om arbetsledning, åldrar och civilstånd. Av dessa försvinner den första bort vid mitten av seklet: anledningen är oklar, men det rör sig om en relativt liten kategori. De två senare saknas vid mitten av seklet men blir vanligare mot slutet av 1500-talet: det beror snarast på att de tidiga uppgifterna kommer från olika typer av källor (som mirakelberättelser) medan de senare blir mer vanligt förekommande som kringinformation i domböckerna.

Ett antal typer av fall är relativt vanliga särskilt vid mitten av 1500-talet. Det rör sig bland annat om 2A–B och 5F–H, det vill säga tvister om avbrutna legostämmor och lockanden, våld utfört av legohjon, samt sexuella relationer med matmoder eller husbonde. Av dessa är tvister om legostämmor mer sällsynta mot slutet av århundradet, vilket möjligen antyder att sådana konflikter i större utsträckning löstes utomrättsligt (eller att de istället riktades mot en tredje part, eftersom uppgifterna om ”lockanden” inte minskar i samma utsträckning). Varför legodrängars våld mot sina husbönder försvinner bort från källorna under 1570- och 1580-talen är okänt: möjligen kan det reflektera ett minskat antal drängar vid denna tid på grund av de accelererande utskrivningarna. Sexualbrotten slutligen är fortsatt frekvent förekommande in till århundradets slut, såväl gällande drängar som pigor.

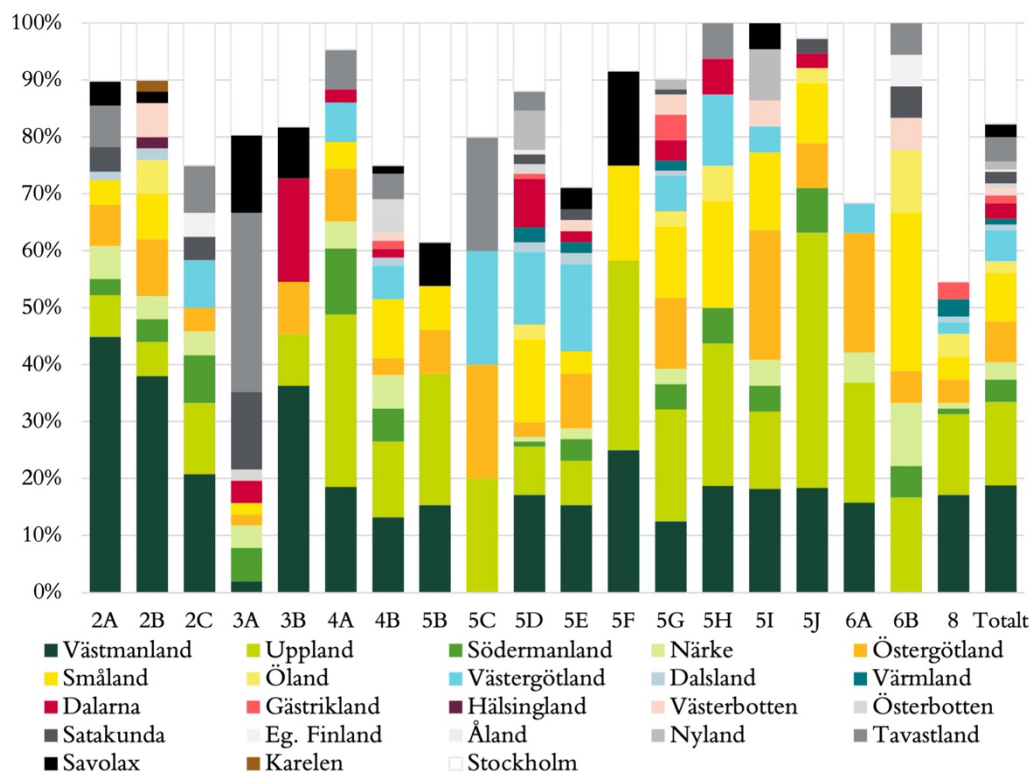
Relativt vanliga först mot slutet av århundradet är (förutom de ovannämnda 6A–B, ålders- och civilståndsuppgifterna) fallen i bilaga 4A–B, 5I–J samt 8, det vill säga uppgifter om legofolks egendom, stölder, sexuella relationer med husbondens släktingar och mellan två legohjon i samma hushåll, samt uppgifter om straffarbete. Att antalet stölder ökade under andra halvan av 1500-talet är anmärkningsvärt, eftersom detta rimligtvis hade bort nämnas också i tidigare domböcker. Detta kan alltså vara en verklig ökning (även om vi inte vet om att antalet stölder ökat eller om man oftare dragit tjuvar inför tinget). Att kategorierna sexualbrott mellan husbondens (ofta ogifta) släktingar och legohjon, liksom mellan två (ofta ogifta) legohjon ökar mot slutet av 1500-talet speglar också en verklig ökning, sannolikt inte av relationerna i sig utan av antalet sådana fall som uppmärksammas i källorna. Dels utgörs relativt många av dessa fall av kyrkliga domar förkunnade av ärkebiskop Angermannus 1596, dels bestraffades utomäktenskapligt sexuellt umgänge allt hårdare mot slutet av 1500-talet (och under det följande århundradet). Vad gäller

straffarbetsdomar slutligen speglar också dessa en verklig utveckling, där sådana domar i synnerhet förkunnades under Johan III:s tid.

Mer relativt jämnt fördelade över tid, åtminstone över 1500-talet, är fallen i bilagorna 2C, 3A samt 5D–E, det vill säga rörande rymningar, lönetvister, husbondens juridiska ansvar för legohjonets gärningar, samt husbönders våld mot sina legohjon. Möjligen kan man ana att det juridiska ansvaret minskade något inemot slutet av århundradet, samtidigt som lönetvister blev relativt sett något vanligare. På det hela taget verkar de dock ha varit mer eller mindre lika vanliga under första som under andra hälften av 1500-talet – men vi får inte tro att källorna tillåter mer precisa slutsatser rörande detta.

Geografi

Den sista aspekt som vi ska undersöka är hur fallen i bilagorna fördelar sig geografiskt mellan rikets olika landskap och regioner. I kapitel 6 i *Från trälar till tjänstefolk* visas att drängar (för pigor finns inga uppgifter före 1600-talet) var mycket vanligare i Mälardalen, i synnerhet i östra Västmanland, västra Uppland och norra Södermanland, än i andra områden i riket. Hur fallen fördelas mellan landskapen beror alltså dels på hur stora landskapens totalbefolkning var (det borde finnas fler uppgifter från Småland än från Öland eftersom det förra landskapet är långt folkrikare än det senare), dels på hur stor andel av befolkningen som var legohjon (det borde finnas relativt få uppgifter från Götaland, där drängar var relativt sällsynta, jämfört med Svealand). Dessutom har förstås även här källorna en avgörande betydelse: medan det från vissa områden inte finns några domböcker alls bevarade, finns från andra rikligt med flera olika typer av källor såväl från början som från slutet av 1500-talet.

Figur 5. Fördelningen av respektive bilaga på olika landskap (samt Stockholm). Stapeln längst till höger visar fördelningen i samtliga bilagor. 2A: tvister om legostämman. 2B: lockande av annans legohjon. 2C: förrymda legohjon. 3A: lönetvister. 3B: strödda löneuppgifter. 4A: legohjons egendom. 4B: stölder. 5B: arbetsledning. 5C: olycksfall i arbetet. 5D: husbondens juridiska ansvar. 5E: husbondens våld. 5F: legohjons våld. 5G: sexuella relationer husbonde–piga. 5H: dito matmoder–dräng. 5I: dito husbondens släktingar–legohjon. 5J: dito mellan två legohjon i samma hushåll. 6A: ålder. 6B: gifta legohjon. 8: straffarbete.

För att göra den följande analysen mer lättöverskådlig har landskapen sammanförts i ett antal större regioner, kallade Svealand (Västmanland, Södermanland, Uppland och Närke, grönt i figuren), östra Götaland (Småland, Öland och Östergötland, gult i figuren), västra Götaland (Västergötland, Dalsland och Värmland, blått i figuren), Norrland (Dalarna, Gästrikland, Hälsingland och Västerbotten, rött i figuren), samt Finland (Egentliga Finland, Åland, Satakunda, Nyland, Österbotten, Tavastland, Savolax och Karelen, grått och brunt i figuren). Därtill särredovisas Stockholm (vitt

i figuren), därför att det var rikets största stad och därför att därifrån finns en lång serie utförliga domböcker alltsedan 1400-talets slut. Utifrån denna uppdelning framgår (av stapeln till höger i Figur 5) att c:a 40 % av uppgifterna kommer från Svealand, 18 % från östra Götaland, 8 % från västra Götaland, 5 % från Norrland, endast 11 % från Finland, samt hela 18 % från Stockholm. Eftersom vi inte vet hur mycket legofolk det fanns i respektive område är det svårt att säga om någon region är särskilt under- eller överrepresenterad, mer än att Stockholms andel sticker ut som oproportionerligt stor (vilket sannolikt beror på den goda källsituationen). I mycket grova drag motsvarar andelarna dock vad vi kan förvänta oss utifrån vad vi (från *Från trälar till tjänstefolk*) vet om var i riket det fanns många drängar.

Den geografiska fördelningen av respektive bilagas fall kan jämföras med den totala fördelningen för att visa vilka typer av händelser som varit relativt vanliga i respektive område. I Svealand (som dominerades av det källrika Västmanland och det folkrika Uppland) var fallen från bilagorna 2A–B, 4A, 5F och 5J relativt vanliga, det vill säga tvister om avbrutna legostämmor och lockande, uppgifter om legofolks egendom, legofolks våld mot husbonden, samt sexuella relationer mellan två legohjon i samma hushåll. Relativt underrepresenterade var däremot bland annat 3A och 5D–E, det vill säga lönetvister, husbondens juridiska ansvar samt husbondens våld mot legohjonet. Möjligen kan man tolka detta som att Svealand var en region med relativt starkt husbondevælde (vilket är särskilt intressant med tanke på att legofolk var som allra vanligast i denna region): legohjon har ofta åtalats för brutna legostämmor men sällan krävt ut sina löner vid tinget, husbönder har sällan åtalats för att ha brukat övervåld, medan legohjon däremot relativt ofta har fått svara inför tinget för att ha slagit husbonden.

I östra Götaland framstår fallen i bilagorna 2B, 5G–I och 6B som relativt vanliga, det vill säga rörande lockanden, olika sexuella relationer, samt uppgifter om gifta legohjon. Relativt ovanliga var däremot 2A, 2C och 3A, det vill säga tvister om avbrutna legostämmor, förrymda legohjon och lönetvister. Detta speglar av allt att döma källsituationen, med relativt få domböcker men många uppgifter om sexualbrott från ärkebiskopens rundresa 1596. Intressant är dock att i östra Götaland, i kontrast till Svealand, ”lockande” var mycket vanligare än tvister direkt med legohjonet om en avbruten legostämma: det verkar med andra ord ha funnits en regional rättslig kultur i sydöstra Götaland där man hellre drog en tredje part inför tinget.

Västra Götaland lider delvis av att det på grund av bränder finns relativt få källor bevarade, i synnerhet från den annars källrika perioden i mitten av 1500-talet.

Området är överrepresenterat i kategorierna 5C–E och H, det vill säga olycksfall, husbönders juridiska ansvar, samt legodrängars sexuella relationer med matmodern. Det är på grund av källfattigdomen relativt underrepresenterat i ett stort antal kategorier, bland annat rörande tvister om legostämman och om löner, arbetsledning och olika typer av sexualbrott. Om något regionalt särdrag ska pekas ut är det väl just att husbönder i västra Götaland relativt ofta ansågs vara juridiskt ansvariga för sina legohjons brott, vilket antyder en annan typ av underordnad ställning än i det mer vålds- och konfliktorienterade Svealand.

Från Norrland saknas uppgifter helt från ett par landskap (Ångermanland och Medelpad) och även i övrigt är uppgifter sällsynta (vilket delvis beror på att legohjon här var relativt sällsynta). Kategorier som är överrepresenterade inkluderar 5D och 5G, det vill säga rörande husbondens juridiska ansvar (liksom i västra Götaland antyder det en större juridisk underordning i Norrland än i Svealand) och pigors sexuella relationer med husbonden. Relativt få uppgifter rör däremot konflikter om legostämman (därför att domböcker från området är sällsynta), arbetsledning och legofolks våld mot husbonden.

Från Finland kommer merparten av uppgifterna från de tre landskapen Satakunda, Tavastland och Savolax (trots att där antagligen fanns relativt få legohjon jämfört med i riksdelens sydvästra delar). Överrepresenterade kategorier är främst 3A och 5C, det vill säga lönetvister och (de sällsynta) olycksfallen. Just lönetvisterna är anmärkningsvärt många. De kommer främst från domböcker från de tre ovannämnda landskapen och från mitten av 1500-talet. Av dessa verkar det som att det var relativt vanligt, åtminstone vid denna tid och i denna del av Finland, att husbönder helt sonika inte betalade ut någon lön till sina legohjon, vilka därför var tvungna att stämma husbonden inför tinget. Även om sådana lönetvister någon gång förekom också i Svealand och Götaland, verkar de av någon okänd anledning framförallt ha varit ett (central-)finskt fenomen.

Så till sist: Stockholm. I rikets största stad var bland annat kategorierna 2C, 4B, 5B, 5E och 8 överrepresenterade, det vill säga uppgifter om förrymda legohjon, stölder, arbetsledning, husbönders våld mot sina legohjon och straffarbete. Att arbetsledning nämns relativt ofta har att göra med de omfattande rättsprotokollen från stadens rådhus, vilka långt oftare än landsbygdens kortfattade protokoll beskriver bakgrunden till olika händelser. Att förrymda legohjon nämns relativt ofta beror antagligen också det på källorna, därför att förrymda legohjon kunde omnämnas som oanträffbara vittnen. Att stölder var relativt vanliga i staden speglar däremot sannolikt en reell

skillnad, medan det faktum att andelen straffarbetsdomar var relativt hög definitivt speglar en hårdnande rättslig praxis, där såväl kungamakt som stadens egna domare under andra halvan av 1500-talet allt oftare sände folk till bygget av slottet, till skeppsgården, eller till silvergruvan i Sala. Underrepresenterade kategorier i Stockholm var bland annat 2A–B och 5G–J, det vill säga tvister rörande legostämman respektive alla former av sexualbrott. Det är möjligt att tvister löstes i någon lägre instans än på rådstugan och att de därför inte inkluderades i protokollen, men det är också möjligt att fler legostämmor avslutades genom att legohjon lämnade staden (och därför istället omnämndes som bortrymda). Varför sexualbrott var relativt ovanliga i staden är inte lätt att säga. Möjligen berodde det på att det var svårare att lura med sig pigan till en tillräckligt avskild plats, så som husbönder kunde göra då de arbetsledde legofolket på landsbygden. Men det är också tänkbart att tröskeln för vad som ansågs sexuellt otillåtet var högre i staden, det vill säga att man var mer tillåtande för utomäktenskapliga relationer än på landsbygden. Det får vi tills vidare låta vara ovisst, men resultatet inbjuder till jämförande studier också av andra typer av sexualbrott i olika områden i det senmedeltida och tidigmoderna Sverige.

Bilagor

Kapitel 2: Legostämman

Bilaga 2A. Tvister om legorov och vräkningar

Prästen Johan Siggesson i Strängnäs stift hade (före 1476) lejt Anders Jonsson som legoman för en uppgjord tid (*in familiarem ad ei serviendum pro certo temporis [...] conduxisset*). Under legostämman gifte sig Anders med en ung kvinna som arbetade hos prästen, och lämnade sedan tjänsten. När Anders begärde att få några saker som var kvarlämnade, vägrade prästen detta innan Anders hade arbetat så lång tid som han var lejd för. Anders gick med sin broder och vapen för att hämta hem sakerna, men kom sedan överens med prästen om att han skulle arbeta den överenskomna tiden. En tid därefter (utan att Anders återgått i arbetet) dräpte prästen Anders med en kniv, i självförsvar då denne hotade honom med ett armborst.¹

Lasse Kälke i Arbogas dräng påstod 1479 att han var lejd till att ”böta några sköth” [laga några nät] och inte till någon stämmodag.²

Lille Staffan sade på rådstugan i Stockholm 1480 att han inte beskyllde den pigan något som hade skilts från honom utan tillåtelse.³

Drängen Klaus Stolt lovade på rådstugan i Stockholm 1487 att tjäna Stora Gert Målare hela den tid som han hade lovat, mot att Gert betalade en skuld som Klaus hade. Om Klaus skulle löpa från tjänsten, skulle han inte få någon frid var han än kommer (för ett ”slag” som han gjort i Enköping).⁴

¹ SDHK 42267, 18/8 1476 (penitens).

² ATB 10/2 1479.

³ STB 8/3 1480.

⁴ STB 11/7 1487.

En dräng som 1495 hade rymt från sin tjänst hos Mattis tegelslagare i Stockholm dömdes att tjäna honom till stämmodagen eller annars betala Mattis så mycket som han hade blivit lovad i lön.⁵

Bagaren Hans Huvendals piga i Stockholm dömdes 1496 att böta 3 mark för att hon hade tagit emot fästpenningar utan sin matmoders vilja eller orlov.⁶

Lauris Persson Tojala i Saris i Tavastland dömdes 1506 att betala så mycket som han hade lovat till sin piga Birgitta Bertilsdotter eftersom han drivit ut henne före stämmodagen.⁷

Mickel Persson i Saris i Tavastland dömdes 1506 att betala så mycket lega till husbonden Lauris Hinka Nakkiala som han hade blivit lovad, eftersom han inte tjänade honom till sin stämmodag.⁸

Olof Laurisson Melkis i Kulsiala i Tavastland dömdes 1506 att betala så mycket i lega till husbonden Anders Henriksson Retula som han hade blivit lovad, eftersom han för från husbonden olovandes före stämmodagen.⁹

Dionysius Hainunkoski i Saris i Tavastland dömdes 1507 att betala så mycket lega till husbonden, kyrkoherden herr Per, som han hade lovat honom, eftersom han för bort från honom utan lov före stämmodagen.¹⁰

Vid samma ting dömdes Olof Jonsson Touttula att betala så mycket lega till husbonden Lauri Laurisson Patsiniemi som denne hade lovat honom.¹¹

En dräng i Stockholm dömdes 1507 att betala husbonden Simon Persson så mycket som han hade blivit lovad i lön, om han inte kom åter i sin tjänst.¹²

Prästen Nils Bagge i Linköpings stift hade (före 1511) två legohjon (*famulus et famula*) som ville gifta sig med varandra. Prästen betalade bröllopet eftersom de var fattiga mot att de skulle arbeta av skulden under en viss tid. Några veckor senare anhöll mannen om att få lämna tjänsten tillsammans med hustrun, men prästen sade nej eftersom tiden inte löpt ut och det fanns mycket arbete att göra. Tjänaren lämnade

⁵ STB 21/1 1495.

⁶ STB 20/4 1496.

⁷ Hausen 1881–83, Saris 19/6 1506.

⁸ Hausen 1881–83, Saris 10/10 1506.

⁹ Hausen 1881–83, Kulsiala 15/11 1506.

¹⁰ Hausen 1881–83, Saris 8/1 1507.

¹¹ Hausen 1881–83, Saris 8/1 1507.

¹² STB 5/5 1507.

ändå tjänsten (*a seruitio [...] clam aufugit*). När de senare möttes hotade tjänaren att döda prästen, som i självförsvar högg en liten dolk i ryggen på tjänaren så att han avled.¹³

En piga i Stockholm dömdes 1512 att betala husbonden Per Eriksson så mycket som han hade lovat henne i lön, eftersom han hade givit henne fästpenning men hon inte ville tjäna honom.¹⁴

En piga i Jönköping dömdes 1534 att betala husbonden mäster Hans så mycket som han hade lovat henne i lön, samt dessutom böter på tre mark för att hon hade låtit locka sig ur hans tjänst.¹⁵

Lille Rasmus dräng Simon sattes 1541 i kistan vid Sala och dömdes till ½ marks böter för att han löpte från husbonden och inte ville tjäna honom till bergsarbete.¹⁶

Per jute i Linköping betalade 1541 10 lod silver för att han var ”en tjänstlös karl”.¹⁷

Gamle Jöns dräng Mats pipare vid Sala gruva sattes 1541 i kistan och dömdes till ½ marks böter för att han inte ville tjäna fram till sin stämmodag.¹⁸

Rasmus Tröbos dräng vid Sala gruva sattes 1541 i kistan och dömdes till ½ marks böter för att han inte ville tjäna honom med bergsarbete.¹⁹

Videkas dräng vid Sala gruva sattes 1541 i kistan och dömdes till ½ marks böter för att han ville löpa bort före sin stämmodag.²⁰

Simons dräng vid Sala gruva sattes 1542 i kistan och dömdes till ½ marks böter för att han löpte från sin husbonde utan lov och minne.²¹

Klemens tavast sattes 1542 i kistan vid Sala gruva och dömdes till ½ marks böter för att han ville fly bort från berget utan lov och minne.²²

¹³ SDHK 42467, 15/11 1511 (penitens).

¹⁴ STB juli 1512.

¹⁵ JTB 1534.

¹⁶ Sala gruva kistepenningar 1541, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 26, RA.

¹⁷ Linköping saköreslängd 1541, ÖgH 1541:3.

¹⁸ Sala gruva kistepenningar 1541, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 26, RA.

¹⁹ Sala gruva kistepenningar 1541, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 26, RA.

²⁰ Sala gruva kistepenningar 1541, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 26, RA.

²¹ Sala gruva kistepenningar 1542, VmH 1542:4.

²² Sala gruva kistepenningar 1542, VmH 1542:4.

Per Jåpssons dräng låg 1542 i kistan vid Sala gruva och dömdes till ½ marks böter för att han inte ville tjäna Per.²³

Anders i Viby härad i Närke fick 1542 rätt att ta tillbaka sin piga, som han hade stätt av hennes laglige målsman, medan de som hade tagit ifrån honom pigan och olagligen hade påtagit sig hennes målsmansdöme bötfälldes efter lagen.²⁴

Kyrkoherden herr Olofs dräng i Tjurbo härad i Västmanland dömdes 1543 till 2 marks böter för att han löpte ifrån sin husbonde.²⁵

En legodräng som löpte från sin husbonde ”för ingen sak” i Tjurbo härad i Västmanland dömdes 1543 till 4 marks böter.²⁶

Olof Månssons dräng vid Sala gruva sattes 1543 i kistan och dömdes till ½ marks böter för att han löpte ifrån honom utan lov och minne.²⁷

En ung dräng som kom löpande till berget sattes 1543 i kistan vid Sala gruva och dömdes till ½ marks böter för att han inte hade något bevis med sig.²⁸

Bengts dräng sattes 1543 i kistan vid Sala gruva och dömdes till ½ marks böter för att han inte ville tjäna honom.²⁹

Henrik vindbyggares dräng Örjan sattes 1543 i kistan vid Sala gruva och dömdes till ½ marks böter för att han tredskades och inte ville tjäna honom.³⁰

Jöns dräng Per sattes 1543 i kistan vid Sala gruva och dömdes till ½ marks böter för att han tredskades och inte ville tjäna honom. Detsamma skedde med Erik skrivares dräng och med gamle Mårtens dräng.³¹

Herr Olofs dräng Jöns i Tjurbo härad i Västmanland sattes 1543 i kistan vid Sala gruva och dömdes till ½ marks böter för att han inte ville tjäna honom.³²

²³ Sala gruva kistepennyngar 1542, VmH 1542:4.

²⁴ Strödda domböcker och rättegångshandlingar vol. 7, Viby hd 9/2 1542.

²⁵ Tjurbo saköreslängd 1543, VmH 1543:12.

²⁶ Tjurbo saköreslängd 1543, VmH 1543:12.

²⁷ Sala gruva kistepennyngar 1543, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 36, RA.

²⁸ Sala gruva kistepennyngar 1543, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 36, RA.

²⁹ Sala gruva kistepennyngar 1543, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 36, RA.

³⁰ Sala gruva kistepennyngar 1543, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 36, RA.

³¹ Sala gruva kistepennyngar 1543, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 36, RA.

³² Sala gruva kistepennyngar 1543, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 36, RA.

Toka-Bertils dräng sattes 1543 i kistan vid Sala gruva och dömdes till ½ marks böter för att han löpte ifrån honom utan lov och minne. En Anders dräng dömdes för samma sak.³³

Örjan linslagares dräng Olof sattes 1543 i kistan vid Sala gruva och dömdes till ½ marks böter för att han flydde sin väg från berget utan lov och minne.³⁴

Olofs piga i Åkerbo härad i Västmanland dömdes 1544 till 2 marks böter för att hon rymde från sin tjänst.³⁵

En finne i Lindesberg dömdes 1544 att böta ett fat järn för att han rymde från sin husbonde.³⁶

En Holger och en Staffan i Lindesberg dömdes 1544 att böta ett fat järn vardera för att de hade rymt från Salberget.³⁷

Pigan Brita i Köping dömdes 1545 till 3 marks böter för att hon rymde från sin husbonde.³⁸

Lasse Nilsson i Kumla härad i Närke skonade 1545 drängen Tideman från straff för att han löpte ifrån husbonden innan sin stämmodag, men den lön han hade intjänat var förverkad.³⁹

Legokonan Margit i Norunda härad i Uppland dömdes 1546 till 2,5 marks böter för att hon löpte ifrån sin husbonde Olof Olsson.⁴⁰

Legodrängen Sven Jönsson i Simtuna härad dömdes 1546 till 3 marks böter för att ”han lös gick”.⁴¹

Måns legokona i Tjurbo härad i Västmanland dömdes 1546 till 6 öres böter för att hon rymde från sin tjänst.⁴²

³³ Sala gruva kistepenningar 1543, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 36, RA.

³⁴ Sala gruva kistepenningar 1543, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 36, RA.

³⁵ Åkerbo saköreslängd 1544, VmH 1544:2.

³⁶ Lindesberg saköreslängd 1544, VmH 1544:2.

³⁷ Lindesberg saköreslängd 1544, VmH 1544:2.

³⁸ Köping saköreslängd 1545, VmH 1545:7.

³⁹ Strödda domböcker och rättegångshandlingar vol. 7, Kumla hd 23/3 1545.

⁴⁰ Norunda saköreslängd 1546, UH 1546:12.

⁴¹ Simtuna saköreslängd 1546, VmH 1546:4.

⁴² Tjurbo saköreslängd 1546, VmH 1546:4.

Lasse Anderssons dräng Erik Fastesson i Tjurbo härad i Västmanland dömdes 1547 till 2 marks böter för att han inte ville tjäna till sin stämmodag.⁴³

Eriks dräng i Tjurbo härad i Västmanland dömdes 1547 till 3 marks böter för att han ”gick legolös bort ifrån sin husbonde”.⁴⁴

Kyrkoherden herr Anders dräng i Enköpings-Näs socken i Åsunda härad dömdes 1547 till 6 marks böter för att han två gånger hade löpt bort från sin husbonde, herr Henrik i Teda, och husbonden skulle få igen sina penningar.⁴⁵

Legodrängen Lasse Klemetsson i Tjurbo härad i Västmanland dömdes 1548 till 3 marks böter för att han ”gick tjänstelös och ville ingen tjäna”.⁴⁶

Filip Larssons dräng sattes 1548 i kistan vid Sala gruva och dömdes till ½ marks böter för att han löpte olovligen från sin husbonde.⁴⁷

Tulle-Mårten sattes 1548 i kistan vid Sala gruva och dömdes till ½ marks böter för att han löpte från sin husbonde olovligen.⁴⁸

Filippus sattes 1549 i kistan vid Sala gruva och dömdes till ½ marks böter för att han löpte från sin tjänst olovligen.⁴⁹

När drängen Lasse Henriksson i Färentuna härad i Uppland 1549 löpte bort från sin husbonde konfiskerade kronan hans kvarlämnade 1,5 mark.⁵⁰

Legodrängen Tomas i Siende härad i Västmanland dömdes 1549 till 1 marks böter för att han löpte från sin husbonde.⁵¹

Legodrängen Anders i Snevringe härad i Västmanland dömdes 1549 till 3 marks böter för att han löpte från sin husbonde.⁵²

⁴³ Tjurbo saköreslängd 1547, VmH 1547:6.

⁴⁴ Tjurbo saköreslängd 1547, VmH 1547:6.

⁴⁵ Åsunda saköreslängd 1547, UH 1547:4.

⁴⁶ Tjurbo saköreslängd 1548, VmH 1548:5.

⁴⁷ Sala gruva kistepennningar 1548, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 46, RA.

⁴⁸ Sala gruva kistepennningar 1548, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 46, RA.

⁴⁹ Sala gruva kistepennningar 1549, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 46, RA.

⁵⁰ Färentuna saköreslängd 1549, UH 1549:11.

⁵¹ Siende saköreslängd 1549, VmH 1549:4.

⁵² Snevringe saköreslängd 1549, VmH 1549:4.

Mickel i Hagunda/Lagunda härad i Uppland dömdes 1550 till 4 marks böter för att han löpte ifrån sin husbonde Anders.⁵³

Husbonde-Annas son vid Sala gruva hade 1550 förlupit den tjänst som han hade utlovad ”och löp så i kistan” samt dömdes att betala ½ mark i böter.⁵⁴

Henrik Eriksson i Eura i Satakunda dömdes 1551 att betala de penningar till sin matmoder som hon hade lovat honom i lega, eftersom han inte stannat till den utlovade stämmodagen.⁵⁵

Lasse Jonssons dräng Pelle sattes 1551 i kistan vid Sala gruva och dömdes till ½ marks böter för att han löpte från sin husbonde.⁵⁶

Skräddardrängen Erik sattes 1551 i kistan vid Sala gruva och dömdes till ½ marks böter för att han löpte från sin husbonde.⁵⁷

Den lösa karlen Mickel Persson sattes 1551 i kistan vid Sala gruva och dömdes till ½ marks böter för att han inte ville göra kronans arbete.⁵⁸

Kyrkoherden herr Pers dräng i Kumla i Tjurbo härad i Västmanland sattes 1552 i kistan vid Sala gruva och dömdes till ½ marks böter för att han löpte sin kos före stämmodagen var ute.⁵⁹

Henrik Loutulan i Loimijoki i Satakunda dömdes 1552 att betala sin utlovade legolön till husbonden Vincentius, eftersom han inte stannade till sin stämmodag. Eftersom Henrik ännu efter nio månader inte hade betalat, bötfälldes han dessutom tre mark.⁶⁰

Gertrud Kuningajsten i Vittis i Satakunda dömdes 1552 att betala sin utlovade årslön till husbonden Bertil eftersom hon inte tjänade honom till sin stämmodag.⁶¹

Jon Svensson och Hans Jonsson i Tjurbo härad i Västmanland dömdes 1553 att arbeta med grävningen av en ny källare vid Väsby gård i elva dagar för att ”de gingo ostadda hos bönderna”. Likaså dömdes Jon Persson, Filippus Nilsson, Mats Mårtensson och Lasse Jonsson (alla från Taipale socken i Kumogårds län i Satakunda) till åtta dagars

⁵³ Hagunda/Lagunda saköreslängd 1550, UH 1550:18.

⁵⁴ Sala gruva kistepenningar 1550, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 46, RA.

⁵⁵ Roos 1964, Eura 21/11 1551.

⁵⁶ Sala gruva kistepenningar 1551, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 47, RA.

⁵⁷ Sala gruva kistepenningar 1551, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 47, RA.

⁵⁸ Sala gruva kistepenningar 1551, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 47, RA.

⁵⁹ Sala gruva kistepenningar 1552, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 47, RA.

⁶⁰ Roos 1964, Loimijoki 24/3 och 8/12 1552.

⁶¹ Roos 1964, Vittis 6/12 1552.

arbete vardera med bygget av ett oxhus vid Väsby gård ”för det de gingo hos bönderna och hade intet passebord”.⁶²

En Gudmund Pip dömdes 1553 att böta 1 oxe för att en dräng hade löpt bort från Kronoberg.⁶³

Bengt Nilssons piga i Östhammar dömdes 1554 för att hon gick ifrån sin tjänst.⁶⁴

Huskvinnan Gudelig i Simtuna härad i Västmanland dömdes 1554 att böta tre mark för att hon tog sin dotter ur bonden Henriks tjänst före dotterns stämmodag.⁶⁵

En dräng från Medelpad dömdes 1556 i Tjurbo härad i Västmanland till 13 dagars arbete vid Väsby gård för att han gick och arbetade uti höanden utan något ”passebord” (personbevis).⁶⁶

Nils Gunnarsson i Sundals härad i Dalsland dömdes 1557 till 1 marks böter för att han löpte från sin husbonde.⁶⁷

En legokona i Åkerbo härad i Västmanland dömdes 1559 till 3 marks böter för att hon rymde bort från gården.⁶⁸

En bonde i Algutsrums härad på Öland frågade 1562 om han borde få igen en dräng som hade löpt ifrån honom eller icke. ”Honom dömdes sin dräng igen.”⁶⁹

Per Hiverinen i Säminge i Savolax dömdes 1563 att betala så mycket till matmodern hustru Barbro som denna hade lovat hans dotter Anna i lön, eftersom hon förlöpte sin tjänst före sin stämmodag.⁷⁰

Erik Tenhuinen i Vesulax i Savolax dömdes 1563 att betala igen så mycket penningar som han hade fått av Anders Rocka, eftersom han förlupit sin tjänst i förtid.⁷¹

⁶² Tjurbo saköreslängd 1553, VmH 1553:11A.

⁶³ Allbo saköreslängd 1553, SmH 1553:17.

⁶⁴ Frösåker saköreslängd 1554, UH 1554:4.

⁶⁵ Bergsbruk: Salbergets handlingar, vol. 47, Simtuna hd 24/4 1554.

⁶⁶ Tjurbo saköreslängd 1556, VmH 1556:5.

⁶⁷ Sundal saköreslängd 1557, DIH 1557:4.

⁶⁸ Åkerbo saköreslängd 1559, VmH 1559:9.

⁶⁹ SmH 1561:6, Algutsrums hd 15/10 1562.

⁷⁰ Pirinen 1954, Säminge 12/1 1563.

⁷¹ Pirinen 1954, Vesulax ST 1563.

Laurens Suhonen i Jorois i Savolax dömdes 1564 att betala så mycket som han hade blivit lovad i lön till husbonden Anders Hövonen, eftersom han tagit emot fästepenning men inte kom till arbetet.⁷²

En Mickel livländare hade 1573 förlupit sin tjänst hos ”riksens profoss” i Stockholm, trots att han skriftligen hade lovat att stanna i tjänsten eller annars låta sig dömas till döden (”widh liffz straff sigh schriffiligen obligeret vdji samme tienst att bliffue”). Han dömdes att hängas för rymningen och för ett par stölder.⁷³

Drängen Anders Andersson i Oppunda härad i Södermanland dömdes 1586 att betala husbonden Jöran så mycket som denne hade lovat honom i årslön, såvida han inte ville stanna hos honom ”och fylla honom sitt arbete upp och tjäna tillfyllest”.⁷⁴

Håkan i Godegårds bergslag i Östergötland klagade 1591 över att hans dräng Anders Persson hade gått från sin tjänst före stämmodagen ”till konungens arbete” eftersom han inte kunde förlika sig med sin husbonde. Nämnden dömde att eftersom Anders nu var i kungens tjänst skulle han vara ”fri för det som lag samtycker”, men om han skulle ta tjänst hos någon annan ”då skall lagen fullföljas”.⁷⁵

Kyrkoherden herr Per i Kullerstads socken i Memmings härad i Östergötland klagade 1592 över att han hade stätt drängen Olof och givit honom fästepenning, men att Olof sedan ”icke höll sin tjänst”. Drängen dömdes därför efter det 15 kap. i Byggningsbalken (det vill säga till att ersätta husbonden en hel årslön), men de förliktes om att han enbart skulle betala prästen 5 mark.⁷⁶

Lasse i Edsbergs härad i Närke anklagade 1592 sin dräng Lasse för att ha rymt från sin tjänst. (Men domen saknas på grund av en skada i protokollet.)⁷⁷

Hustrun Marit i Sundbo härad i Närke klagade 1592 över att hon hade stätt legodrängen Olof Nilsson, som inte hade hållit sin tjänst. Han dömdes därför efter det 15 kap. i Byggningsbalken (det vill säga till att återvända till arbetet eller annars ersätta matmodern en hel årslön).⁷⁸

⁷² Pirinen 1954, Jorois 10/7 1564.

⁷³ STB 25/11 1573.

⁷⁴ Collmar 1953, Oppunda hd 17/10 1586.

⁷⁵ Gemensamma domböcker för Östergötlands län, vol. 1, Godegård 8/7 1591.

⁷⁶ Gemensamma domböcker för Östergötlands län, vol. 1, Vånga 24/4 1592.

⁷⁷ NH 1596:16, Edsbergs hd 13/6 1592.

⁷⁸ Gemensamma domböcker för Östergötlands län, vol. 1, Sundbo hd 11/7 1592.

Tord Bengtsson i Vånga i Östergötland anklagades 1592 för att ha avvikit från sin tjänst hos kammarskrivaren Anders Svensson. Tord berättade att han då han staddes var satt i handklovar och var tvungen att tacka ja till tjänsten för att slippa loss. Han var sedan tvungen att rymma från tjänsten för hungers skull, eftersom han inte fick någon mat från husbondens de ja, och var därför tvungen att sedan tjäna för kosten hos andra i Skänninge. Nämnden dömde att eftersom Tord hade "trugats och lockats" till tjänsten "medan han var i fångslet" så "kunde han icke vara lagligen stadd".⁷⁹

⁷⁹ Gemensamma domböcker för Östergötlands län, vol. 1, Vånga 17/7 1592.

Bilaga 2B. Lockande av andras legohjon

Jon knivsmid från Vadstena bötfälldes tre mark 1456 i Jönköping för att han lockat en dräng.¹

Jöns Radh i Arboga fäste 1466 lag själv tredje (det vill säga att han skulle svära en ed tillsammans med två andra män) att han inte hade bortlockat herr Henriks legokona, och inte heller ”var i råd därmed”.²

Per skraddare i Arboga fäste 1470 lag själv tredje att han inte bortlockat Påvels piga.³

Bonden Halsten fäste i Arboga 1485 lag själv tredje att han inte lockat Måns Ivarssons folk, och han skulle gå sin ed om åtta dagar.⁴

Bagaren Hans Huvendals piga i Stockholm dömdes 1496 att böta 4 mark för att hon hade tagit emot fästepenningar utan sin matmoders vilja eller orlov.⁵

Henrik Boms piga Cecilia i Arboga bötfälldes 1502 tre mark för att hon hade lockat Filips piga.⁶

Jöns kopparslagare i Stockholm bötfälldes tre mark 1506 för att han lockat en piga.⁷

Hans guldsmed i Jönköping bötfälldes 1534 tre mark för att han lockat det hjon som mäster Hans hade statt, och hjonet skulle betala sin utlovade lega till mäster Hans, och dessutom tre mark för att hon lät sig lockas.⁸

Nils i Seminghundra härad i Uppland dömdes 1538 till 6 marks böter för att han tubbade en dräng.⁹

Lasse i Norrala socken i Hälsingland dömdes 1541 till 3 marks böter för att han lockade en annans folk.¹⁰

¹ JTB 1456.

² ATB 3/3 1466.

³ ATB 16/7 1470.

⁴ ATB 31/10 1485.

⁵ STB 20/4 1496.

⁶ ATB 20/7 1502.

⁷ STB 9/11 1506.

⁸ JTB 1534.

⁹ Seminghundra saköreslängd 1538, UH 1538:2.

¹⁰ Hälsingland saköreslängd 1541, GH 1541:1.

Olof timmerman i Linköping dömdes 1541 till 1 marks böter för att hans hustru lockade en annan mans hjon.¹¹

Olof Olsson ifrån Medelpad sattes 1541 i kistan vid Sala gruva och dömdes till ½ marks böter för att han lockade en dräng från en Nils Jonsson vid gruvan.¹²

Kyrkoherden herr Pers dräng i Gammalkils socken i Valkebo härad i Östergötland dömdes 1541 till 4 marks böter för att han stadde sig med två män.¹³

Lasse Klemetssons dräng i Åkerbo härad i Östergötland dömdes 1541 till 10 öres böter för att han stadde sig med två män.¹⁴

Mickel pipare vid Sala gruva sattes 1542 i kistan och dömdes till ½ marks böter för att han tubbade bort Erik skrivares dräng. Senare samma år dömdes Mickel till samma straff för att han ville fly bort från berget utan lov och minne.¹⁵

Olof Persson sattes 1542 i kistan vid Sala gruva och dömdes till ½ marks böter för att han lockade bort en piga från berget.¹⁶

Lasse i Simtuna härad i Västmanland dömdes 1543 till 5 marks böter för att hans dräng hade lovat två eller tre män tjänst. Samme dräng (eller möjligtvis en annan) dömdes också att böta en silversked för att ha lovat ”tre eller fyra män i sänder” sin tjänst.¹⁷

Jöns träfots dräng Lasse sattes 1543 i kistan vid Sala gruva och dömdes till ½ marks böter för att han satte två män tjänst.¹⁸

Erik Bengtsson i Norunda härad i Uppland dömdes 1546 till 1 marks böter för att han lockade en legokona att taga tjänst, och hon dömdes till 1,5 marks böter för att hon lovade två husbönder sin tjänst.¹⁹

¹¹ Linköping saköreslängd 1541, ÖgH 1541:3.

¹² Sala gruva kistepenningar 1541, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 26, RA.

¹³ Valkebo saköreslängd 1541, ÖgH 1541:3.

¹⁴ Åkerbo saköreslängd 1541, ÖgH 1541:3.

¹⁵ Sala gruva kistepenningar 1542, VmH 1542:4.

¹⁶ Sala gruva kistepenningar 1542, VmH 1542:4.

¹⁷ Simtuna saköreslängd 1543, VmH 1543:12.

¹⁸ Sala gruva kistepenningar 1543, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 36, RA.

¹⁹ Norunda saköreslängd 1546, UH 1546:12.

Jöns i Simtuna härad i Västmanland dömdes 1546 till 1 marks böter för att han tubbade en annan mans legohjon.²⁰

Nils Svensson i Hulterstads härad på Öland gick 1547 lag, själv tolfte, för sig, sin hustru och sina barn, att ingen av dem någonsin hade "lockat" en grannes piga ifrån husbonden utan dennes vetskap.²¹

Olof Knäband i Stockholm bötfälldes 1547 för att han hade lockat och lägrat borgmästaren Per Anderssons tjänstepiga.²² Förutom mökränkningen dömdes Olof att betala 3 mark "för det pigan kom av Per Anderssons tjänst". (Ordet "lockat" kan här antingen syfta på mökränkningen eller på att pigan lämnat sin tjänst, men i vilket fall dömdes han även för det senare.)

Legodrängen Anders Jonsson i Torstuna härad i Västmanland dömdes 1548 till 6 marks böter för att han hade lovat en Mats Tordsson tjänst men sedan istället begivit sig till arbete på en herr Erlands gård.²³

Legokvinnan hustru Elin dömdes 1549 vid Sala gruva till 1,5 marks böter för att hon lockade en annan legopiga från Lasse västgöte.²⁴

Nils Persson i Karelen bötfälldes tre mark 1549 för att ha lockat en annans legodräng.²⁵

Narves dräng Henrik Persson vid Sala gruva dömdes 1551 till 3 marks böter för att han stadde sig hos två husbönder. Dessutom sattes han i kistan i en dag och betalade för det ½ mark.²⁶

Jens i Tössbo härad i Dalsland dömdes 1552 till 4,5 marks böter för att han hade lockat en annan mans dräng.²⁷

Per Hansson i Slättbo härad på Öland dömdes 1553 att böta 1 oxe för att han lockade kronans legofolk.²⁸

²⁰ Simtuna saköreslängd 1546, VmH 1546:4.

²¹ SmH 1552:4c, Hulterstads hd 22/3 1547.

²² STB 24/10 1547.

²³ Torstuna saköreslängd 1548, VmH 1549:6A.

²⁴ Sala gruva saköreslängd 1549, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 46, RA.

²⁵ Strödda domböcker och rättegångshandlingar, vol. 29, Viborgs län VT 1549.

²⁶ Sala gruva saköreslängd & kistepenningar 1551, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 47, RA.

²⁷ Tössbo saköreslängd 1552, DIH 1552:5.

²⁸ Norra Motet saköreslängd 1553, SmH 1553:8.

Lasse Perssons dräng i Arboga dömdes 1553 till 2 marks böter för att han stadde sig med två husbönder.²⁹

Mickel Erikssons piga i Stockholm dömdes 1554 till 1 marks böter för att hon lockade en annan mans folk.³⁰

En Åbofinne bötfälldes fem mark i Arboga 1560 för att ha tubbat Spreck-Olofs piga.³¹

Måns Hops hustru Karin bötfälldes tre mark i Arboga 1560 för att ha tubbat Rumbos piga.³²

Mäster Erik i Strängnäs anklagades 1561 för att ha lockat en piga och en dräng från Peder Larsson.³³ Dom saknas i protokollet.

Påvel Acktin i Jorois i Savolax bötfälldes tre mark 1563 för att han lockade Laurens Nissins dräng före dennes stämmodag.³⁴

Frälsemannen Erik Jönsson i Haddetorp ”tubbade” på 1560-talet i Heda socken i Lysings härad i Östergötland till sig en ung dräng, vars målsman först hade statt honom hos en bonde.³⁵ Målsmannen klagade över att frälsemannen sedan hade misshandlat både honom, hustrun och drängen.

Mats i Mo härad i Småland dömdes 1565 att böta en ox för att han lockade prästens folk.³⁶

Hemming krutmakare i Algutsrums härad på Öland dömdes 1567 till 3 marks böter för att han lockade Per Knutssons piga ur sin tjänst.³⁷

Hans Cappels hustru Karin i Strängnäs fäste lag med tolv kvinnor 1568 att hon inte hade tubbat Simon Mårtenssons dräng.³⁸

²⁹ Arboga saköreslängd 1553, VmH 1553:4.

³⁰ Stockholm saköreslängd 1554, UH 1554:31.

³¹ ATB 29/9 1560.

³² ATB 29/9 1560.

³³ Strängnäs rr AI:2, 27/1 1561.

³⁴ Pirinen 1954, Jorois 4/7 1563.

³⁵ Klagomål mot Erik Jönsson i Haddetorp odat. (1560-talet), Klagomålsregister vol. 2:3 s. 301, RA.

³⁶ Mo saköreslängd 1565, SmH 1565:11.

³⁷ Algutsrum saköreslängd 1567, SmH 1567:12A.

³⁸ Strängnäs rr AI:2, u.d. 1568.

Nils Månsson i Noraskoga i Västmanland dömdes 1577 till 10 öres böter för att han lockade sin grannes legofolk.³⁹

Henrik Knutsson i Stockholm anklagades 1582 av en hustru Brita dels för stöld, dels för att ha lockat bort en piga för henne.⁴⁰ Henrik nekade dock till allt, och sattes därför i fängelse till vidare rannsakan.

Per Ersson i Snevringe härad i Västmanland bötfälldes tre mark 1583 för att han hade tubbat en dräng från änkedrottningens ladugård.⁴¹ Han påstods ha låtit skära håret av drängen och sedan givit honom ett pass som egentligen var utfärdat för en annan person ”och således missbrukat falskeligen samma passebord”.

Erik, Lasse och Nils i Snevringe härad i Västmanland bötfälldes vardera tre mark 1584 för att ha tubbat en piga från Bertil Skilling.⁴²

Lars klockare i Snevringe härad i Västmanland bötfälldes tre mark 1585 för att ha tubbat en piga från Amund stallmästare.⁴³ Han skulle dessutom ”flya honom sin piga igen”, eller annars en annan piga i hennes ställe.

Nils Germundsson i Lövvånger i Västerbotten bötfälldes tre mark 1586 för att ha lockat en annans legofolk.⁴⁴

Olof Andersson i Umeå i Västerbotten bötfälldes nio mark 1586 för att han hade lockat en annan mans folk.⁴⁵

Hans Nilsson i Piteå i Västerbotten bötfälldes 1587 för att han hade lockat en annans folk.⁴⁶ Han betalade fyra mark.

Hingstridaren Samuel i Stockholm anklagade 1590 hustru Brita på Norrmalm för att ha lockat bort hans dotter, och låtit henne bli piga hos Britas syster Margit.⁴⁷ Rätten dömde att de som hade lockat pigan skulle böta tre mark vardera ”efter lagen” (det vill säga stadslagen).

³⁹ Noraskoga saköreslängd 1577, VmH 1577:5.

⁴⁰ STB 26/3 1582.

⁴¹ Strödda domböcker och rättegångshandlingar, vol. 6, Snevringe hd 2/12 1583.

⁴² Snevringe hd Ala:1, 3/12 1584.

⁴³ Snevringe hd Ala:1, 3/11 1585.

⁴⁴ VbH 1586:6, Lövvånger 24/2 1586.

⁴⁵ VbH 1586:6, Umeå 5/8 1586.

⁴⁶ VbH 1587:6, Piteå 2/8 1587.

⁴⁷ STB 24/1 1590.

Lasse i Sundbo härad i Närke talade 1594 till Jöns klockare i Askersund för att denne hos sig hade en piga som hade rymt från Lasse.⁴⁸ Rätten dömde att Lasse skulle "ha igen" pigan, men utan att något straff för Jöns nämns.

⁴⁸ Gemensamma domböcker för Östergötlands län, vol. 1, Sundbo hd 11/7 1594.

Bilaga 2C. Legofolks rymningar från husbonden

Peder Andersson hade någon tid före 1418 varit en av riddaren Nils Bossons tjänare (*de familia*) på Kindaholm i Västergötland.¹ Han blev då misstänkt av fogden för att vilja rymma (*occultu recessu*) och blev för detta satt i stocken ”för att, såsom sed är (*admodum illud genus hominum solet*) på så sätt bli tvingad att försäkra och lova att stanna i tjänsten (*seruicium*)”. Utmattad efter nitton dygn i stocken (*cippus*) gjorde han ett löfte om vallfärd till Helga Lösen i Stockholm, varefter han genom ett mirakel blev fri ur stocken (”som var låst med tunga och stora järn”) och kunde fly ut genom fängelsets låsta ytterdörr.

Herman Pedersson, som arbetade på bygget av borgen Opensten i Västergötland 1422, bad upprepade gånger om att få ut sin lön men fångslades istället med fyra bojor och lås om halsen, händerna och fötterna, samt fästes vid väggen i borgens gemensamma matsal.² På juldagen gjorde Herman ett löfte om vallfärd till Helga Lösen i Stockholm om han kunde bli fri. När han lite senare somnat med huvudet på en filthatt på bordet fick han en drömsyn, och när han vaknade hade bojorna runt halsen och armarna lossnat. Han kastade sig, med fötterna ännu fjättrade, ut genom fönstret ned till marken (ett fall som var 2,5 ”lans” högt). Han landade oskadd bland femton stora vakthundar som inte skällde, fotbojorna lossnade, och han kunde mirakulöst gå därifrån.

När Sven i hemlighet lockat en piga från prästen Ericus Olavi i Noraskoga i Närke, sannolikt någon gång under 1460-talet, anhöll prästen att fogden skulle tvinga (*compelli*) Sven att återföra pigan (*restituendum ancillam*).³ När Sven vägrade att komma till fogden slog en av fogdens män honom i huvudet med ett armborst så att han avled.

Prästen Lambertus Lamberti i Åbo stift hade före 1476 mottagit en pojke som sin dräng (*in familiarem suum accepisset*).⁴ Ynglingen hoppade (av rädsla för husbondens aga) om natten ut genom fönstret på huset där han sov och återfanns sedan ihjälfrusen i snön utanför på grund av den stora kyla som råder där i landet.

¹ Mirakel Helga Lösen, nr 58, 20/10 1418.

² Mirakel Helga Lösen, nr 73, 1422.

³ SDHK 42204, 5/9 1471 (penitens).

⁴ SDHK 42268, 13/11 1476 (penitens).

I Arboga vittnade 1486 köpsvennen Jöns Mangensson att han två år tidigare hade sett pigan Ingegerd, som hade löpt ”med ominne” från Nils timmerman, i Västerås vid pingsten.⁵ En vecka senare vittnade Olof Mårtensson att han ett år tidigare vid S:t Augustini dag (28/8) hade sett den förrymda pigan i Vadstena. När pigan fick se honom kände hon igen honom, och tordes därför inte gå emot honom utan stack sig istället undan för honom.

Riksföreståndaren Svante Nilsson uppmanade 1507 en fogde att låta gripa en legodräng som rymt från sin husbonde Lars i Tumbo i Västerrekarne härad i Södermanland och nu befann sig på en gård i Kungs-Barkarö i Åkerbo härad i Västmanland, och antingen näpsa honom eller annars be honom framföra sina klagomål inför rätten.⁶ Drängen hade hotat att bränna husbondens gård och att döda honom med ett armborst.

Tomas Bertilsson Liattula i Sääksmäki i Tavastland frikändes 1509 för beskyllningen att han skulle ha gömt kyrkoherden herr Mickels dräng, vilken hade stulit tolv öre och rymt bort från husbonden.⁷

Prästen Ericus Hemmingi i Strängnäs stift hade någon gång före 1512 gått till en granne för att hämta hem sin dräng (*famulus*) som hade rymt från sin tjänst i hemlighet (*clam et latenter auffugerat*).⁸ Grannhustrun vägrade först eftersom hennes make inte var hemma, och när denne kom hem anföll han rasande prästen med en yxa. Ericus slog i självförsvar bonden ett slag med en käpp (*baculo*), vilket dödade bonden.

Fyra drängar, två av dem vid namn Erik Nilsson och Markus Larsson, gick 1528 från Tynnelsö (som just blivit kronans genom reformationen) med ominne.⁹ De stal ett tag på landsbygden, men sedan slog Erik och Markus av okänd anledning ihjäl de andra två drängarna när dessa låg och sov. Eftersom Erik och Markus kom från Finland ville de sedan bege sig tillbaka dit, men blev gripna på vägen. De dömdes för allt detta till stegling i Stockholm, där den ena kroppen sattes upp på Brunkeberg, den andra på Södermalm ”in emot grinden”.

⁵ ATB 17/4, 24/4 1486.

⁶ SDHK 35829, 2/6 1507.

⁷ Hausen 1881–83, Sääksmäki 14/1 1509.

⁸ SDHK 42475, 15/6 1512 (penitens).

⁹ STB 28/6 1528.

Sex drängar vid Sala gruva dömdes 1539 till 3 marks böter för att de ville fly från gruvan.¹⁰

När en legodräng ”rymde med ominne ifrån sin husbonde” i Västmanland 1547 konfiskerade kronan hans efterlämnade egendom, 18 öre, som ”skövlingspenningar”.¹¹

Lille Per i Färentuna härad i Uppland dömdes 1548 till 5 marks böter för att han dolde en dräng från Svartsjö i tre nätter.¹²

Jöns tavast i Vappeby i Torstuna socken och härad dömdes 1552 till 10 marks böter för att han hade dolt två legodrängar hemma hos sig som hade rymt från Väsby gård.¹³

Gustav Vasa gav 1552 en fogde order om att återskaffa två drängar som lupit bort från fru Kristinas (Gyllenstiernas) Venngarn i Uppland och begivit sig till Salberget.¹⁴

Sommaren 1556 rymde åtta karlar från Joakim Fleming och hans mor Heblas gård (sannolikt Qvidja i Pargas socken) i Finland med båt över till Reval och sedan vidare in i Livland, där de hade fångslats misstänkta för spioneri.¹⁵ De hade därför spärrats in i ett fångelsetorn nära gränsen till Litauen, och Fleming hade underrättats om detta i ett brev. Han brydde sig dock inte mer om de förrymda drängarna, varför de blev kvar i fångelset över vintern. På en helgdag fick de tillåtelse att ”sitta ovan uppå tornlemmen”, där de hittade ett rep och med det rymde över muren. En föll då och dog, medan de andra undkom. De flesta återvände sedan till Finland, och Joakim Fleming skall ha fått tag på och fångslat en av dem, men underlåtitt att meddela kungen detta, varöver denne beklagade sig i ett brev till sönerne Erik och Johan.

Drängen Hans Olsson i Altuna by och socken i Simtuna härad i Västmanland dömdes 1556 ”för det han lop ifrån k. m:s kolning förrän hans rätta stämmodag var och blev infångad igen” till att tjäna ”sin stämmodag ut” och därefter ”arbeta för sin löpning uti 20 dagar”.¹⁶

Brita rededeja ”måtte rymma från gården” Hallkved i Uppland 1559 eftersom fogden Severin van Uppsala överföll både henne, underfogden och knektarna ”med hugg

¹⁰ Sala gruva saköreslängd 1539, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 22, RA.

¹¹ Räkenskap i VmH 1547:6.

¹² Färentuna saköreslängd 1548, UH 1548:10.

¹³ Torstuna saköreslängd 1552, VmH 1552:5B.

¹⁴ GIR 29/4 1552.

¹⁵ GIR s. 114–115, 17/6 1557.

¹⁶ Simtuna saköreslängd 1556, VmH 1556:5.

och slag” när de förmanade honom för hans horeri och dryckenskap och för att han försummade åker och äng.¹⁷ På grund av att Brita hade rymt sades det att ”k. Mjt:s boskap är ganska ringa bliven skött och aktad, och att korna hava genom vanskötsel sinat bort, så att efter 95 kor finnes nu icke mer än 5 eller 6 filbunkar”.

Lasse Jonsson i Lysings härad i Östergötland hade på 1560-talet stätt en bonde sin hustrus brorson (vilken han var målsman för) till tjänst som dräng.¹⁸ Frälsemannen Erik Jönsson i Haddetorp ”tubbade samme dräng till sig” från bonden men misshandlade honom sedan så att han ”lop för den skull” hem till sin målsman Lasse, vilken tillsammans med sin hustru därefter också misshandlades av husbonden Erik.

Mickel Virgiliusson i Ulvsby i Satakunda åtalades 1572 av fogden för att en dräng, Jakob Kristoffersson, som varit ”tillnämnder” av Kumo socken att tjäna på kronans gård i Kumo och som hade gjort detta under vintern, mot sommaren löpte sin väg och begav sig till Mickel.¹⁹ Mickel dolde drängen i sin gård och lät honom arbeta ”sig till nytta” om sommaren utan att uppenbara rymmaren, trots att fogden hade förbjudit alla att hysa och härbärgera kronans förrymda legofolk. ”Vilket förbud han ringa aktat hade.” Mickel dömdes därför till att arbeta på Kumo gård i drängens ställe så många dagar som han hade haft drängen hos sig, och själv bekosta sin egen mat och öl. Dessutom bötfölls han 40 mark för att han hade brutit mot fogdens förbud mot att hysa eller härbärgera ”hans nåds folk, som är nämnda till konung majt:s etc. legofolk uppå gården”.

Nils Larssons hustru i Stockholm hade slagit sin piga så att hon rymde sin kos, och när nu några år hade gått visste man 1577 ännu inte vart pigan hade tagit vägen.²⁰

Olof myntsvens hustru Anna anklagades i Stockholm 1582 för att ha mördat ett barn, men det enda kända vittnet var hennes piga, som sedan hade rymt från henne och som därför nu inte fanns tillgänglig för rätten.²¹

Landsknekten Per Ersson i Snevringe härad i Västmanland åtalades 1583 av fogden för att han tubbat en dräng från drottningens ladugård, låtit skära håret av honom

¹⁷ Klagomål mot fogden Severin van Uppsala på Hallkved 1559, Strödda kamerala handlingar vol. 55, RA.

¹⁸ Klagomål mot Erik Jönsson i Haddetorp odat. (1560-talet), Klagomålsregister vol. 2:3 s. 301, RA.

¹⁹ Strödda domböcker och rättegångshandlingar vol. 29, Ulvsby 13/9 1572.

²⁰ STB 12/6 1577.

²¹ STB 3/2 1582.

och skickat honom sin kos med ett pass ("passbord").²² Han bötfälldes tre mark för att ha tubbat drängen.

Drängen Jakob Månsson, född i Närpes socken i Finland, hade 1586 lupit från sin husbonde Henrik Nilsson och uppehållit sig i hemlighet i några veckor i Kårsta socken i Långhundra härad i Uppland genom att uppdyrka visthus och stjäla så mycket mat som han behövde för att föda sig, samt en vadmalsjacka.²³ Han fängslades i Stockholm tills vidare besked.

Olof Persson ifrån Uppsala anklagade i Stockholm 1591 hustru Margit på Norrmalm för sin dotters död.²⁴ Enligt Olof hade Margit varit hård mot dottern, som varit hennes piga, varför pigan "av räddhåga" sprang i strömmen och tog sitt liv. Margit påstod att hon aldrig hade varit hård mot pigan, men att denna trots detta löpte bort i några dagar. När Margit sedan gått in i Stockholm fann hon pigan sittandes vid Yttersta Stadsporten bland de fattiga som väntade på allmosor från slottet. Hon sade då "Hvi sitter du här, vill du icke gå hem?" Pigan svarade "ja" och de började gå hemåt, men när de var på ute bron till Norrmalm hoppade pigan ned i strömmen så att hon sögs in under kvarnhjulet och dog. Rätten frikände Margit för pigans död.

Tomas Jakobsson Emhuelast i Sysmä i Tavastland klagade 1595 inför rätten till Sigfrid Olsson Judinsalo över sin bror Henriks död, vilken hade tjänat Sigfrid i åtta dagar och därefter rymt från sin tjänst.²⁵ Henrik hade under rymningen kommit till en strand där han gjorde sig en liten flotte, som han tänkte ta sig över ett två mil långt vatten på. Senare hade några fiskare funnit en förruttnad kropp på en holme, uppäten av vilddjur så att inget mer än bara benen återstod. Kroppen identifierades genom kläderna som Henriks, och de sex alnar vadmal som han hade stulit då han rymde återfanns invid kroppen. Sigfrid frikändes för att ha orsakat drängens död, som hade inträffat redan 15 år tidigare.

²² Strödda domböcker och rättegångshandlingar, vol. 6, Snevringe 2/12 1583.

²³ STB 8/1 1586.

²⁴ STB 10/11, 12/11 1591.

²⁵ Finska RA 219a, Sysmä VT 1595.

Kapitel 3: Ersättningen

Bilaga 3A. Lönetvister

I Jönköping talade Jon Magnusson 1459 till Anders skräddare rörande sin ”tjänstelön”.¹ Anders hade lovat honom tjugo öre för ett halvt år, och endast åtta dagar fattades (av icke angiven anledning). Jon tilldömdes sin lön.

I Stockholm svor Staffan från Salems socken i Svartlösa härad i Södermanland 1478 ed tillsammans med två andra män att han inte var skyldig pigan Barbro, som tjänat honom i två och ett halvt år, något för hennes tjänst.²

I Stockholm dömdes Henning skrivare 1484 att böta tre mark, eftersom han inte hade följt borgmästarnas tidigare dom att betala sin dräng hans ”tjänstelön”. Han betalade sedan endast två mark.³

I Stockholm dömdes 1486 Per Fynbo att betala sin dräng hans förtjänta lön innan solnedgången, eller annars böta tre mark.⁴

I Stockholm dömdes 1487 Torsten grytgjutare att förnöja sin dräng innan solnedgången, eller annars böta tre mark.⁵

I Stockholm dömdes 1491 Erik klensmed att förnöja sin dräng hans förtjänta lön innan solnedgången.⁶

I Stockholm dömdes 1492 Lasse Hvessing att betala den lön som drängen Lasse Larsson hade förtjänt innan solnedgången, eller annars böta tre mark.⁷

I Stockholm dömdes Anders Jönsson 1493 att giva den förtjänta lönen till drängen innan solnedgången eller annars böta tre mark.⁸

¹ JTB 1459.

² STB 1/4 1478.

³ STB 30/10 1484.

⁴ STB 13/9 1486.

⁵ STB 20/10 1487.

⁶ STB 24/10 1491.

⁷ STB 19/9 1492.

⁸ STB 15/4 1493.

1496 tillsades Hans Klein Håkansson i Stockholm att gå ed med fem andra män att han inte gav sin piga ”kläderna”, och därefter ge pigan hennes lön.⁹

I Stockholm 1506 dömdes Støriens Anna att betala sin piga det hon var henne skyldig för tjänsten, och tillsades att inte ”löna pigan” med att saker hade kommit bort i en brand, utan för att hon henne länge tjänat Anna och nu ville ”hava sitt, som hon henne skyldig är”.¹⁰

I Lojmo i Tavastland dömdes 1506 Elin Kaukoila att betala så mycket lega till Lauri Kandaia som han hade lovat henne.¹¹

I Saris i Tavastland dömdes 1506 Lauris Persson att betala så mycket lega till Birgitta Bertilsdotter som han hade lovat henne för hennes tjänst, eftersom han drev ut henne före stämmodagen. Betalningen skulle ske inom tre veckor, annars hotade tre marks böter.¹²

I Saris i Tavastland tilldömdes 1506 Hinka Nackiala så mycket lega av Mickel Persson som Hinka hade lovat honom, eftersom Mickel inte tjänade honom till sin stämmodag.¹³

I Kulsiala i Tavastland 1506 Olof Laurisson att betala så mycket lega till Anders Henriksson som han hade blivit ”lovad och fäst”, eftersom Olof for ifrån honom olovandes före stämmodagen. Olof skulle betala inom tre veckor, annars hotade tre marks böter.¹⁴

I Saris i Tavastland 1507 dömdes Dionysius Hainunkoski att betala ”igen” så mycket lega till herr Per som denne hade lovat honom, eftersom han for bort från prästen utan tillåtelse på stämmodagen.¹⁵

Vid samma ting dömdes Olof Jonsson Touttula att betala så mycket lega till Lauri Laurisson Patsiniemi som denne hade lovat honom.¹⁶

⁹ STB 10/2 1496.

¹⁰ STB 13/5 1506.

¹¹ Hausen 1881–83, Lojmo 9/11 1506.

¹² Hausen 1881–83, Saris 19/6 1506.

¹³ Hausen 1881–83, Saris 10/10 1506.

¹⁴ Hausen 1881–83, Kulsiala 15/11 1506.

¹⁵ Hausen 1881–83, Saris 8/1 1507.

¹⁶ Hausen 1881–83, Saris 8/1 1507.

I Stockholm dömdes rådmannen Jakob Larsson 1511 att betala sin tidigare piga, nu Jens Tordssons hustru, tre mark och två öre som han var skyldig henne ”för sin tjänst”.¹⁷

Drängen Erik Hansson talade till sin husbonde Erik skrivare i Kopparberg i Dalarna 1545 om den lön som husbonden ”förhållit” honom. Husbonden svarade att han gjorde så eftersom deras ”stadga krävde det så”, och talade sedan om ”hur deras samtal var”. De hade kommit överens om att drängen skulle tjäna honom i ett halvår för fem marker. Om drängen fick de fem marker skulle han därefter tjäna honom hela året för tolv, men om han däremot inte fick de fem så skulle han inte längre tjäna honom. Nämnden fann att eftersom husbonden inte hyste något agg mot drängen (”hult honom ingen odd”) så skulle han betala ut de fem marker, vilket Erik skrivare lovade att göra till midsommar.¹⁸

Mårten Olsson talade i Husby i Dalarna 1547 till hustru Ingeborg rörande 4 mark som ”honom stod tillbaka på hans lön”. De kom överens om att hon skulle betala honom 2 mark inom sex veckor.¹⁹

I Kjølo i Satakunda tilldömdes 1550 Valborg Polssun sin årslön, 2 mark, av husbonden Sigfrid inom tre veckor, enligt tolv mäns rannsaking.²⁰

I Eura i Satakunda dömdes 1551 hustru Dordi att få igen tre mark av Henrik Eriksson Panelian, eftersom hon hade lovat honom penningarna till hans stämmodag men han inte höll tjänsten som han hade lovat henne.²¹

I Loimijoki i Satakunda dömdes 1552 Henrik Loutulan att betala den utlovade legolönen till husbonden Vincentius Raikkolan, eftersom han inte stannat i tjänsten till sin stämmodag. Betalning skulle ske inom fyra veckor, men ännu efter nio månader hade Henrik inte betalat ”en fri årslön”. Han bötfälldes därför tre mark.²²

I Euraåminne i Satakunda tilldömdes 1552 Brita Henriksdotter sin årslön av Olof Stifsson, inom tre veckor.²³

¹⁷ STB 17/5 1511.

¹⁸ Hela Dalarnas tingslags hd AI:1 Kopparberg 14/4 1545.

¹⁹ Hela Dalarnas tingslags hd AI:1 Husby 2/2 1547.

²⁰ Roos 1964, Kjølo 29/7 1550.

²¹ Roos 1964, Eura 21/11 1551.

²² Roos 1964, Loimijoki 24/3 1552 och 8/12 1552.

²³ Roos 1964, Euraåminne 25/7 1552.

I Loimijoki i Satakunda dömdes 1552 Mårten Kerki att betala Henrik Roncka hans årslön, inom tre veckor.²⁴

I Vittis i Satakunda dömdes 1552 Gertrud Kuningaijsten att betala två mark örtugar till Bertil Leppäkosken, eftersom det var vad han hade lovat henne i årslön och hon inte tjänade honom till sin stämmodag. Betalning skulle ske inom tre veckor.²⁵

I Raumo i Satakunda tilldömdes 1559 Karin Nilsson sin förtjänta lön av Jöns Persson (1,5 mark penningar), innan nästa rådstugudag.²⁶

Erik Tenhuinen dömdes 1563 i Vesulax i Savolax att betala igen 4 mark penningar till Anders Rocka, eftersom han hade fått pengarna för att ha lovat att tjäna ett år men sedan ”förlupit” sin tjänst.²⁷

I Säminge i Savolax dömdes 1563 Anna Persdotter att betala så mycket lön till hustru Barbro som hon hade blivit lovad, eftersom hon löpte från sin tjänst innan hennes stämmodag var.²⁸

Olli Hatan dömdes att betala tio alnar vadmal till Valborg Matsdotter i Tavinsalmi i Savolax 1564 på hennes lön, inom tre veckor. (Samtidigt dömdes Ollis son Henrik till böter för lönskaläge med Valborg.)²⁹ Eftersom Olli ändå inte betalade ut lönen, förnyades domen vid nästa ting, samtidigt som han bötfälldes tre mark.³⁰

I Jockas i Savolax tilldömdes 1564 Seijcka en vadmalskjortel och ett särk-lärft för 1,5 års lön av Laurens Hurskanen, inom tre veckor.³¹

En Brita tilldömdes 2 mark för sin lön av Per Nousian i Rantasalmi i Savolax 1564, inom tre veckor.³²

I Jorois i Savolax dömdes 1564 Anders Höffuon att betala tillbaka 30 oraffhuas säd till Laurens Suhon, vilket Laurens hade lovat honom i lön och som han hade tagit

²⁴ Roos 1964, Loimijoki 8/12 1552.

²⁵ Roos 1964, Vittis 6/12 1552.

²⁶ Finska RA, Topographica: Raumo 1559.

²⁷ Pirinen 1954, Vesulax ST 1563.

²⁸ Pirinen 1954, Säminge 12/1 1563.

²⁹ Pirinen 1954, Tavinsalmi 1/1 1564.

³⁰ Pirinen 1954, Tavinsalmi ST 1564.

³¹ Pirinen 1954, Jockas 7-9/1 1564.

³² Pirinen 1954, Rantasalmi 15/3 1564.

fästepenning för, eftersom han inte kom till arbetet. Dessutom skulle han betala tillbaka de 12 kolmas som han redan hade fått på sin lön.³³

I Ilmola i Österbotten hade kyrkoherden Mats 1574 utlovat 12 mark i årslega till Henrik Matsson. Henrik tog dock fästepenningen och löpte sedan med detsamma bort, varför han dömdes att betala de 12 marken till kyrkoherden eller annars tjäna hela året.³⁴

I Hollola i Tavastland tilldömdes 1576 Dorotea Klemensdotter sin förtjänta årslön av Mårten Matsson och Tomas Matsson, 10 alnar svart vadmal, en särk, ”och vad annat henne tillbaka stod”.³⁵

I Tulois i Tavastland tilldömdes 1578 Per Larsson Sappis sin son Lasses förtjänta årslön av Markus Jonsson, 11 alnar vadmal och 2 skjortor, inom tre veckor.³⁶

Vid samma ting tilldömdes Mårten Larsson Karvala sin dotter Karins förtjänta årslön av Tomas Henriksson, 9 alnar vadmal, inom tre veckor.³⁷

I Hollola i Tavastland dömdes Jöran Olsson 1584 att betala Agnes Henriksdotter fem årslöner, en klädeskjortel, fyra vadmalskjortlar och sex särkar innan nästa ting.³⁸

I Tennilä i Tavastland tilldömdes 1584 Per Nilsson sin sons förtjänade fåbaggelön, innan nästa ting.³⁹

I Snevringe härad i Västmanland klagade 1586 knekten Markus att hans hustru hade tjänat hos Ilian men inte fått någon lön. Rätten fann att hon hade tjänat Ilian i 19 veckor, och därför skulle hon få 20 öre och därefter vara förlikta.⁴⁰

I Oppunda härad i Södermanland blev drängen Anders Andersson 1586 tillsagd att han skulle ge husbonden Jöran så mycket som denne hade lovat honom i årslön, såvida han inte ville förbli i tjänst hos honom ”och fylla honom sitt arbete upp”.⁴¹

³³ Pirinen 1954, Jorois 10/7 1564.

³⁴ Finska RA 4744, Ilmola 22/2 1574.

³⁵

³⁶

³⁷

³⁸ Finska kameralia 110.1, Hollola 27/11 1584.

³⁹ Finska kameralia 110.1, Tennilä 30/11 1584.

⁴⁰ Snevringe hd A1a:1 16/3 1586.

⁴¹ Collmar 1953, Oppunda hd 17/10 1586.

I Daga härad i Södermanland talade Britta 1591 till Pers arvingar, att de var skyldiga henne en årslön för att hon hade tjänat Per. Rätten dömde att arvingarna skulle betala Brita, eller annars böta.⁴²

I Sundbo härad i Närke klagade hustru Marit 1592 över att hon statt Olof Nilsson till tjänst som legodrång och utfäst honom 6 mark penningar och 1 par skor. Olof hade dock inte hållit tjänsten, varför rätten dömde ”efter 15 ka[pitlet] uti byg[gninga]b[alken]”.⁴³

Vid ting i Vånga i Östergötland klagade herr Per i Kullerstads socken 1592 att han hade givit drängen Olof fästepenning och utlovat lön, men Olof höll inte sin tjänst. Därför dömdes han efter det 15 kapitlet i byggningabalken, varefter herr Per och Olof dock kom överens att drängen endast skulle betala honom 5 mark.⁴⁴

I Örebro härad i Närke talade Kerstin Didriksdotter till Nils i Snavlunda 1594, och sade att han hade lovat henne en god skinnkjortel för ett års tjänst. Hon hade tjänat ett år, men han gav henne ingen kjortel. Rätten dömde att han skulle ”förnöja” henne med den utlovade kjorteln.⁴⁵

I Nyby i Tavastland tilldömdes 1595 Anna Matsdotter Immijärvi sin dotters förtjänta lön för 3,5 års arbete (6 mark penningar) av Sixtus Matsson Ruhijärvi, innan nästa ting.⁴⁶

I Padasjoki i Tavastland tilldömdes 1595 Brita Nilsson sin förtjänta lön 6 mark av Nils Persson, innan nästa ting.⁴⁷

I Hollola i Tavastland tilldömdes Knut Mårtensson 1595 sin förtjänta lön av Jöran Simonsson. Jöran hade trots tidigare dom inte betalat, och dömdes därför till tre marks böter.⁴⁸

I Hölebo härad i Södermanland talade Erik 1596 till Lasse i Solberga om sin lön, eftersom han tjänat honom i två år och inte fått något. Erik ville ha två tunnor råg, men rätten dömde att han endast skulle få en tunna, och med det förlikades de.⁴⁹

⁴² Collmar 1953, Daga hd 15/2 1591.

⁴³ Gemensamma domböcker för Östergötlands län vol. 1, Sundbo hd 11/7 1592.

⁴⁴ Gemensamma domböcker för Östergötlands län vol. 1, Vånga 24/4 1592.

⁴⁵ *Örebro härads äldsta kända domböcker*, 11/1 1594.

⁴⁶ Finska RA 219a, Nyby VT 1595.

⁴⁷ Finska RA 219a, Padasjoki 12/11 1595.

⁴⁸ Finska RA 219a, Hollola 17/10 1595.

⁴⁹ Collmar 1953, Hölebo hd 5/10 1596.

I Hauho i Tavastland tilldömdes 1598 Henrik Grelsson Jundula sin förtjänta lön för ett års arbete av Mats Bertilsson Torkila, innan nästa ting.⁵⁰

I Hollola i Tavastland tilldömdes 1598 Jakob Jonsson sin lön som herde ("fåhörning"), innan nästa ting.⁵¹

⁵⁰ Finska RA 219a, Hauho VT 1598 s. 133.

⁵¹ Finska RA 219a, Hollola ST 1598.

Bilaga 3B. Strödda löneuppgifter

Lasse och hans hustru tilldömdes i Mora i Dalarna 1482 ”legodrängslön” på tre mark om året för det arbete de lagt ned under de gångna 24 åren på en gård som nu dömdes ifrån dem.¹

I Stockholm 1495 skulle Niklas Knutsson ge sin piga en klädeskjortel när hon hade tjänat till påsk. Det påpekades att hon inte hade uppburit någon fästepenning.²

Slottsfogden i Stockholm Bengt Eriksson bad 1511 riksföreståndaren Svante Nilsson att skicka penningar, eftersom slottsfolket (”både svenner och legofolk”) dagligen krävde att få sina löner, och han hade lovat att betala dem före tjugonedagen.³

Legodrängen Bengt i Simtuna härad i Västmanland dömdes 1543 till 9 marks böter för att han fått ett spannland av två bönder ”emot Kungl. Ma:ts förbud”.⁴

Jöns Davidssons dräng i Torstuna härad i Västmanland dömdes 1546 till 2 marks böter för att han brukade ett spannland.⁵

Olof finne i Tjurbo härad i Västmanland dömdes 1546 till 1 marks böter för att han unnade sin dräng säd i lön.⁶

Anders i Dalalagen dömdes 1550 till 3 marks böter för att han rövade ett ungnöt av sin legopiga som han dessförinnan hade gett henne i lön för sin tjänst.⁷

I norra Simtuna härad i Västmanland hade Nils Olofsson 1552 tjänat som arbetsdräng hos Olof, och för sitt arbete hade han när han gifte sig fått en galt (värd 2,5 mark), en ko (10 mark), ett får, ett lispund kött (1 mark), tre alnar vadmal (6 öre) och tre alnar lärft (6 öre). Tvist om vad som var betalning för en skuld, och vad som var betalning för arbetet.⁸

¹ SDHK 31044, 26/1 1482.

² STB 9/3 1495.

³ SDHK 36892, 1/1 1511.

⁴ Simtuna saköreslängd 1543, VmH 1543:12.

⁵ Torstuna saköreslängd 1546, VmH 1546:4.

⁶ Tjurbo saköreslängd 1546, VmH 1546:4.

⁷ Dalalagen saköreslängd 1550, VmH 1550:1A.

⁸ Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, N Simtuna 10/11 1552 (orig.).

Anders Karlsson i Trögds härad i Uppland dömdes 1556 till 1 marks böter för att han lovade sin dräng ett spannland säd i lön.⁹

Laurens Niszins i Jorois i Savolax hade 1563 givit sin dräng 8 kolmas korn och 7 kolmas havre i lön.¹⁰

I längden över drängskatten i Jönköping 1576 noterades att ungefär 15 av drängarna i staden inte erhöll full lön, eftersom de endast var gossar på 15–16 år.¹¹

Pigan Karin i Vadstena hade omkring 1593 blivit lovad en vadmalskjortel, ett huvudkläde, två särkar, två förkläden, två par hosor och skor i årslön.¹²

⁹ Trögd saköreslängd 1556, UH 1556:8.

¹⁰ Pirinen 1954, Jorois 4/7 1563. En kolmas motsvarade 1/6 spann.

¹¹ SmH 1576:10.

¹² VTB, 13/3 1598.

Kapitel 4: Egendomen

Bilaga 4A. Legofolks egendom

En piga i Arboga hade 1467 inte återlämnat en halsduk som hon lånat av en annan piga.¹

Ingvalds piga Kristina testamenterade 1474 en tunika till Funbo kyrka i Rasbo härad i Uppland.²

När Ivar Axelsson (Tott) 1481 hade övernattat på ett härbärke i Enköping, gav han tre pigor där en gåva på vardera en örtug penningar.³

I en förteckning i kyrkoräkenskaperna från Tyrvis församling i Satakunda 1486 över dem som lånat råg (*siligo*) av kyrkan nämns Henrik *famulus*, som lånat en treding.⁴

Drängen Börje Demp i Arboga ägde 1495 en kappa, en tröja, ett par hosor, och en hätta (sammanlagt värda 4 mark), samt ett armborst (värt 12 öre) och en sked (värd 15 öre).⁵

I Lojmo i Tavastland fick en fädräng sin hatt stulen 1506.⁶

Drängen Nils i Kinda härad i Östergötland köpte 1510 tre alnar engelskt kläde av Johan Bese för 2,5 mark svenska.⁷

Prästen Petrus Mathei i Stockholm testamenterade 1523 fyra skedar till sin *ancilla*.⁸

En dräng som tjänade herr Bengt i Svartorp i Tveta härad utanför Jönköping hade 1535 blivit bestulen på sina kläder: en vadmalskjortel, en vadmalsströja, en lärftskjorta,

¹ ATB, 16/2 1467.

² UUB E 216 s. 63v, Funbo kyrkoräkenskaper, testamenten 1474.

³ RA C10 s. 7r.

⁴ Hausen 1881–1883, Tyrvis kyrkoräkenskaper, 23/7 1486.

⁵ ATB, 30/3 1495 och 25/4 1495.

⁶ Hausen 1881–1883, Lojmo 9/11 1506.

⁷ Melefors 2013.

⁸ Helga lekamens gilles räkenskaper, 19/1 1523.

en hatt, nio ”gutniska” halv-hosor (värda 24 s.), nio nya vantar, ett bokstavsbalte, nio tvesulade skor, och åtta s. penningar.⁹

Kyrkoherden herr Johans dräng i Styrstads socken i Lösings härad i Östergötland efterlämnade 1539 en liten silversked i danaarv (arv utan kända arvingar som därför tillföll kungen).¹⁰

Kyrkoherden herr Olofs dräng i Häradshammars socken i Östkindis härad i Östergötland efterlämnade 1539 en förgylld ring, tre silverskedar och 15 mark penningar i danaarv.¹¹

Kyrkoherden herr Hans dräng i Himmeta socken i Åkerbo härad i Västmanland efterlämnade 1541 30 mark i danaarv.¹²

En legopiga i Jönköping hade 1545 fått en kjortel i pant av en knekthustru, som var värd 18 mark danska.¹³

En legodräng i By socken i Dalarna som 1547 ”blev död och hade ingen släkt efter sig” efterlämnade i danaarv 5 mark penningar.¹⁴

Genom ett testamente gav Måns Olsson i Stockholm 1549 sin dräng sju mark.¹⁵

En dräng i Lidköping som 1549 skulle gå och lägga sig hade hunnit klä av sig helt så när som skjortan, då några personer kom hem till honom.¹⁶

En legokvinna i Simtuna i Västmanland ”som blev död av pestilens anno 1549” efterlämnade i danaarv en halvsliten närsk kjortel (värd 4 mark) och en halvsliten vadmalskjortel (värd 1 mark).¹⁷

En dräng i Kila socken i Tjurbo socken i Västmanland, också han död i pesten 1549, efterlämnade i danaarv 5 mark penningar, jacka, vadmalsbyxor, en halvsliten

⁹ JTB, 1535 u.d. Ett bokstavsbalte hade en bokstav (i silver) som beslag, se Nils-Arvid Bringéus,

”Deltagarobservationer vid ett skånskt bröllop 1592”, *RIG* 56:1 (1973), s. 10.

¹⁰ ÖgH 1539:3.

¹¹ ÖgH 1539:3.

¹² VmH 1541:5.

¹³ JTB, 1545 u.d.

¹⁴ VmH 1547:6.

¹⁵ STB 15/6 1549.

¹⁶ Lidköping rr A1a:1, 1549 u.d.

¹⁷ VmH 1552:5A.

vadmalskjortel, samt en gammal kaprönika (ett slags kapuschong). Kläderna gavs ”nykomna finska drängar [vid Väsby gård] som inga kläder hade”.¹⁸

Drängen Bengt Andersson på Munsön i Färentuna härad i Uppland efterlämnade 1550 i danaarv 2 mark penningar.¹⁹

Herr Olofs dräng i Fristad i Vedens socken i Västergötland hade 1552 blivit bestulen på 50 danska mark.²⁰

En legokona i Gagnef i Dalarna krävde (genom matmodern) 1552 att få ut sitt fädernearv, vilket bestod av jord och lösöre till ett värde av 5 mark. Hon fick för detta 10 mark.²¹

En piga i Lidköping tvistade 1552 med Nils jute ”på andra sidan ån” om äganderätten till en ko.²²

Lasse Johansson, som hade tjänat en Mats Olsson i Färentuna härad i Uppland, efterlämnade 1553 i danaarv 5 mark och 7,5 öre penningar samt en silverring.²³

Mickel Hanssons piga i Väsby i Färentuna härad i Uppland efterlämnade peståret 1566 i danaarv en vadmalskjortel, en skinnkjortel (som såldes för 4 mark) och en brun närsk kjortel (som såldes för 10 mark). Vadmalskjorteln gav fogden till fåkonan på Svartsjö gård.²⁴

Lasses piga i Sanda i Färentuna härad i Uppland efterlämnade peståret 1566 i danaarv 7 mark penningar, en foderdukskjortel (det vill säga en fodrad kjortel, såld för 12 mark), en utnött grön närsk kjortel och en vadmalskjortel. De två senare gav fogden till stugkonan respektive mjölkdejan vid Väntholmens gård.²⁵

Eriks piga i Edby i Färentuna härad i Uppland efterlämnade peståret 1566 i danaarv 10 mark penningar.²⁶

¹⁸ VmH 1551:4B.

¹⁹ UH 1550:11.

²⁰ Strödda domböcker och rättegångshandlingar, vol. 8, lagmansting Vartofta hd u.d. 1552.

²¹ Hela Dalarnas tingslags hd AI:1, Gagnef 6/12 1552.

²² Lidköping rr AIa:1, 1552 u.d.

²³ UH 1553:28.

²⁴ UH 1566:4A. En ”närsk kjortel” var tillverkad av tyg från den nederländska staden Naarden.

²⁵ UH 1566:4A.

²⁶ UH 1566:4A.

Herr Sigfrid i Kila socken i Tjurbo härad i Västmanland talade på sin drängs vägnar 1574 angående betalning för hans sålda fädernesjord. Drängen och dennes broder fick 96 mark och en treårig kviga i betalning för jorden.²⁷

Erik Jarffvalas sonhustru hade tagit en kvinnokjortel av Sigfrid Mårtensson legopiga i Hollola i Tavastland 1576.²⁸

Drängen Erik Matsson i Bälunge härad i Uppland fick 1578 en tre lods sked i förlikning av en man som hade slagit honom sju blånader.²⁹

Drängen Nils Persson i Olands härad i Uppland dräpte 1579 en man. Sedan sprang han in i gården, tog sina kläder, och rymde bort.³⁰

En nyländsk piga som tjänade hos Olof Andersson i Södermanland efterlämnade 1581 kläder och lite silver som sammanlagt värderades till 8 mark och 6 öre i danaarv.³¹

En dräng som tjänade hos Per Olsson i Öknebo härad i Södermanland efterlämnade 1581 en häst (värd 10 mark) och en silverring (värd 2 mark) i danaarv.³²

Drängen Elof i Björnlunda socken i Daga härad i Södermanland efterlämnade 1582 i danaarv en tunna råg och två tunnor korn, samt sina kläder (vilka var värda 6,5 mark).³³

En dräng som tjänat Lasse Månsson i Dedenäs i Södermanland efterlämnade 1582 i danaarv 9 öre penningar samt en silversked som vägde 2,5 lod (det vill säga drygt 30 gram).³⁴

Legokonan Elin, som tjänade Bertil Skilling i Snevringe härad i Västmanland, fick 1585 gåvor av fästmannen Jon tegelslagare, som sedan ångrade sig. Hon hade under förlovningen löst ut en kjortel som tillhörde honom för åtta alnar vadmal (som var hennes), och hon hade köpt honom ett skjortlärft för åtta färskinn (som också var hennes). Olof skulle betala tillbaka allt detta, samt ytterligare två daler.³⁵

²⁷ Bergsbruk: Salbergets räkenskaper vol. 58, Sala gruva 14/8 1574.

²⁸

²⁹ Edling 1941, Bälunge hd 29/10 1578.

³⁰ Edling 1941, Lagmansting Frösåkers och Olands hd 26/3 1579.

³¹ SöH 1581:2.

³² SöH 1581:2.

³³ SöH 1582:9.

³⁴ SöH 1582:9.

³⁵ Snevringe hd A1a:1, 3/11 1585.

Tjänstedrängen Per Sunesson hos prästen i Snavlunda i Sundbo härad i Närke försökte 1585 hävda att han hade ärvt en gård efter sin fader, men motbevisades.³⁶

Legodrängen Lasse finne som dog i Söderköping 1590 utan arvingar efterlämnade i danaarv 4 mark och 4,5 öre.³⁷

En dräng i Långhundra härad i Uppland hade 1594 sålt sin ärvda jord för 8 daler.³⁸

Drängen Sigfrid i Färentuna härad i Uppland fick 1596 en kviga (värd 9 mark) i förlikning för att hans broder hade blivit dräpt.³⁹

Legopigan Malin Eriksdotter i Sjuhundra härad i Uppland hade 1597 sålt sin arvejord för 13 daler – till sin husbonde Per Larsson.⁴⁰

Drängen Lasse Persson i Jönåkers härad i Södermanland fick 1597 sex öre i betalning av Nils i Vidby, för att denne hade svält ihjäl den so som han hade till lotta [förvaltade mot viss del i avkastningen].⁴¹

En omyndig piga i Askers härad i Närke hade 1598 sålt en ko för en halvsliten kjortel. Hennes husbonde krävde nu å pigans vägnar att köparen skulle betala henne vad kon var värd.⁴²

En piga i Åsunda härad i Uppland hade 1599 sålt en kviga och istället fått en silverkedja som vägde fyra lod.⁴³

³⁶ Gemensamma domböcker för Östergötlands län, vol. 1, Sundbo hd 10/5 1585.

³⁷ ÖgH 1590:3.

³⁸ Edling 1941, Sjuhundra hd 5/10 1594.

³⁹ Edling 1941, Färentuna hd 8/11 1596.

⁴⁰ Edling 1941, Sjuhundra hd 22/10 1597.

⁴¹ Collmar 1953, Jönåkers hd 1/10 1597. SAOB *s.v.* lotta s.3cβ

⁴² Waldén 1949, 11/9 1598.

⁴³ Edling 1941, Åsunda hd 2/5 1599.

Bilaga 4B. Stölder begångna av legohjon

Någon gång före 1471, då Ericus Olavi var präst i Noraskoga i Närke, stal en av hans församlingsmedlemmar ”ett antal ägodelar” (*nonnulla bona*) från hans hus tillsammans med Eriks piga som var satt att vakta ägodelarna (*ancilla pro custodia bonorum dicti Erii deputata*).¹

Nils Perssons piga Birgitta i Arboga berättade 1471 att en dag, då Birgittas matmoder och husbonde var borta på gästabad, frågade ”Bleka Luci” henne om hon visste var hushållens dräng hade sina penningar. Luci hade dagen före bett att få låna pengar av drängen, men han hade vägrat och därför ville hon nu istället stjäla dem. Birgitta visade henne var nyckeln var och vaktade porten tills Luci kom ut med penningarna.²

Lasse Bagges piga Margit bekände i Stockholm 1476 att hon under ett års tid hade stulit från sin husbonde och fört till Peder patinamakare, som hon legat med. Hon hade stulit ett stop mjöd, tio mark penningar (ur husbondens kista), fyra fläsk och fyra tunnor mjöl (som hon stal tillsammans med Peder).³ Hon dömdes att begravas levande.

Hustru Katarina dömdes 1479 i Stockholm för att hennes piga stulit öl ur en källare.⁴

Per murmästares lilla piga i Arboga hade 1479 stulit penningar av husbonden, av vilka hon gett 20 öre till en Per Knutssons hustru och kvinnan Marta hade fått två fulla nävar penningar.⁵

En landbohustru och hennes piga stal tillsammans två eller tre lamm av en granne i Gudhems härad i Västergötland vid mitten av 1480-talet.⁶

Den finska pigan Katarina hade stulit 16 mark penningar från sin husbonde Hans Wulf i Stockholm 1488. Hon dömdes att begravas levande.⁷

¹ SDHK 42204, 5/9 1471 (penitens).

² ATB 27/11 1471.

³ STB 9/10, 12/10, 14/10 1476.

⁴ STB 18/10 1479.

⁵ ATB 2/8 1479.

⁶ SDHK 31773, 29/6 1486(?).

⁷ STB 30/6 1488.

En kvinna som hade tjänat hos Tideke tunnbindare i Stockholm 1489 stal 18 mark penningar från sin matmoder, Tidekes hustru.⁸

Rådsmannen Mats Hermanssons piga Birgitta hade tillsammans med en annan piga stulit 22 mark från sin husbonde i Stockholm 1489.⁹

Drängen Per Jeppesson stal 3,5 svenska mark av sin husbonde Bengt Björnsson i Jönköping 1490.¹⁰

Nils hade 1497 stulit ett svärd, en kappa och en linhatt (värd 1 mark) från sin husbonde Åke Jönsson i Arboga.¹¹

En Bengt Jeppesson berättar omkring år 1500 i ett brev till riksföreståndaren Svante Nilsson att hans egen piga stulit 14 öre penningar av honom, men dock betalat tillbaka 3 öre.¹²

Kyrkoherden herr Mickel i Sääksmäki i Tavastlands dräng frikändes 1506 för att ha stulit ett lass råg från en kvinnas åker.¹³

Herr Mickel i Sääksmäki i Tavastlands dräng stal 1509 tolv öre av sin husbonde.¹⁴

Pigan Margit hade i Stockholm 1513 stulit 17 mark och 2 öre penningar av sin matmoder.¹⁵

I Stockholm hade Lasse Larssons tjänstepiga 1515 stulit från honom.¹⁶

Pigan Margit Henriksdotter i Stockholm dömdes 1519 för att först ha stulit från sin husbonde Lasse Björnsson när hon tjänade honom, och sedan från sin matmoder Karin Per Svenssons när hon därefter tjänade henne.¹⁷

⁸ STB 26/1 1489.

⁹ STB 23/3 1489.

¹⁰ JTB 1490 u.d.

¹¹ ATB 8/5 1497.

¹² SDHK 33975.

¹³ Hausen 1881–1883, Sääksmäki 12/10 1506.

¹⁴ Hausen 1881–1883, Sääksmäki 14/1 1509.

¹⁵ STB 22/8 1513.

¹⁶ STB 10/12 1515, 3/3 1516.

¹⁷ STB 22/10 1519.

Den på Gotland födde drängen Jon, som 1519 tjänade tullskrivaren Niklas i Stockholm, hade stulit mycket penningar i tullboden.¹⁸ Han dömdes till repet (till hängning).

Knut Nilsson i Jönköping bötfälldes 1528 för att hans dräng hade stulit ett par knivar.¹⁹

1528 lämnade de två drängarna Erik Nilsson och Markus Larsson sin tjänst vid Tynnelsö, stal kjortlar, silver och mat och ville röva mer i Uppland innan de tänkte bege sig hem till Finland. De infångades och dömdes i Stockholm till döden.²⁰

Gjord Månssons legokona hade 1541 stulit mjöl ur en annans gård i Jönköping.²¹

En Mickel i Åsunda härad i Uppland dömdes 1543 för att ha stulit två skedar, ett band med silverstenar, tre ringar, ett radband och 7 mark penningar från sin husbonde, Anders skraddare.²²

Anders piga i Torp utanför Jönköping hade 1544 stulit lite råg (värd 2 skillingar) av husbonden, lockad av en hustru i staden.²³

Drängen Olof Larsson frikändes i Sundbo härad i Närke 1545 från att ha stulit lärfä av en Köpenhamnsborgare.²⁴

Lasse Jåpsson i Ulleråkers härad i Uppland bötfälldes 1545 för att han hade tubbat sin grannes dräng att stjäla lite korn från sin husbonde.²⁵

Sven Månssons tjänstepiga Kerstin i Jönköping hade 1546 stulit en silverkedja av sin husbonde.²⁶

Den omyndige lille drängen Petter Steenßmeßer som hade tjänat herr Axel Nilsson (Banér) på Djursholm, dömdes 1547 i Stockholm för att ha brutit upp sju skrin och

¹⁸ STB 27/8 1519.

¹⁹ JTB saköre 1528.

²⁰ STB 28/6 1528.

²¹ JTB 1541 u.d.

²² Åsunda saköreslängd 1543, UH 1543:2

²³ JTB 1544 u.d.

²⁴ Strödda domböcker och rättegångshandlingar, vol. 7, Sundbo hd 25/3 1545.

²⁵ Ulleråker saköreslängd 1545, UH 1545:7.

²⁶ JTB 5/10 1546.

en kista samt skurit upp en väska på Axels gård, och stulit därur 15 joakimsdaler och några penningar.²⁷

Legokonan Valborg i Vaksala härad i Uppland erkände 1548 att hon stulit tre mark penningar från husbondens kista.²⁸ Hon dömdes till tvångsarbete.

I Torsång i Dalarna hade Peder Hanssons legokona 1548 stulit fyra spann mjöl av honom. Mjölet hade hon sålt till grannhustrun, somt för penningar och somt för spånad, lärft vars värde var en mark.²⁹ Hon dömdes enligt Tjuvabalkens femte kapitel (till böter).

Mårtens dräng i Långhundra härad i Uppland stal 1551 en silversked.³⁰

Olof Svart vid Sala gruva sattes 1551 i kistan och fick böta ½ mark för att han stulit en vadmalskjortel av sin matmoder.³¹

Stalldrängen Olof Hansson dömdes 1552 till döden i Stockholm för att ha brutit upp husbonden Jon Olssons (Gyllenhorn) klädkammare på Hacksta och därur stulit ett par svarta engelska hosor, en röd skjorta, ett par stövlar, ett par sporrar, en svart engelsk kjortel, en bröstduk, ett par trådvantar, en hattkrans av guld, en ”guldbola”, ett svärd, två skjortor, och två par skor.³² Han dömdes till halshuggning.

Samma år dömdes även Jon Olssons legodräng Raval Persson för att ha stulit gångkläder ur en bod på husbondens gård Hacksta genom att bryta upp en tilja under huset, och därur stjäla en blå jacka av engelsk lärft fodrad med rävsinn, ett par blå byxor, en ny skjorta och ett par skor.³³ Han dömdes till repet.

Drängen Henrik Bengtsson hade 1553 stulit från sin husbonde Jöns tegelslagare i Stockholm en sked (som vägde fyra lod), sex mark penningar, en stickad skjorta, ett par sockor och ett huvudkläde.³⁴ Han dömdes till repet.

En piga i Gästrikland hade 1553 stulit en silversked från sin husbonde.³⁵

²⁷ STB 5/12 1547.

²⁸ Edling 1941, Vaksala hd 1548 u.d.

²⁹ Hela Dalarnas tingslags hd AI:1, Torsång 17/2 1548.

³⁰ Edling & Svenonius 1946, Långhundra hd 11/5 1551.

³¹ Sala gruva kistepennningar 1551, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 47, RA.

³² STB 22/8 1552.

³³ STB 19/10 1552.

³⁴ STB 14/8 1553.

³⁵ Skövling efter Nils i Iggan, GH 1553:3.

Erik Nilssons piga i Trögds härad i Uppland dömdes 1554 till 11 marks böter för att hon stal 4 garnhärvor och lin från sin matmoder. En grannhustru dömdes därtill för att ha köpslagit med pigan om lite korn.³⁶

I Enköping greps 1557 Erik Larssons dräng Mats Olsson, som rymt från husbonden och stulit med sig en krans och 16 mark, ett halvt fläsk (värt 1 mark), ett par ensulade skor (2 öre), en vit vadmalströja (1 mark), ett par vantar (1 öre) och en täljyxa (1 mark).³⁷ Han dömdes till svärdet (till halshuggning).

Biskopens dräng i Kalmar stal 1559 spannmål från sin husbonde och sålde till en bonde i Södra Møre härad.³⁸

Sigfrids legokvinna Valborg hade 1561 stulit en röd engelsk kjortel, tre mark örtugar, en kvinnotröja och två lakan av sin husbonde i Enköping.³⁹ Hon dömdes till att bli slagen vid stupan och förvisas från staden.

Drängen Bertil Jönsson i Säminge i Savolax stal 1563 ”nijo tijo otto marc och fem marc” penningar.⁴⁰ Han dömdes till galgen.

Henrik Olsson i Stockholm klagade 1564 att den lilla pigan Brita, som länge tjänat honom genom att sitta i hans gatubod, därifrån hade stulit penningar av honom.⁴¹

Mårten Matsson i Västerås dömdes 1564 till 10 marks böter för att han anklagade sin legopiga för att ha stulit guld från hans hustru utan att kunna bevisa detta.⁴²

Rasmus Sigfridssons dräng stal i Strängnäs 1564 fem sämskade skinn, en skjorta, fyra alnar vadmal, en yxa och ett huvudkläde (allt värt 7,5 mark) av sin husbonde.⁴³

Herr Ravals legokvinna Brita stal i Strängnäs 1564 en bräddfyllt spann och tre ankägg, som hon sålde till en hustru.⁴⁴

³⁶ Trögd saköreslängd 1554, UH 1554:6.

³⁷ ETB 1/5 1557.

³⁸ Saköreslängd för arv och eget i Småland 1559, SmH 1559:29.

³⁹ ETB 22/5 1561.

⁴⁰ Pirinen 1954, Säminge 28/6 1563. Jag har tolkat beloppet som ”9 + 10 + 8 + 5”, dvs. som 32 mark, eftersom en alternativ tolkning ”98 + 5” visserligen är möjlig men framstår som ett oväntat stort belopp. Oavsett tolkning är det en av de största dokumenterade penningstölderna.

⁴¹ STB 8/5 1564.

⁴² Västerås saköreslängd 1564, VmH 1564:9.

⁴³ Strängnäs rr AI:1 1564 u.d.

⁴⁴ Strängnäs rr AI:1 1564 u.d.

1571 talade herr Nils Jönsson till Skälby i Åsunda härad i Uppland till sin dräng Elof (vilken han hade utsett till drängfogde) om vad han stulit av honom. Drängen Lille Simon berättade att Elof hade väckt honom en natt och bett honom följa med. De hade tändt ett ljus och satt en kruka över så att de inte skulle bli upptäckta, och när de kom till förstudörren i borgstugan tog Elof fram en dyrk och låste upp dörren. Han öppnade också en kista med dyrken, och ur kistan tog de penningar. Simon fick ett tvåmarks klippingsmynt. Åter i stugan fann de lite lärft, och Elof stal en lärftsskjorta som han gav till Simon. Han gav honom därtill ytterligare två mark klippingar, och förmanade honom att för Guds skull inte förråda honom. Elof erkände när han greps att han hade tagit två grabbnävar ("grabe tagh medh neffuan") mynt och gömt dem mellan kroppen och skjortan. Dessutom erkände Elof att han hade stulit en spann korn av husbonden.⁴⁵ Han dömdes från livet.

Nils Tomasson tog tillsammans med sin dräng ett lass hö av en grannes hösåte i Ilmola i Österbotten 1574.⁴⁶

Anders Vesainens legofolk hade 1574 tagit hö ifrån Olli Kunulainens dragu i Ijo i Österbotten.⁴⁷

Stor-Mickels legofolk i Kalajoki i Österbotten hade 1574 tagit tre vinterdrague hö från grannen Henrik Nilsson.⁴⁸

Vid Sala gruva åtalades 1577 Jöns Olsson för att hans dräng hade stulit ett rep.⁴⁹ Vid samma ting åtalades en Tomas för att hans dräng Erik hade stulit 1,5 stavrum ved.⁵⁰

En piga i Mo härad i Småland dömdes 1577 att böta en oxe för att hon stal ett fat mjöl från sin husbonde som hon sedan gav bort.⁵¹

Pers piga anklagades 1579 för att ha stulit morötter i Sven knivsmeds kryddgård i Vadstena. Hon påstod att hon hade lov från Svens piga, men denna nekade.⁵²

En dräng som 1586 tjänade hos kyrkoherden herr Erik i Umeå beskylldes för att ha stulit av sin tidigare husbonde, fogden Per Hård. Erik gick dock ed på sin drängs

⁴⁵ ETB 24/5 1571.

⁴⁶ Finska RA 4744, Ilmola 22/2 1574.

⁴⁷ Finska RA 4744, Ijo 13/7 1574.

⁴⁸ Finska RA 4744, Kalajoki 25/7 1574.

⁴⁹ Bergsbruk: Salbergets räkenskaper vol. 58, Sala gruva 4/5 1577.

⁵⁰ Bergsbruk: Salbergets räkenskaper vol. 58, Sala gruva 4/5 1577.

⁵¹ Mo saköreslängd 1577, SmH 1577:8.

⁵² VTB 31/8 1579.

oskuld tillsammans med fem andra män, så när fogden trots detta fångslade drängen dömdes han för brott mot edsöret.⁵³

Drängen Jakob Månsson rymde 1586 från sin husbonde Henrik Nilsson och höll sig under några veckor gömd på landsbygden innan han fångades och fördes till Stockholm. Han hade under tiden uppdyrkat ett antal visthus och därur tagit så mycket mat som han behövde för att föda sig, samt en vadmalsjacka.⁵⁴

Bertil Skilling anklagade 1586 sin dräng Mats Matsson i Snevringe härad i Västmanland för att ha stulit tre köttstycken (som vägde 1 lispund, värda 12 öre) ur hans visthus, sex par tvesulade skor (vart par värt 1 mark), brutit bort en bräda ur Bertils källare och stulit öl därifrån, stulit en krutflaska och en sadelgjord (värt 1 mark). Mats bekände att den omyndige Lasse, som också tjänade i gården, hade stulit tillsammans med honom några gånger, bland annat torr nors, sex sillar och krampsill (värt 2 öre).⁵⁵ Mats dömdes till galgen.

Tjänstedrängen Erik Larsson i Sundbo härad i Närke erkände 1587 att han stulit 11 mark penningar, en silversked (om fyra lod) och ett par vantar med ett litet förgyllt spänne av Sigge Eriksson, som tjänade i samma hushåll.⁵⁶ Han dömdes efter Tjuvabalkens sjätte kapitel till hängning.

Frans Beyer klagade 1588 på Stockholms rådstuga till sin tidigare dräng Erik Mårtensson att denne hade stulit tio sämskade renhudar och några guldsmedsredskap.⁵⁷

Herr Olof Gustafsson (Stenbock) till Lena anklagade i Vartofta härad i Västergötland 1591 två män som hade tjänat honom för stöld. Den ene, Hans Etlar, hade stulit ett rör, lärft till fyra skjortor och en tröja, och dessutom många gånger försökt att locka andra tjänare att stjäla med sig. Den andre, Jöns Gislason, hade stulit en hatt, tre alnar görlisk lärft, ett livstycke av lärft, ett par skor och ett par linstrumpor.⁵⁸

⁵³ VbH 1586:6, Umeå 28/2 1586. Per Hård var fogde i Västerbotten 1585–87 enligt Almquist 1917–1923 s. IV:201.

⁵⁴ STB 8/1 1586.

⁵⁵ Snevringe hd A1a:1, 16/3 1586.

⁵⁶ Gemensamma domböcker för Östergötlands län, vol. 1, Sundbo hd 19/5 1587.

⁵⁷ STB 6/3 1588.

⁵⁸ Advokatfiskalen vid Göta hovrätt EVIIAAAA:1, Vartofta hd 30/6 1591.

Olof Erikssons dräng Sigfrid i Enköping tillfrågades 1593 om det var på eget bevåg eller på husbondens befallning som han stulit brädor ur kyrkomuren. Sigfrid svarade att det hade han gjort utan husbondens kännedom.⁵⁹

När Henrik Jakobsson 1594 rymde från sin tjänst hos Sigfrid Olsson Judinsalo i Sysmä i Tavastland stal han med sig sex alnar vadmal.⁶⁰

Jon Andersson, till tjänst hos Lasse i Sundbo härad i Närke, hade 1595 stulit en spann råg och en tunna korn av husbonden.⁶¹

Drängen Börje Nilsson i Selebo härad i Södermanland hade 1597 stulit en tre år gammal ”bok” från kronans ladugård, vilken han sedan drack upp.⁶² Han dömdes till galgen.

Kyrkoherden Eriks piga Marit Persdotter i Torshälla erkände 1597 att hon mjölkat husbondens kor, kokat och förtärt mjölken på fähusskullen. Dessutom hade hon stulit en mössa av kyrkoherden herr Olof i Fors i Västerrekarne härad.⁶³

Mats piga i Selebo härad i Södermanland hade 1597 stulit en halv spann mjöl av husbonde, lockad av en ”kärring”.⁶⁴

Ryttaren Fredrik under Upplandsfanan klagade 1597 att hans unge dräng hade stulit från honom till ett värde av sju daler. Drängen dömdes tillsammans med tre andra unga män som stulit en halv spann råg från logen på Svartsjö (där de antagligen var legodrängar) att hudstryka varandra två och två och sedan fängslas med järn och arbeta ”efter[som] de voro unga drängar och med tiden kunna bättra sig”.⁶⁵

Nils Persson i Nordals härad i Dalsland hade 1598 stulit från den Erik som han tjänat hos, 4 skäppor mjöl, 2 skäppor korn, ett nötsfall kött (köttet från ett slaktat nötkreatur), två laxar, samt tolv brödkakor, vilka han hade sålt till Lars Ivarsson som också tjänade hos Erik.⁶⁶

⁵⁹ ETB 17/4 1593.

⁶⁰ Finska RA 219a, Sysmä VT 1595.

⁶¹ Gemensamma domböcker för Östergötlands län, vol. 1, Sundbo 3/1 1595.

⁶² Collmar 1953, Selebo 8/3 1597.

⁶³ Collmar 1953, Österrekarne hd 28/6 1597.

⁶⁴ Collmar 1953, Selebo hd 20/5 1597.

⁶⁵ Edling 1941, Färentuna hd 17/2 1597.

⁶⁶ Ängermark 1984, Nordal 19/5 1598.

Drängen Nils Andersson, som hade tjänat hos Olof Sunesson i Vartofta härad i Västergötland, anklagades 1598 för bodräkt (dvs. för att ha stulit från husbonden), men svor att han aldrig hade gjort detta.⁶⁷

Algots pigor i Viste härad i Västergötland hade 1598 blivit lockade av en grannkvinna att stjäla bröd och annat av husbonden.⁶⁸

Herr Magnus Brahes legodräng i Vista härad i Småland hade 1598 stulit en kaka från husbondens visthus (värd ett öre) och en ost (vilken drängarna beskyllde varandra för att ha stulit).⁶⁹

Pigan Karin rymde 1598 från sin husbonde i Vadstena och stal då med sig en ny vadmalskappa.⁷⁰

I Trögds härad i Uppland stal 1599 Nils Bengtssons ”gamle” (snarare i betydelsen ’före detta’ än ’ålderstigne’) legodräng Mickel tre oxar från Nils, tillsammans med tre andra män.⁷¹

⁶⁷ Advokatfiskalen vid Göta hovrätt EVIIAAAC:1, Habo sn (Vartofta hd) 2/3 1598.

⁶⁸ Advokatfiskalen vid Göta hovrätt EVIIAAA:1, Viste hd 20/10 1598.

⁶⁹ Advokatfiskalen vid Göta hovrätt EVIIAAAC:1, Vista hd 15/5 1598.

⁷⁰ VTB 13/3 1598.

⁷¹ Edling 1941, Trögds hd 3/10 1599.

Kapitel 5: Underordningen

Bilaga 5A. Arbetsledning hos S:ta Birgitta

I en berättelse (från 1340-talets Sverige) talar en husbonde (*dominus*/"herran") till sin tjänare (*seruo suo*/"thiänare") om sina bin, som är sjuka. Tjänaren ställer frågor och husbonden förklarar.¹

I en annan berättelse (1340-talets Sverige) säger en tjänare (*seruus*/"thiänarin") till sin husbonde (*domino*/"herra") att smutsiga och sjuka får har kommit in i hagen, och tycker att husbonden borde befälla (*iube*/"biudh") att de ska drivas ut. Herren svarar med imperativen "stäng grindarna" ("äterlyck gapen").²

I en liknelse (Italien efter 1350) omtalas två legodrängar (*mercenarii*/"lewgho swena") som på sin herres befällning (*ex precepto domini*/"äptir sins herra budhi") grävde i ett berg efter guld.³

I en berättelse (Italien efter 1350) lejs en arbetare (*operarium*/"gerningis man") och husbonden säger (*dicendo*/"sighiande") till honom: "Bär sand från stranden" (*Porta arenam de litore*/"Bär sand aff strandinne") för att leta efter guld i sanden.⁴

I en uppenbarelse (under ritt i Östergötland, under 1340-talet) berättar Gud om en tjänare (*seruus*/"thiänare") som säger till sin herre (*dominus*/"herra"): "Se, din åker är plöjd". Husbonden svarar och säger (*inquit*/"sagdhe") "invänta tålmodigt såningstiden" (*expecta pacienter tempus seminandi*). Då frågar tjänaren vad han ska göra mellan våren och skördetiden.⁵

I en liknelse (1340-talets Sverige) sade Herren att han är som en husbonde (*patrifamilias*/"husbonda") som städslar arbetare (*operarios*/"äruodhis män") och ger dem verktyg att gräva i jorden med. Efter ett tag ogillade arbetarna husbondens befällning (*contempnentes preceptum domini*/"forsmadhe herrans budh"), bar tillbaka redskapen till honom och sade att spaden var för slö och jorden för torr.⁶

¹ Birgitta II:19, s. 241 (svenska), s. 87 (latin), s. 257 (fornsvenska).

² Birgitta III:18, s. 315 (svenska), s. 142–143 (latin), s. 360 (fornsvenska).

³ Birgitta IV:21, s. 66 (svenska), s. 120 (latin), s. 53 (fornsvenska).

⁴ Birgitta IV:31, s. 75 (svenska), s. 135 (latin), s. 66 (fornsvenska).

⁵ Birgitta V: trettonde uppenbarelsen, s. 306 (svenska), s. 172 (latin), s. 329 (fornsvenska).

⁶ Birgitta VI:35, s. 83–84 (svenska), s. 140 (latin), s. 88–89 (fornsvenska).

Enligt en liknelse (från 1340-talets Sverige) sade en herre (*dominus*/"herra") som hade många får, till sina tjänare (*ait seruis suis*/"sighir sinom thiänarom") att de ska stå och bevaka (*state et custodite*) öppningarna i fårållan. "I fån icke bliva trötta på att arbeta eller leda vid att vaka." (*Non sit vobis tedium in laborando, non accidia in vigilando.*/"Ey vare idhir ledha i ärwodhe ey läte j vako."/)"Hawin ey ledho til at äruodha, ey läti ij vaku." "Tjänarna, som mottagit sin herres bud, lydde villigt." (*Serui igitur accepto mandato domini libenter obedierunt.*/"Thiänarene lyddo gerna sins herra budhordhe.")⁷

⁷ Birgitta VIII:18, s. 282 (svenska), s. 113 (latin), s. 334 (fornsvenska), s. 293 (fornsvenska, annan variant från början av 1400-talet, se s. 524 punkt 8).

Bilaga 5B. Arbetsledning

Nils Emundsson i Vreta socken i Gullbergs härad i Östergötland hade 1416 skadat sin hand och därför befallt (*mandatasset*) sina drängar (*pueris suis*) att så vete, ”men när han visste att de ändå inte kunde så det ordentligt kände han sig högeligen ängslig”.¹ Han bad därför till S:t Nikolaus av Linköping, varefter handen åter blev bra (och han slapp överlåta sådden åt drängarna).

Sven Jönsson i Arboga frågade 1466 Ravid om det var på hans bud som hans pilt stal gräs på en äng, vartill Ravid svarade ”icke är det mitt bud, stjal min pilt gräs, då häng upp han i fanens namn!”²

Erik åkare i Stockholm dömdes 1479 att böta 24 mark för att han ”bad” sina drängar slå Jon åkare, vilket de sedan hade gjort.³

Botvid grytgjutare i Stockholm vittnade 1482 att han ”befallt [drängen Erik] att bliva hemma och icke gå i byn och göra något buller [...] Gud känne, att haver han så gjort, det är mig högeligen emot”.⁴ Senare ”ropar” Botvid till sin dräng ”håll för mig lyktan, jag ser ing’te se”.

Jons hustru i Vallentuna socken i Uppland ”bad” 1483 sin piga Agnes att bära mat till skogsdrivarna i skogen.⁵

Jens Kaare i Stockholm höll 1485 fast en hustru samtidigt som han ”bad” sin smådräng ta hennes kläde och bära bort det.⁶

Kyrkoherden herr Tomas Olavi i Savolax befallde (*iussu*) något år före 1486 sin legodräng (*familiaris*) Jakob att räcka honom ett kärl att mata hästarna med.⁷

Mats hustru i Frösåkers härad i Uppland 1490 ”bjöd” sin piga att bära en så, varefter pigan ramlade ned i en kittel.⁸ Husbonden dömdes att böta 10 mark i vådabot för

¹ Mirakel Nikolaus, Vreta, Östergötland 1416.

² ATB 1466.

³ STB 29/5 1479.

⁴ STB 31/12 1482.

⁵ STB 18/6 1483.

⁶ STB 8/1 1485.

⁷ SDHK 42339, penitens 9/1 1486.

⁸ Karlsson 1907, Frösåkers hd onsdagen efter S:t Henriks dag 1490.

pigans död, efter lagen ”om den där annan bjuder att kliva i trä, och faller och får död av”.⁹

Prästen Olof Eriksson i Strängnäs stifts legodräng (*famulus*) hade 1512 vägrat att lyda husbonden (*obedire remuneret*).¹⁰

Mårten Stigsson i Stockholm bötfälldes 1513 36 mark för att han ”bad” sin dräng slå en dagsverkskarl, vilket drängen sedan gjorde.¹¹

Husmannen Jakob Håkansson i Torstuna härad i Västmanland ”tog till sig” 1553 Jon Ersson och hans hustru för att röja upp ett bodland, eftersom han själv var ålderstigen och inte orkade.¹² De lånade mycket pengar av den gamle mannen men ”ville icke ideliga arbeta, utan alltid ville de gå lata”. Slutligen stal de pengar av Jakob, som då sade att ”haver I bättre rätt till dessa än jag så behåll dem; fly för den skull ifrån mig och kom aldrig för mina ögon mer”.

Drängen Erik, som gjorts till drängfogde av husbonden herr Nils Jönsson till Skälby i Åsunda härad i Uppland, ”bad” 1571 en annan dräng gå med sig om natten för att stjäla penningar från husbonden, liksom han ”bad” honom att ”för Guds skull” sedan inte röja honom.¹³

Måns Persson i Jönköping dömdes 1576 att böta en daler för att han hade ”befallt” sin dräng att slå en hovman på ett kalas.¹⁴

När tiggaren Erik Olsson, som sedan tidigare hade något otalt med Per Nilsson i Olands härad i Uppland, kom till gården 1579, ”bad” husbonden Per drängen Nils Persson att köra ut tiggaren med en yxhammare.¹⁵ Tillsammans drev de iväg tiggaren Erik med våld, men efter att husbonden hade försonats med honom, dräpte drängen honom ändå.

⁹ Enligt den äldre landslagen, som exemplifierade med fall från ”trä” (ursprungligen syftande på en skeppsmast, se Holmbäck & Wessén MEL, s. XXXX not 34) var boten om man var ”biþin” att klättra upp 4,5 mark (vilken i den yngre landslagen ändrades till 10 mark, det straff som utdömdes i detta fall), men om man gjorde det ”efter buþi” hela 20 mark. Schlyter MEL, DVþ 9, s. 315–316.

¹⁰ SDHK 42477, 8/11 1512 (penitens).

¹¹ STB 6/8 1513.

¹² Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 47, Torstuna hd 27/2 1553.

¹³ ETB 24/5 1571.

¹⁴ Jönköping rr AI:2, 5/10 1576.

¹⁵ Edling 1929, Frösåker och Olands hd 26/3 1579, landsting i Uppsala 19/5 1579.

Bilaga 5C. Olycksfall i arbetet

Olof Andersson i Frösåkers härad i Uppland klagade 1490 över att hans systerdotter, som var piga hos Mats, hade fallit ned i en kittel i husbondens hus och bränts till döds.¹ Rätten dömde att eftersom pigans matmoder hade bjudit henne att bära en så, och det var då hon föll ned i kitteln, skulle husbonden betala 10 mark i vådabot till Olof.

På rådstugan i Stockholm vittnade 1491 sex män att Jakob överskärare eller hans hustru inte hade knuffat sin piga ut från vinden utan att pigan själv innan hon dog hade sagt att hon föll av sig själv av ”vanhelle” (otur).²

Erik Laurisson i Kalvola i Tavastland frikändes 1507 från att ha dräpt sin legodräng Mickel Persson genom att med vilja ha bränt honom inne i Eriks ria, eftersom 24 män fick ed med honom och två vittnen svor att drängen bränts inne av våda.³ Erik dömdes därför att betala sju marks vådabot till målsäganden.

Lasse Olsson i Skånings härad i Västergötland talade 1552 till Tord om att hans piga, Lasses dotter, hade blivit ihjälstrungen av ett par stutar. Lasse ville ha bot för detta, men det förvägrade honom rätten.⁴ Däremot kunde han få ut hennes inestående lön.

Bengt Persson i Hällestads bergslag i Östergötland anklagade 1589 Olof för att Bengts dotter, som var i tolv år gammal och i tjänst hos Olof, av husbonden hade skickats att arbeta i gruvan och där ”olyckligen blev borta”.⁵ Olof frikändes.

¹ Karlsson 1907, Frösåker onsdagen efter S:t Henriks dag 1490.

² STB 3/10 1491.

³ Hausen 1881–1883, Kalvola 9/10 1507.

⁴ Strödda domböcker och rättegångshandlingar, vol. 8, Skånings hd 12/4 1552.

⁵ Gemensamma domböcker för Östergötlands län, vol. 1, Hällestad 18/4 1589.

Bilaga 5D. Husbondens juridiska ansvar för sitt legofolk

Aron i Jönköping betalade på 1450-talet en halv marks böter för sin dräng.¹

Ervast i Arboga blev 1453 god för de tolv mark som hans dräng bötfällts för sår.²

Mats i Arboga gick 1460 lag för sig, sin hustru och för sina hjon att varken han eller de hade släppt ut en fånge ur fånghuset.³

Jöns grytgjutare i Stockholm betalade 1461 sex mark i böter för sin dräng.⁴

Anders Dob i Jönköping betalade 1473 två marks böter för att hans dräng slagit en annan dräng.⁵

Jens Andersson i Stockholm bötfälldes 1475 tolv mark för att han tillsammans med sin dräng dragit kniv mot en annan man.⁶

Hustru Katarina i Stockholm bötfälldes 1479 20 mark för att hennes piga stulit öl ur en källare.⁷

Erik åkare i Stockholm bötfälldes 1479 24 mark för att han hade bett sina drängar slå Jon åkare, vilket de sedan gjorde.⁸

Klaus skräddare i Stockholm gick 1479 i god för sin dräng, som hade slagit Jordan målares broder.⁹

Lars Jåpsson i Arboga anklagade 1480 Nils skräddare för att ha lägrat Lars piga.¹⁰

Jöns verkmästare i Arboga lovade 1481 att betala en halv mark för att hans dräng Kristoffer hade orsakat sår och blånader.¹¹

¹ JTB, saköre 1450-talet.

² ATB, u.d. 1453.

³ ATB, 15/9 1460.

⁴ STB, saköre 1461.

⁵ JTB, saköre 1473.

⁶ STB 27/9 1475.

⁷ STB, 18/10 1479.

⁸ STB, 29/5 1479.

⁹ STB, 17/7 1479.

¹⁰ ATB 26/6 1480.

¹¹ ATB 17/9 1481.

Andreas skrivare i Stockholm slog 1482 Peder skräddares dräng i huvudet.¹² ”I detsamma sade Peder skräddare: jag vill vara god för min dräng, om än [han] haver gjort dig något i måtte.” Varefter Andreas skrivares medföljare istället högg in på skräddaren.

Germund Olsson i Stockholm bötfälldes 1482 tre mark för att hans dräng köpt råg och korn.¹³

Jakob kopparslagare i Stockholm tillsades 1490 att förlika sig med en kvinna som hans dräng hade slagit, eftersom han hade borgat för drängen.¹⁴

Per Fynbo i Stockholm bötfälldes 1494 tre mark för sin piga, som var på marknaden.¹⁵

Nils Tartila i Saris i Tavastland dömdes 1509 att bygga upp en kvarn som hans dräng hade bränt ned.¹⁶

Landbon Erik i Södermanland betalade 20 öre i böter 1511 till jordägaren för att han lovat för sin dräng.¹⁷

Mårten Stigsson i Stockholm bötfälldes 1513 36 mark för att han bad sin dräng slå en dagsverkskarl, på vilken drängen sedan klöv handen i två delar med en kalkraka (”kalkröre”).¹⁸

Erik mjölnare i Stockholm fäste 1514 lag själv sjätte för sin dräng att den humle som denne vägt var samma humle som hade inspekterats.¹⁹

”Lumpen” i Stockholm talade 1519 till en Peder för att denne gjort hans piga med barn.²⁰

Jens Jensson i Stockholm var 1519 god för tre marks böter för att hans dräng hade dragit not på annans land, men fick igen sin not, sin båt och sina yxor.²¹

¹² STB 10/7 1482.

¹³ STB 23/9 1482.

¹⁴ STB, 4/9 1490.

¹⁵ STB, 4/10 1494.

¹⁶ Hausen 1881–1883, Saris 20/6 1509.

¹⁷ Alvered 2000 (även i Myrdal 1984).

¹⁸ STB 6/8 1513.

¹⁹ STB 20/2 1514.

²⁰ STB 4/7 1519.

²¹ STB 18/7 1519.

Knut Nilsson i Jönköping betalade 1528 en marks böter för att hans dräng hade stulit ett par knivar.²²

Kyrkoherden i Götene i Kinne härad i Västergötland betalade 1533 böter för sin dräng.²³

Erland i Kinne härad i Västergötland betalade 1533 böter för sin legodräng.²⁴

Kyrkoherden herr Anders i Vadsbo härad i Västergötland betalade 1533 2,5 mark i böter för sin dräng.²⁵

Olof i Dalsland betalade 1534 böter för sin drängs tjuveri.²⁶

Olof Nilsson i Vadsbo härad i Västergötland betalade 1534 böter för sin dräng.²⁷

Kyrkoherden herr Erik i Vånga i Skånings härad i Västergötland betalade 1534 böter för sin legodrängs hor.²⁸

Hans verkmästare i Stora Tuna i Dalarna betalade 1534 böter för att hans dräng hade slagits.²⁹

Arvid i Dalsland betalade 1535 4 mark och en oxe i böter för sin dräng, medan Ingemar betalade en oxe böter för att hans dräng kränkte en piga.³⁰

Per i Aspeland härad i Småland betalade 1536 sju lod silver för sin drängs slagsmål.³¹

Filippus i Stora Tuna i Dalarna betalade 1536 böter för sin dräng.³²

Kyrkoherden herr Lars i Flistad i Vadsbo härad i Västergötland betalade 1537 böter för sin dräng.³³

²² JTB, saköre 1528.

²³ Kinne saköreslängd 1533, VgH 1539:2.

²⁴ Kinne saköreslängd 1533, VgH 1539:2.

²⁵ Vadsbo saköreslängd 1533, VgH 1539:2.

²⁶ Dalsland saköreslängd 1534 i Fogdarnas räkenskaper, fol. 1199, Strödda räkenskaper och handlingar t o m 1630, RA.

²⁷ Vadsbo saköreslängd 1534, VgH 1539:2.

²⁸ Skåning saköreslängd 1534, VgH 1539:2.

²⁹ Stora Tuna saköreslängd 1534, DH 1538:4.

³⁰ Dalsland saköreslängd 1535 i Fogdarnas räkenskaper, Strödda räkenskaper och handlingar t o m 1630, RA; även i Dalsland saköreslängd 1535, DH 1535.

³¹ Aspeland saköreslängd 1536, SmH 1538:6.

³² Stora Tuna saköreslängd 1536, DH 1538:4.

³³ Vadsbo saköreslängd 1537, VgH 1539:2.

Olof ångerman och Mats Knutsson i Stora Tuna i Dalarna betalade 1537 böter för sina drängars slagsmål.³⁴

Ingemar i Kållands härad i Västergötland betalade 1538 böter för sin legopiga.³⁵

Nils kopparslagare i Stora Tuna i Dalarna betalade 1538 böter för att hans dräng hade slagits.³⁶

Lasse Månsson i Bälinge härad i Uppland betalade 1539 12 öre i böter för att hans dräng hade orsakat en blånad.³⁷

Lasse Andersson i Stora Tuna i Dalarna betalade 1539 4 mark i böter för att hans dräng högg en annan man på kyrkvallen en helgdag.³⁸

Johan Andersson i Skedevi socken i Dalarna betalade 1539 5 mark i böter för att hans dräng slogs på pingstdagen.³⁹

Lasse Larsson i Skedevi socken i Dalarna betalade 1539 4 mark i böter för sin drängs slagsmål.⁴⁰

Mårten vid Sala gruva betalade 1539 böter för sin drängs stöld.⁴¹

Nils Andersson och Bonde i Södra Möre härad i Småland betalade 1540 böter för sina drängars slagsmål.⁴²

Bengt i Årsunda socken i Gästrikland betalade 1541 böter för sin drängs tjuveri.⁴³

Dyrck Leijs i Kalmar bötfälldes 1541 40 mark för att hans drängar hade gjort landsköp.⁴⁴

Nils i Köping betalade 1542 böter för sin pigas snapperi.⁴⁵

³⁴ Stora Tuna saköreslängd 1537, DH 1538:4.

³⁵ Kålland saköreslängd 1538, VgH 1539:2.

³⁶ Stora Tuna saköreslängd 1538, DH 1538:4.

³⁷ Bälinge saköreslängd 1539, UH 1539:2.

³⁸ Stora Tuna saköreslängd 1539, DH 1539:4.

³⁹ Skedevi saköreslängd 1539, DH 1539:4.

⁴⁰ Skedevi saköreslängd 1539, DH 1539:4.

⁴¹ Sala gruva saköreslängd 1539, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 22, RA.

⁴² Södra Möre saköreslängd 1540, SmH 1540:1.

⁴³ Gästrikland saköreslängd 1541, GH 1541:1.

⁴⁴ SmH 1541:10, Kalmar 13/3 1541.

⁴⁵ Köping saköreslängd 1542, VmH 1542:3.

Kyrkoherden herr Håkan i Källby i Kinne härad i Västergötland betalade 1542 böter för sin drängs hor.⁴⁶

Jon Ambjörnsson i Kållands härad i Västergötland betalade 1543 böter för att hans dräng ”vart nödd och tvungen att slå en annan dräng ihjäl”.⁴⁷

Bengt i Simtuna härad i Västergötland betalade 1543 böter för att hans legopiga lät lägga sig.⁴⁸

Johan Jonsson i Husby socken i Dalarna betalade 1543 böter för att hans dräng lägrade en piga.⁴⁹

Per Bengtsson i Jönköping betalade 1543 böter för att hans dräng gjort en hemgång.⁵⁰

Nils i Vista härad i Småland betalade 1543 böter för att hans dräng hade varit med om att slå ihjäl en man.⁵¹

Silvester i Vista härad i Småland betalade 1543 böter för att hans tjänstepiga lät sig belägras.⁵²

Olof Månsson i Norrköping betalade 1544 böter för att hans legokona lät lägga sig.⁵³

Per Mickelsson i Seminghundra härad i Uppland betalade 1545 böter för att hans dräng slogs på ett gästabud.⁵⁴

Jon skomakare i Bälinge härad i Uppland betalade 1546 2 mark i böter för att hans dräng lägrade hans legokvinna.⁵⁵

Olof i Norunda härad i Uppland betalade 1546 2 mark i böter för att hans dräng lägrade en legokona.⁵⁶

⁴⁶ Kinne saköreslängd 1542, VgH 1542:6.

⁴⁷ Kålland saköreslängd 1543, VgH 1543:3.

⁴⁸ Simtuna saköreslängd 1543, VmH 1543:12.

⁴⁹ Husby saköreslängd 1543, DH 1543:6.

⁵⁰ Jönköping saköreslängd 1543, SmH 1543:1.

⁵¹ Vista saköreslängd 1543, SmH 1543:1.

⁵² Vista saköreslängd 1543, SmH 1543:1.

⁵³ Norrköping saköreslängd 1544, ÖgH 1544:3.

⁵⁴ Seminghundra saköreslängd 1545, UH 1545:5.

⁵⁵ Bälinge saköreslängd 1546, UH 1546:12.

⁵⁶ Norunda saköreslängd 1546, UH 1546:12.

Lasse skinnare i Hedemora socken i Dalarna betalade 1547 böter för sin drängs mökränkning.⁵⁷

Borgmästaren Per Andersson i Stockholm talade 1547 till Olof Knäband för att denne hade lägrat borgmästarens tjänstepiga. Olof bötfälldes för mökränkningen, och skulle dessutom ”förlika sig med Per om det förtret han honom gjort haver”.⁵⁸

Nils Låmmer i Kalmar bötfälldes 1548 tre mark för att hans dräng lade dynga på annat ställe än vad som var pålyst.⁵⁹

Måns Ragvaldsson i sydvästra Östergötland betalade 1549 böter för sin legopiga.⁶⁰

Halvard i Grums härad i Värmland betalade 1550 en ox i böter för sin legokvinna.⁶¹

Olof i Gillbergs härad i Värmland betalade 1550 böter för sin drängs mökränkning.⁶²

Måns i Kils härad i Värmland betalade 1550 böter för sin drängs mökränkning.⁶³

Per Andersson i Runstens härad på Öland bötfälldes 1550 tre mark för att hans drängar slagit ihjäl ett svin.⁶⁴

Erik Sojni i Kjulo i Satakunda dömdes 1550 att ersätta ett svin som hans dräng hade slagit ihjäl.⁶⁵

Mats i Trögds härad i Uppland betalade 1551 böter för att hans legopiga hade ljugit och sagt att en gift kvinna skulle ha bedrivit hor.⁶⁶

Nils i Tuhundra härad i Västmanland betalade 1552 böter för sin drängs hor.⁶⁷

Lasse Loijmaan i Vittis i Satakunda bötfälldes 1552 tre mark för att hans dräng slagit en blånad.⁶⁸

⁵⁷ Hedemora saköreslängd 1547, DH 1548:3.

⁵⁸ STB 24/10 1547.

⁵⁹ SmH 1548:13, Kalmar 19/12 1548.

⁶⁰ Vifolka/Göstring/Lysing saköreslängd 1549, ÖGH 1549:10.

⁶¹ Grums saköreslängd 1550, VrH 1550:14.

⁶² Gillberg saköreslängd 1550, VrH 1550:14.

⁶³ Kil saköreslängd 1550, VrH 1550:14.

⁶⁴ SmH 1552:4C, Runstens hd 4/12 1550.

⁶⁵ Roos 1964, Kjulo 22/10 1550.

⁶⁶ Trögd saköreslängd 1551, UH 1551:6.

⁶⁷ Tuhundra saköreslängd 1552, VmH 1552:2.

⁶⁸ Roos 1964, Vittis 26/7 1552.

Hustru Ingeborg i Gagnef i Dalarna talade 1552 på sin legokona Ingrids vägnar rörande hennes fäderneärv.⁶⁹

Erik Olsson i Trögd i Uppland betalade 1553 böter för att hans dräng mökränkte hans legopiga.⁷⁰

Lasse Matsson i Långhundra härad i Uppland betalade 1553 böter för att hans dräng sköt en älg.⁷¹

Brugge-Lasse i Åkerbo härad i Västmanland betalade 1553 böter för sin drängs lönskaläge.⁷²

Nils i Östergötland betalade 1553 böter för att hans piga lät locka sig.⁷³

Jöns Persson i Trögds härad i Uppland betalade 1554 böter för att hans legopiga hade stulit linhässlor (buntar av bråkat lin).⁷⁴

David i Norrbo eller Siende härad i Västmanland betalade 1555 böter för sin drängs lönskaläge.⁷⁵

Erik i Simtuna härad i Västmanland betalade 1555 böter för sin drängs mökränkning.⁷⁶

Per Olsson i Simtuna härad i Västmanland betalade 1556 böter för två sina drängars lönskalägen.⁷⁷

Jöns i Åkerbo härad på Öland betalade 1557 böter för sin drängs mökränkning.⁷⁸

Torsten Olsson och Nils Bonde i Runstens härad på Öland betalade 1557 böter för sina drängars slagsmål.⁷⁹

⁶⁹ Hela Dalarnas tingslags hd AI:1, Gagnef 6/12 1552.

⁷⁰ Trögd saköreslängd 1553, UH 1553:2.

⁷¹ Långhundra saköreslängd 1553, UH 1553:8.

⁷² Åkerbo saköreslängd 1553, VmH 1553:4.

⁷³ Saköreslängd för prebendelandbor i Östergötland, ÖgH 1553:11.

⁷⁴ Trögd saköreslängd 1554, UH 1554:6.

⁷⁵ Norrbo/Siende saköreslängd 1555, VmH 1555:7.

⁷⁶ Simtuna saköreslängd 1555, VmH 1555:13.

⁷⁷ Simtuna saköreslängd 1556, VmH 1556:5.

⁷⁸ Åkerbo saköreslängd 1557, SmH 1557:17.

⁷⁹ Runsten saköreslängd 1557, SmH 1557:5.

Per i Sevede eller Aspeland i Småland betalade 1557 böter för att han tillstodde sin dräng att hugga sönder en annans mjärddar.⁸⁰

Sven i Stranda härad i Småland betalade 1557 böter för att hans dräng högg ett stycke av en plank och gav till kungl. Maj:tt.⁸¹

Sven Råben i Handbörds härad i Småland betalade 1559 böter för att hans piga lät lägga sig.⁸²

Henrik Jonsson i Pojo i Nyland bötfälldes 1562 nio mark för att hans dräng slagit tre blånader.⁸³

Olof i Pojo i Nyland bötfälldes 1562 tre mark för att hans dräng slog grannen Anders moder en blånad.⁸⁴

Jöns Olsson Skavesta i Karis i Nyland bötfälldes 1562 tre mark för att hans dräng slagit en blånad.⁸⁵

Erik Matsson i Kyrkslätt i Nyland bötfälldes 1562 tre mark för att hans dräng haft lönskaläge med en löskona.⁸⁶

Grels i Loppis i Nyland bötfälldes 1562 18 mark för att hans dräng hade slagit en grannes dotter sex blånader.⁸⁷

Mats Nilsson i Loppis i Nyland bötfälldes 1562 tolv mark för att hans dräng slagit en bonde ett huvudsår och två blånader.⁸⁸

Gumme i Gäsene härad i Västergötland betalade 1562 böter för att han hade lovat att hans dräng skulle svara vid nästa ting (vilket drängen inte gjorde).⁸⁹

Bengt i Handbörd eller Stranda härad i Småland betalade 1562 böter (försoning utan dom) för att hans piga stal en gammal pigkåpa.⁹⁰

⁸⁰ Sevede/Aspeland saköreslängd 1557, SmH 1557:9.

⁸¹ Stranda saköreslängd 1557, SmH 1557:12.

⁸² Handbörd saköreslängd 1559, SmH 1559:14.

⁸³ Finska RA 216d, Pojo 28/5 1562.

⁸⁴ Finska RA 216d, Pojo 22/7 1562.

⁸⁵ Finska RA 216d, Karis 26/3 1562.

⁸⁶ Finska RA 216d, Kyrkslätt 3/8 1562.

⁸⁷ Finska RA 216d, Loppis 28/7 1562.

⁸⁸ Finska RA 216d, Loppis 28/7 1562.

⁸⁹ Gäsene saköreslängd 1562, VgH 1562:24.

⁹⁰ Handbörd/Stranda saköreslängd 1562, SmH 1562:9.

Olof Olsson i Nyby i Tavastland bötfälldes 1564 tre mark för att hans dräng högg sönder en annans yxa.⁹¹

Jon Elofsson i Åkerbo härad på Öland betalade 1568 böter för att hans dräng hade slagit ihjäl några getter.⁹²

Per Klemensson i Frösåkers härad i Uppland utfäste 1570 böter för sin dräng Jöns, som dömdes för att ha lägrat en piga.⁹³

Kyrkoherden herr Sigfrid i Kila i Tjurbo härad i Västmanland talade 1574 på sin drängs vägnar om ett arv som han hade sålt.⁹⁴

Nils Tomasson i Ilmola i Österbotten bötfälldes 1574 tre mark för ett lass hö som han tagit av en granne tillsammans med sina drängar.⁹⁵

Stor-Mickel i Kalajoki i Österbotten bötfälldes 1574 tre mark för att hans legofolk hade tagit tre ”vinter-drague” hö från en granne.⁹⁶

Lasse Henriksson Marttila i Tenala i Hollola härad i Tavastland bötfälldes 1576 tre mark för att hans dräng slagit blodvite.⁹⁷

Måns Persson i Jönköping dömdes 1576 att böta en daler för att han hade befallt sin dräng att slå en hovman på ett kalas.⁹⁸

I Jönköping dömdes 1576 fyra drängar för hemgång, och ”löftesmän äro husbönderna”.⁹⁹

Wikå Juule i Nyby i Tavastland dömdes 1577 att ersätta det ”kvarnjärngods” som hans dräng Anders Persson hade bränt upp.¹⁰⁰

Nils Persson i Bälinge härad i Uppland var 1577 god för sin drängs böter.¹⁰¹

⁹¹ Riksarkivets verksamhetsställe i Åbo, Slakten von Gerdrens samling, mapp 2, Nyby 28/8 1564.

⁹² Norra Motet saköreslängd 1568, SmH 1568:21B.

⁹³ Edling 1941, Frösåkers hd 25/8 1570.

⁹⁴ Bergsbruk: Salbergets räkenskaper vol. 58, Sala gruva 14/8 1574.

⁹⁵ Finska RA 4744, Ilmola 22/2 1574.

⁹⁶ Finska RA 4744, Kalajoki 25/7 1574.

⁹⁷

⁹⁸ Jönköping rr AI:2, 5/10 1576.

⁹⁹ Jönköping rr AI:2, 6/10 1576.

¹⁰⁰

¹⁰¹ Edling 1941, Bälinge hd 31/1 1577.

Kronofogden vid Sala gruva bötfällde 1577 Jöns Olsson för att dennes dräng hade stulit ett rep.¹⁰²

Tomas vid Sala gruva bötfälldes 1577 40 mark för att hans dräng Erik Olsson hade stulit 1,5 stavrum ved.¹⁰³

Erik Bengtsson vid Sala gruva talade 1578 till Fris-Mickel för att denne hade slagit Eriks dräng en blånad.¹⁰⁴

Päjä-Pål ("peijffue päll") vid Sala gruva talade 1578 till Anders Persson för att denne hade lägrat Påls piga Malin.¹⁰⁵

Pässvä-Pelle ("pässuue pälläs") vid Sala gruva klagade 1578 till Frans för att dennes piga hade rivit Pelles piga.¹⁰⁶ Frans bötfälldes tre mark.

Kyrkoherden herr Per i Säby i Snevringe härad i Västmanland klagade 1584 att grannen Per hade slagit hans piga med ett litet spö, då hon körde prästens boskap genom grannens sädesgärde.¹⁰⁷

Olof i Risinge i Bråbo härad i Östergötland bötfälldes 1585 tio mark för att hans tjänstekvinna Brita hade lägrats av en hantverkare.¹⁰⁸

Hustru Karin i Jomala på Åland dömdes 1588 att ersätta sin granne Mats för att hennes dräng hade jagat ihjäl hans häst ("skjut").¹⁰⁹

Nils Håkansson i Vartofta härad i Västergötland blev 1591 nio mark "i minne" för sin drängs mökränkning.¹¹⁰

Markus Larsson i Borgå i Nyland bötfälldes 1592 tre mark för att hans fåherde hade huggit sönder en grannes gårdsgård (och grannen bötfälldes för att ha slagit fåherden).¹¹¹

¹⁰² Bergsbruk: Salbergets räkenskaper vol. 58, Sala gruva 4/5 1577.

¹⁰³ Bergsbruk: Salbergets räkenskaper vol. 58, Sala gruva 4/5 1577.

¹⁰⁴ Bergsbruk: Salbergets räkenskaper vol. 58, Sala gruva 24/5 1578.

¹⁰⁵ Bergsbruk: Salbergets räkenskaper vol. 58, Sala gruva 30/8 1578.

¹⁰⁶ Bergsbruk: Salbergets räkenskaper vol. 58, Sala gruva 18/10 1578.

¹⁰⁷ Snevringe hd A1a:1, 14/8 1584.

¹⁰⁸ Gemensamma domböcker för Östergötlands län, vol. 1, Risinge, Regna & Skedevi 23/10 1585.

¹⁰⁹ Mikander 1977, Jomala 18/11 1588.

¹¹⁰ Advokatfiskalen vid Göta hovrätts arkiv EVIIAAAA:1, Vartofta hd 12/2 1591.

¹¹¹ Finska RA 219, Borgå 25/5 1592.

Måns Rasmusson i Vartofta härad i Västergötland blev 1592 ”i minne” tre mark för sin legodräng, som slagit tre blåslag.¹¹²

Peder i Vartofta härad i Västergötland blev 1593 ”i minne” för sin dräng.¹¹³

Erik Matsson i Borgå i Nyland dömdes 1593 att ersätta grannen Erik två tunnor korn därför att Erik Matssons dräng hade tagit upp kedjan (”kedet”) där öken kom in på åkern, åt upp och nedtrampade säden.¹¹⁴

Anders Månsson i Vartofta härad i Västergötland betalade 1594 tre marks böter för sin dräng.¹¹⁵

Algot i Viste härad i Västergötland betalade 1596 20 mark i böter för sin dräng Anders Gustafssons mökränkning.¹¹⁶

Mickel i Askers härad i Närke talade 1598 på sin legopigas vägnar till en granne som köpt en ko av pigan och gett henne en halvsliten kjortel i utbyte, trots att pigan inte var sin egen målsman.¹¹⁷

¹¹² Advokatfiskalen vid Göta hovrätts arkiv EVIIAAAA:1, Vartofta hd 17/10 1592.

¹¹³ Advokatfiskalen vid Göta hovrätts arkiv EVIIAAAA:1, Vartofta hd 5/9 1593.

¹¹⁴ Finska RA 219, Borgå 29/8 1593.

¹¹⁵ Advokatfiskalen vid Göta hovrätt EVIIAAAA:1, Vartofta hd 13/6 1594.

¹¹⁶ Advokatfiskalen vid Göta hovrätt EVIIAAAA:1, Viste hd 23/4 1596.

¹¹⁷ Waldén 1949, 11/9 1598.

Bilaga 5E. Husbönders våld mot sina legohjon

Kyrkoherden Sven Andree i Skara stift åt en kväll middag (någon gång före 1450) hos några vänner. När han återvände hem bestraffade han sin piga (*ancilla*) för att hon trotsat hans befallning att följa honom till middagen genom att slå henne med en liten kniv (*percussit eam cum cultello*) utan att orsaka något sår.¹ När pigans make Nils såg detta anföll han prästen, som i självförsvar högg honom med kniven i huvudet, så att Nils några dagar senare avled.

Prästen Olavus Simonis i Skara stift angreps någon gång före 1467 av sin dräng (*famulo*) Bengt Olofsson.² Eftersom Olavus fruktade för sitt liv slog han drängen ett slag, av vilket drängen dog.

Fogden Sigurd i Skänninge nunnekloster grälade 1474 med en av sina tjänare, och när tjänaren vände ryggen åt honom stack han honom med ett svärd mellan skulderbladet.³ Tjänaren verkade död, men sedan några fromma kvinnor lovat att han skulle vallfärda till Vadstena om han överlevde vaknade han åter till liv.

I Stockholm vittnade 1475 en död pigas biktfader och fader att hon hade dött av pestilens och icke av ”hugg”, och därför skulle fadern inte tilltala pigans husbonde för hennes död.⁴

Mats kopparslagare i Stockholm dömdes 1476 till 24 marks böter för att ha slagit sin dräng ofärdig.⁵

Hans kopparslagare i Stockholm dömdes 1476 att betala 20 mark i böter för att han huggit sin dräng Peder i kindbenet, och 18 mark för att han dragit kniv och för Pers andra sår.⁶ Men även Per bötfälldes eftersom han slagit sin husbonde så att denne avled strax därefter, men eftersom han gjort det i nödvärn (och för sin fattigdoms skull) skulle han bara böta 5 mark.

Prästen Lambertus Lamberti i Åbo stift hade före 1476 slagit (*verberasset*) sin dräng (*familiaris*) med kvistar (*virgis*) för att tillrättavisa honom (*discipline correctionis*).⁷

¹ SDHK 42079, 29/11 1450 (penitens).

² SDHK 42177, 22/3 1467 (penitens).

³ Mirakel Katarina nr 97, 1474.

⁴ STB 22/5 1475.

⁵ STB 2/3 1476.

⁶ STB 29/4 1476.

⁷ SDHK 42268, 13/11 1476 (penitens).

Drängen rymde från husbonden på grund av rädsla för mer aga (*propter timorem discipline*) på natten genom fönstret, men frös ihjäl utomhus på grund av den stränga kylan.

Prästen Andreas Ludolphi i Skara stift bestraffade före 1477 sin dräng (*familiarem*) Tronder med en liten trästav (*parvo baculo ligneo*) i syfte att korrigera och disciplinera honom (*causa correctionis et discipline*) utan att blodvite uppstod.⁸ Drängen mådde väl efter detta, men avled efter en vecka.

Bengt skinnare i Stockholm bötfälldes 1479 48 mark för att han [lucka i texten] sin dräng Sven i huvudet.⁹

Kyrkoherden Sueno Beronis i Svenljunga i Kinds härad i Västergötland hade före 1481 skickat sin unge dräng (*adolescentem laicum familiarem*) iväg på ett ärende.¹⁰ Drängen återvände drucken och prästen fann honom i ett hörn i huset. ”Varför sörjde du inte för att återvända snabbare, som jag befallde dig? Jag ser att du är rusig av vin. Gå och lägg dig!” Drängen gjorde inte som husbonden sade, och denne ilsknade då till, tog ett litet föremål som används till upplysning och kastade det så att det träffade drängen i högra tinningen, så att det började blöda (mycket lite). Drängen dog 18 dagar senare, som han själv påstod dock inte av skadan utan av en långvarig sjukdom han hade sedan tidigare.

Per Nilsson verkmästare i Stockholm bötfälldes 1482 sex mark för att han slog sin dräng Olof.¹¹

Erik skinnare i Arboga bötfälldes 1485 tolv mark för ett blodsår som han hade åsamkat en skinnardräng som hade tjänat honom.¹²

Prosten Tomas Olavi i Savolax slog före 1486 sin dräng (*familiaris*) Jakob (eftersom denne inte gav honom det kärll som man använder för att mata hästar med, då Tomas bad honom om det) två–tre gånger med den sortens rep som används till bågsträngar (*corda, uti in arcu manuali solita est habere*).¹³ Jakob slog tillbaka och i det slagsmål mellan dem som följde bet prästen hårt i Jakobs finger. Tre veckor senare svullnade Jakobs hand upp, på grund av dålig sårbehandling, så att han avled.

⁸ SDHK 42272, 7/10 1477 (penitens).

⁹ STB 7/6 1479.

¹⁰ SDHK 42317, 6/7 1481 (penitens).

¹¹ STB 4/9 1482.

¹² ATB 18/7 1485.

¹³ SDHK 42339, 9/1 1486 (penitens).

Jöns kopparslagare i Stockholm bötfälldes 1487 sex mark för att han slagit sin dräng Olof en blånad.¹⁴ Olof bötfälldes dock till hela tolv mark eftersom han slagit husbonden två blånader.

Niklas Karlsson i Stockholm dömdes 1489 till böter på hela 160 mark för att han brutit edsöret genom att han ”så jämmerliga förpinte” sin tjänstepiga.¹⁵

På rådstugan i Stockholm 1494 bestämdes att eftersom ingen ville tilltala Henrik grovsmed för sin pigas död, skulle han anses oskyldig till dess någon kom som kunde ”honom med rätta tilltala”.¹⁶

Prästen Olavus Erici i Strängnäs stift hade senast 1512 befallt sin dräng (*famulus*) att utföra något arbete, men drängen var långsam med att göra detta.¹⁷ Olavus talade först till sin dräng, men då drängen ändå vägrade att lyda (*obedire*) husbonden ville denne inte längre lida drängens envishet. För att rätta till drängens olydnad (*correctionis gratia*) tog han ett svärd som han hade på sig och som var i skidan och slog drängen med det på armen. Eftersom svärdet något glidit ur skidan sårade han drängens arm. Drängen dog dock inte av såret i sig, utan av att omvårdnaden av såret var så bristfällig.

Prästen Björn i Åbo stift hade senast 1517 två drängar (*seruos seu famulos domesticos laboribus aptos*).¹⁸ Den ene anklagade den andre för stöld och slagsmål utbröt. Björn fjättrade därför den ene drängen med bojor (*compedibus*). Han befriades dock, och i tumultet stack Björn honom i bröstet med en kniv. Drängen avled efter några dagar, antingen av Björns sår, eller av såren den andre drängen orsakat, eller kanske av någon gammal sjukdom.

Anders Ingvarsson i Sköllersta härad i Närke talade 1528 till Nils Olsson om att denne skulle vara vållande till Anders sons död, som hade tjänat Nils.¹⁹ Nils Olsson skulle få gå lag för detta vid nästa ting.

Jon Arvidsson i Jönköping dömdes 1528 till 80 marks böter för att han mördat sin dräng nere i Västbo härad i Småland.²⁰

¹⁴ STB 7/5 1487.

¹⁵ STB 30/3 1489.

¹⁶ STB 25/8 1494.

¹⁷ SDHK 42477, 8/11 1512 (penitens).

¹⁸ SDHK 42492, 13/5 1517 (penitens).

¹⁹ Strödda domböcker och rättegångshandlingar, vol. 7, Sköllersta hd 19/11 1528.

²⁰ JTB, saköre 1528.

Johan Alfsson i Dalsland dömdes 1530/1531 att böta två oxar för att han band sin legokona.²¹

Henrik Persson, smältare vid Sala gruva, dömdes 1541 att böta en dryg mark och sattes i kistan för att han hade stuckit sin dräng i bringan och i ryggen med en täljkniv.²²

Halte Anders skräddare vid Sala gruva sattes 1542 i kistan och fick böta ½ mark för att han bet fingret av sin dräng.²³

Anders murmästare i Norrbo härad i Västmanland dömdes 1544 till drygt 22 marks böter för att han slog ihjäl sin dräng.²⁴

Ambjörn Larsson i Viste härad i Västergötland gick 1545 lag för pigan Cecilia, som hade blivit en krympling.²⁵ Det var dock en ”klar sak” att hon inte fått denna sjukdom av Ambjörns handverk, varför han fick gå lag för att fria sig.

Olof skräddare i Tjurbo härad i Västmanland dömdes 1547 till 3 marks böter för att han högg sin dräng med en stridshammare.²⁶

Gregers vaskare vid Sala gruva dömdes 1549 till 1,5 marks böter för att han stack sin dräng Henrik ett blodsår.²⁷

Markus i Grän i Hagunda härad i Uppland dömdes 1550 till 13 marks böter för att han slog ihjäl sin dräng.²⁸

Kyrkoherden herr Filippus i Eura i Satakunda beklagade sig 1551 över ryktet att han skulle ha slagit ihjäl sin dräng Sigfrid Mickelsson.²⁹ Han frikändes eftersom drängens moder vittnade att Sigfrid dött av ”Guds sjukdom, som Gud honom pålagt hade”, en sjukdom som samtidigt dödat många hundra andra i socknen.

²¹ Saköreslängd i räkenskaper för Dalsland (Laurenti 1530 – Olavi 1531), Fogdarnas räkenskaper s. 1097, Strödda räkenskaper och handlingar t o m 1630, RA.

²² Sala gruva saköreslängd och kistepenningar 1541, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 26, RA.

²³ Sala gruva saköreslängd 1542, VmH 1542:4.

²⁴ Norrbo saköreslängd 1544, VmH 1544:6.

²⁵ Viste hd A1a:1, 5/1 1545 (två protokoll från samma ting följer varandra i volymen).

²⁶ Tjurbo saköreslängd 1547, VmH 1547:6.

²⁷ Sala gruva saköreslängd 1549, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 46, RA.

²⁸ Hagunda/Lagunda saköreslängd 1550, UH 1550:18.

²⁹ Roos 1964, Eura 13/2 1551.

Torbjörn i Åse härad i Västergötland anklagade 1552 Tord Olsson för att ha dräpt Torbjörns son, som han hade lejt att gå vall med hans få och som hade hittats död i skogen.³⁰ Tord gick nu en tolvmannaed, och frikändes därför.

Erik i Olands härad i Uppland hade 1552 varit ute och huggit torv med sina två drängar, då Erik ”började banna och ville slå båda drängarna”.³¹ De började därför springa, då Erik tog upp ett torvträ och kastade efter den ena drängen så att han föll omkull och inte reste sig mer, medan den andre rädd löpte iväg och inte såg vad som sedan hände. Erik kallade sedan häradshövdingen och nämndemännen till sin gård, där de fann den fallne drängen hängd. Men männen som synade drängen vittnade att han inte hade hängit sig själv ”utan han var där i [snaran] satt med en annans händer”. Erik sattes därför i häkte i väntan på kungens dom eller nåd.

Anders Persson i Hagunda härad i Uppland sade sig 1553 vara beskylld för att ha slagit ihjäl sin dräng Olof Gregersson.³² Hans grannar sade att det var osant, kyrkoherden vittnade att drängen dött av pestilens, och Anders hade tolv män som ville gå lag med honom. Han frikändes därför.

I Stockholm anklagade några personer 1553 skrifvarhustrun Gertrud för att så ha slagit sin lilla piga att hon dött av hustruns handaverk.³³ Gertrud svarade att pigan inte hade dött av hugg och slag, och hade en präst och några bårdskärer som vittnade att pigan inte dött av några hugg, utan av den svåra brännsot ”som Gud henne pålagt hade”. Gertrud frikändes därför.

På rådstugan i Stockholm 1555 vittnade en präst och några bårdskärer att Erik Larssons dräng inte hade skyllet sin husbonde för sin död innan han dog, och att drängen inte var blå eller blodig, eller hade någon bristning i sitt huvud ”som liknelse hava kunde till något dödssår”.³⁴

Fogden Jöns Olsson på Strömsholm anklagades 1556 för att ha tagit till sig en kvinna Elin från fångelset i Köping och gjort henne till fataburshustru. Han lät henne sedan ”stjåla, slå och banna legofolket och leva efter hennes eget begär, så att han sade det aldrig var illa gjort”. När legofolket talade om hennes gärningar klagade hon för

³⁰ Strödda domböcker och rättegångshandlingar, vol. 8, Åse hd 7/4 1552.

³¹ Edling 1933, Uppsala konungsting 31/1 1553.

³² Edling 1941, Hagunda hd 12/12 1553.

³³ STB 11/12 1553.

³⁴ STB 18/11 1555.

fogden och ”sedan var han till och slog folket fördärvat, såsom det skedde med Marit väverska då hon råkade tala om väven, att därav bortstulet och skuret var”.³⁵

Hustru Elin i Stora Tuna i Dalarna klagade 1557 över ryktet att hon hade slagit ihjäl sin legopiga.³⁶ På det följande tinget gick tolv kvinnor ed med henne, och hon frikändes.

Per Nilsson Jauhianen i Jockas i Savolax dömdes 1564 till 20 mars böter för att han slog sin husbonde, kyrkoherden Jöran, och herr Jöran dömdes till tolv markers lytesbot.³⁷

I mitten av 1560-talet klagade bonden Lasse Jonsson i Lysings härad i Östergötland att frälsemannen Erik Jönsson hade ”fast illa slagit” sin unge dräng Anders Persson, som var Lasses hustrus brorson, så att drängen rymde hem till Lasse, varefter husbonden kom efter och misshandlade både bonden och hustrun. Över samme frälseman klagade bonden Sven Jonsson över att hans son, som varit Eriks dräng, inte hade låtit gå från arbetet vid sin rätta stämmodag. Istället hade husbonden ”sl[agit] drängen illa, härrivandes honom utur den ena stugan i den andra” och sedan drängen återvänt hem till sin fader hade husbonden kommit efter och slagit honom även där.³⁸

Måns Andersson i Tvetå härad i Småland dömdes 1565 till 22 marks böter för att han band och slog sin tjänstepiga utan att hon begått något brott.³⁹

Henrik Bols i Stockholm dömdes 1567 till 5 marks böter för att han slog sin piga blodig.⁴⁰

Nils Larsson i Stockholm tilltalades 1577 angående en piga som varit i hans tjänst för några år sedan, och som hans hustru skulle ha slagit så att hon rymde sin kos.⁴¹

³⁵ Klagomål mot fogden Jöns Olsson på Strömsholm 1556, Strödda kamerala handlingar vol. 55.

³⁶ Hela Dalarnas tingslags hd AI:1, Stora Tuna 25/1, 13/6 1557.

³⁷ Pirinen 1954, Jockas 7-9/1 1564.

³⁸ Odaterade (1563-1565?) klagomål mot Erik Jönsson, Klagomålsregister vol. 2:3.

³⁹ Jönköping saköreslängd 1565, SmH 1565:20.

⁴⁰ Stockholm saköreslängd 1567, UH 1567:27.

⁴¹ STB 12/6 1577.

Skyttehovmannen Olof Olofsson i Hangelösa i Kinne härad i Västergötland hade 1577 slagit ihjäl sin legokona och betalat bot för det till hennes släkt, men undkommit böter.⁴²

Jakob skotte i Vadstena anklagades 1580 av Per Nilsson för att han var i uppenbart rop och rykte för sin piga, Pers systerdotter.⁴³ Hon hade hittats död i slottsgropen ett år tidigare. Jakob skulle fria sig med edgång vid nästa rådstugudag.

I Stockholm sades 1581 om Bernt vintapparens änka Anna att hon i sina unga dagar hade upphängt sina pigor (och dessutom hade hon varit en munkdeja).⁴⁴

Tord i Jösse härad i Värmland dömdes 1583 för att först ha belägrat sin legopiga och därefter, när tiden närmade sig då hon skulle föda, tagit med henne till kvarnen och under vägen dränkt henne i älven.⁴⁵ Han erbjöds att fria sig från beskyllningen med 24 män, men lyckades inte få ihop några som ville gå eden, och dessutom fanns två vittnen som bekräftade att det verkligen var husbonden som gjort pigan med barn. Tord dömdes därför till halshuggning, och om man kunde bevisa att han mördat pigan skulle han dessutom steglas.

Två drängar och en pojke vid svavelbruket i Ervalla i Åkerbo härad i Västmanland klagade 1585 att deras tidigare husbonde, svavelbrännaren Jon Nilsson, ”fast tyranniskligen emot dem förhållit haver med hugg och slag”.⁴⁶

Borgaren Erik Björnsson klagade i Stockholm 1586 över att Barbro Jönsdotter hade beskyllt honom för att ha mördat en av sina legopigor.⁴⁷ Barbro sade att hon hade hört detta av andra och samtalat om saken med åtminstone fyra namngivna personer.

Lärmodern (’uppfosterskan’/’lärarinnan’) Margareta i Stockholm beskylldes 1587 för att ha slagit ihjäl pigan Kerstin. Ett vittne sade att Margareta var ”en arg och hård kvinna och hade under tiden [som pigan låg sjuk] slagit pigan”, varför pigan rymde från henne.⁴⁸ Ett annat vittne sade att hon inte visste om Margareta hade slagit sin piga eller ej eftersom hon aldrig varit hemma hos henne, men så mycket hade de umgåtts att hon märkt ”att hon var en underlig kvinna”. Två andra vittnen, som

⁴² Högmålsaker i hertig Karls arv och eget i Östergötland och Västergötland 1577, Klagomålsregister vol. 3:3, Strödda räkenskaper och handlingar t o m 1630.

⁴³ VTB 16/8 1580.

⁴⁴ STB 27/11 1581.

⁴⁵ Strödda domböcker och rättegångshandlingar, vol. 3, Livssaker i Västersysslet 1583.

⁴⁶ Klagomål mot svavelbrännaren Jon Nilsson 1585, Strödda kamerala handlingar vol. 55.

⁴⁷ STB 12/2 1586.

⁴⁸ STB 13/11 1587.

hade sina döttrar i lära hos Margareta, sade att hon ”var en hård och illasinnad kvinna” så att ”strax hon blev vred, slog hon dem vid ögat med handen och än icke sparade vedträ på dem som något vore vuxna”, men de visste inte om hon vållat pigans död. Ett tredje vittne sade att Margareta ”hade ju ofta slagit samma piga” men visste inte om hon vållat hennes död. En piga som tidigare tjänat Margareta i ett halvår vittnade om att hon varit tvungen att rymma från henne ”ty hon var så arg, att hon icke kunde begå sig hos henne, och hade en gång så slagit henne, att hennes arm var uti 8 dagar all blå, och drog ut kniven och sade, att hon skulle så märka henne, det hon skulle bära det till döderdagar.” Hon visste dock inget om den nu döda pigan.

Osäkerhet uppstod av att den döda pigan kanske varit frisk då hon rymde från Margareta. Men nästa vittne var en präst som vittnade om vad hustrun som hon skulle ha rymt till hade sagt honom: pigan låg i Norreport och sade själv att hon ”låg där av de hugg som hon hade fått av sin matmoder”. Två präster gick då dit och frågade vem som slagit henne, och det var Margareta som ”hade slagit henne med ett vedträ”, och om hon skulle dö så skyllde hon matmodern för sin död. Hon hade sedan lagts in på Södermalms hospital, och fogden och andra ur personalen där vittnade att hon skyllde Margareta för sin död. Pigan skulle ha berättat att när hon en dag bykade kläder fick hon dem inte så vita som den hustru som hon flydde till ville. Den nya matmodern lockade då ned pigan ”i en källare och slog henne där med ett klappträ både i huvudet och på axlarna, så att hon var alla blå emellan skuldrorna”. Pigan skyllde ändå hustru Margareta för sin död. Bårdsjärerna vittnade att då de besiktat den döda, såg de att kindbenet och käftarna var slagna fördärvade och att halsen och bröstet alldeles uppsvullet. Slutligen vittnade en hustru att när pigan kom till ett hus i staden var hon sjuk och låg i stugan i åtta dagar. Då hon därefter började lukta illa lades hon upp på vinden, där hon blev liggande i ytterligare åtta dagar och spottade blod. Därifrån leddes hon av en gammal hustru till Norreport.

För att summera: pigan (vars namn inte nämns i protokollet) hade misshandlats till döds, men osäkerhet rådde kring om det var hennes förra eller nuvarande matmoder som var skyldig. Den första, lärmodern Margareta, var en ”arg och hård kvinna”, ”en underlig kvinna”, ”en hård och illasinnad kvinna” som hade slagit andra pigor vid ögat med handen då hon blev vred, och äldre pigor slog hon med vedträn. En piga vittnade om hur hon själv varit tvungen att rymma från matmodern för att denna slog henne så att hennes arm var alldeles blå i åtta dagar, och matmodern hade hotats med kniv och sagt att hon skulle märka pigan för livet. Den döda pigan hade dock sagt att även hennes nya matmoder slagit henne i en

källare med ett klapprä i huvudet och på axlarna eftersom hon inte tvättade gott nog. Hon skyllde dock sin första matmoder för dödsmisshandeln. När hon blivit misshandlad hade hon först legat i en stuga i åtta dagar, därefter för sin stanks skull lagts på vinden i åtta dagar – spottandes blod – och därifrån letts för att ligga i Norreport. Där vittnade hon för prästerna att den gamla matmodern hade misshandlat henne med ett vedträ, och sedan lades hon in på hospitalet där hon dog. Bårdskärerna som synade liket såg att kindbenet och käkarna var sönderslagna, och att hals och bröst var alldeles uppsvullna. Hon dog alltså av misshandel, men då hade den misstänkta matmodern redan lämnat Stockholm.

Skräddaren Harald Larsson i Sundbo härad i Närke berättade 1588 att hans dräng Per Jönssons släktingar beskyllde honom för att ha dränkt drängen.⁴⁹ Ett antal vittnen sade dock att drängen dränkt sig själv (niondedag jul, då han var på väg till Askersunds marknad), varför Harald frikändes.

Kyrkoherden herr Jöns hustru i Strå i Dals härad i Östergötland klagade på Vadstena rådstuga 1588 att hennes man illa slagit både henne och sina dejor för att han misstänkte dem för umgänge med några gästande västgötar.⁵⁰ Dessa vittnade nu att han ”illa handlade med sitt folk”, och eftersom han ”utan skälig sak så illa slog sin hustru och folk” skulle han böta 12 mark enligt det 19 kap. i Såråmålsbalken (i den yngre landslagen).

Anders Danielsson i Skellefteå i Västerbotten dömdes 1589 till nio marks böter för att han hade knuffat (”skövlat”) sin dräng vid kyrkan ”utan sak”.⁵¹

Per Nilsson i Sundbo härad i Närke talade 1590 på sitt syskonbarn Valborg Olofsdotters vägnar till hennes husbonde, kyrkoherden herr Nils i Askersund. Denne hade ”henne slagit och illa medfarit”.⁵² Kyrkoherden nekade inte till detta, men ”bevisade att hon det väl förtjänt haver”. Herr Nils frikändes därför, med hänvisning till den yngre landslagens bestämmelse i Såråmålsbalkens kap. 19, men ingick ändå något slags förlikning med Per.

Hustru Margit i Stockholm hade 1591 anklagats av Olof Persson från Uppsala för att ha varit hård mot sin piga, Olofs dotter.⁵³ Margit sade dock att hon inte hade varit

⁴⁹ Gemensamma domböcker för Östergötlands län, vol. 1, Sundbo hd 26/8 1588.

⁵⁰ VTB 17/10 1588.

⁵¹ VbH 1590:2, Skellefteå 4/8 1589.

⁵² Gemensamma domböcker för Östergötlands län, vol. 1, Sundbo hd 1590.

⁵³ STB 10/11 1591.

hård mot pigan, men att denna ändå rymt bort. Hon återfanns sittande bland de fattiga som väntade på allmosor från slottet, och då sade Margit till henne ”Vi sitter du här, vill du icke gå hem?” Pigan svarade ”ja”, men på vägen mot hemmet kastade hon sig i strömmen under kvarnhjulet och omkom. Olof menade att pigan gjorde detta ”av räddhåga” för att Margit varit så hård. Rätten frikände Margit från ansvar för pigans självmord.

Erik Larsson i Selebo härad i Södermanland var 1596 misstänkt för att ha vållat sin lagdräng Tomas Jöranssons död.⁵⁴ Han gick därför lag, och frikändes.

Pigan Elin, som tjänat Lasse i Memmings härad i Östergötland, hade 1595 under äktenskapslöfte fått barn med husbondens son Anders och sedan rymt bort. När hon återkom för att få sina kvarlämnade saker fick hon istället ”snöpliga och onda ord” av husbonden som sedan i häftig vrede ”slagit henne så att hon länge låg och dånade” och ingen visste om hon levde eller var död, hennes ”huvud var allt uppsvullet, det ena ögat allt rött och blått” och med blånader även på benet, så att hon inte själv kunde ta sig till sängen utan var tvungen att bäras av två karlar till ett annat hus, där några kvinnor lyckades bryta upp hennes mun med en kniv så att hon kunde andas och därigenom rädda hennes liv.⁵⁵

Per i Daga härad i Södermanland gav 1598 till känna att han var misstänkt för att ha slagit sin dräng Nils Jönsson så att han dog.⁵⁶ Rätten fann inga bevis för detta, och frikände därför Per.

Gunnar Karlsson i Viste härad i Västergötland utfäste 1599 lag till nästa ting att han inte var vållande till den pigas som tjänade honom död.⁵⁷

⁵⁴ Collmar 1953, Selebo hd 8/3 1596.

⁵⁵ Anklagelser mot Lasse i Kullerstads socken och hans son Anders 1596, Strödda kamerala handlingar vol. 55.

⁵⁶ Collmar 1953, Daga hd 23/1 1598.

⁵⁷ Advokatfiskalen vid Göta hovrätts arkiv EVIIAAAA:1, Viste hd 5/6 1599.

Bilaga 5F. Legofolks våld mot sina husbönder

Prästen Olavus Simonis i Skara stift angreps någon gång före 1467 av sin dräng (*famulo*) Bengt Olofsson.¹ Eftersom Olavus fruktade för sitt liv slog han drängen ett slag, av vilket drängen dog.

Hans kopparslagare i Stockholm dömdes 1476 att betala 20 mark i böter för att han huggit sin dräng Peder i kindbenet, och 18 mark för att han dragit kniv och för Pers andra sår.² Men även Per bötfälldes eftersom han slagit sin husbonde så att denne avled strax därefter, men eftersom drängen handlat i nödvärn (och för sin fattigdoms skull) skulle han bara böta 5 mark.

Anders Jonsson, som före 1476 hade varit dräng hos prästen Johan Siggesson i Strängnäs stift men slutat sin tjänst i förtid, krävde att få igen de kläder han kvarlämnat hos husbonden.³ När Johan sade att han skulle få kläderna dagen därpå svor Anders och ville ha dem genast, spände sitt armborst och siktade på husbonden. När Johan närmade sig slog Anders honom i huvudet med armborstet, varför Johan högg honom med en kniv. Anders dog några dagar senare av skadorna.

Prosten Tomas Olavi i Savolax slog före 1486 sin dräng (*familiaris*) Jakob (eftersom denne inte gav honom det kärll som man använder för att mata hästar med, då Tomas bad honom om det) två-tre gånger med den sortens rep som används till bågsträngar (*corda, uti in arcu manuali solita est habere*).⁴ Jakob slog tillbaka och i det slagsmål som följde mellan dem bet prästen hårt i Jakobs finger. Tre veckor senare svullnade Jakobs hand upp, på grund av dålig sårbehandling, så att drängen avled.

Jöns kopparslagare i Stockholm bötfälldes 1487 sex mark för att han slagit sin dräng Olof en blånad.⁵ Olof bötfälldes dock hela tolv mark eftersom han slagit husbonden två blånader.

En dräng som tjänade hos prästen Nils Bagge i Linköpings stift lämnade sin tjänst i förtid senast 1511, men hans hustru (Nils piga) blev kvar hos husbonden.⁶ Drängen

¹ SDHK 42177, 22/3 1467 (penitens).

² STB 29/4 1476.

³ SDHK 42267, 18/8 1476 (penitens).

⁴ SDHK 42339, 9/1 1486 (penitens).

⁵ STB 7/5 1487.

⁶ SDHK 42467, 15/12 1511 (penitens).

var därför arg och hotade Nils med en yxa och sade ”Jag ska döda dig idag”. I självförsvar högg Nils en dolk i ryggen på drängen så att han avled.

Legodrängen Erik sångare i Örbyhus härad i Uppland dömdes 1541 till döden för att han belägrat sin husbonde Erik kyrkobyggares hustru och därefter slagit ihjäl sin husbonde.⁷

Mats som tjänade Nils Järnhuvud vid Sala gruva sattes 1542 i kistan och fick böta ½ mark för att han ville slåss med husbonden i hemmet.⁸

Tjänstedrängen Sigfrid Henriksson i Västerås dömdes 1544 till 4 marks böter för att han ville slå sin husbonde Gunnar Eriksson.⁹

Mats dräng i Norunda härad i Uppland dömdes 1546 till 20 marks böter för att han högg sin husbonde i huvudet.¹⁰

Lars Jonsson i Tierps härad i Uppland dömdes 1546 till 3 marks böter för att han slog sin husbonde Jens Andersson en blånad.¹¹

Tocke-Bertils dräng vid Sala gruva dömdes 1549 till ½ marks böter för parlament (bråk) med sin husbonde.¹²

Anders dräng Erik i Ullunda i Vårfrukyrka socken i Åsunda härad i Uppland dömdes 1553 till 5 marks böter för att ”han och alla granndrängar där i byn red och slog ihjäl” en häst och gjorde nidingsverk.¹³

Olof Månsson i Kinnevalds härad i Småland dömdes 1562 att böta 2 oxar för att han slog sin husbonde.¹⁴

Per Nilsson Jauhianen i Jockas i Savolax dömdes 1564 till 20 mars böter för att han slog sin egen husbonde, kyrkoherden Jöran, och herr Jöran dömdes till tolv marks lytesbot.¹⁵

⁷ Edling 1933, Uppsala 12/2 1541

⁸ Sala gruva saköreslängd 1542, VmH 1542:4.

⁹ Västerås saköreslängd 1544, VmH 1544:6.

¹⁰ Norunda saköreslängd 1546, UH 1546:12.

¹¹ Tierp saköreslängd 1546, UH 1546:14.

¹² Sala gruva kistepenningar 1549, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 46, RA.

¹³ Åsunda saköreslängd 1553, UH 1553:2.

¹⁴ Kinnevald saköreslängd 1562, SmH 1562:12.

¹⁵ Pirinen 1954, Jockas 7-9/1 1564.

En kyrkoherde i Södra Vedbo härad i Småland hade blivit stucken med en kniv av sin dräng, som av ärkebiskopen 1596 dömdes för detta och för att ha trolovat två kvinnor till kyrkostraff, till 15 slag med riset och till att få tre ämbar vatten hällas över sig.¹⁶

¹⁶ Angermanni räfst s. 97 (Södra Vedbo).

Bilaga 5G. Sex med husbonden

Jöns Ingelsson i Jönköping anklagades 1474 för att ha ett barn med sin piga.¹

Peder Krismansson anklagades 1475 i Arboga för att han fört med sig sin legokvinna in i staden, där hon fått barn med honom som angiven fader, och för att ha hållit barnsöl där.² Därför bötfälldes han 10 mark.

Anders Jönsson i Stockholm bötfälldes 1476 40 mark för att han gjort sin piga med barn.³

Påvel bagare i Stockholm gick 1479 lag att han inte hade tagit mödomen från sin piga Katarina och friades därför.⁴ Pigan Katarina däremot förvisades från staden för att hon påstått detta om husbonden, men eftersom hon var gravid och eftersom husbonden bad för henne slapp hon skampålen ("stupan").

Lille Laurens skräddare i Stockholm bötfälldes 1481 för att han gjort sin piga med barn.⁵

Klemens skinnare i Stockholm fäste 1483 lag för att han inte lägrat sin piga.⁶ (Antagligen är dock han identisk med den Klemens sämskare som två månader senare bötfälldes 40 mark för att ha gjort sin piga med barn, så edgången verkar ha misslyckats.)

Karl verkmästare i Stockholm bötfälldes 1486 för att han gjort sin piga med barn.⁷

Klemens pungmakares hustru i Stockholm klagade 1488 att maken "vanälskade" henne och drev henne ur säng och säte "och pigan haver [han] alltid när sig".⁸ Därför skulle Klemens insättas i "Siskaburet" och pigan i bödelshuset.

Henrik Serken i Stockholm gick 1490 lag för att han inte hade kränkt sin nuvarande pigas mödom, och inte heller mökränkt en piga som han påstods ha sänt bort.⁹

¹ JTB 1474.

² ATB 11/12 1475.

³ STB 19/3 1476.

⁴ STB 19/4 1479.

⁵ STB 7/4 1481.

⁶ STB 5/2, 14/4 1483.

⁷ STB 21/4 1486.

⁸ STB 18/6 1488.

⁹ STB 29/3 1490.

Jakob Nilsson i Stockholm gick 1490 lag att han aldrig hade haft värdskap med pigan som tjänade honom. Pigan själv nekade också till detta och bad honom för Guds skulle förlåta henne för att hon tidigare hade påstått det.¹⁰

Lasse Stefansson i Stockholm bötfälldes 1494 12 mark för sin piga.¹¹

Peder i Värmdö i Södermanland betalade 1538 6 mark i böter för att han ”ville våldtaga sin egen piga”.¹²

Jon i Hölebo härad i Södermanland betalade 1538 12 mark i böter för att han lägrade sin legopiga.¹³

Påvel i Simtuna härad i Västmanland dömdes 1539 till 9 marks böter för att han lägrade sin legopiga.¹⁴

Hustru Karin anklagade på Stockholms slott någon gång under 1540-talet båtsmannen Per Olsson för att ha våldtagit sin tjänstepiga Anna (som var Karins släkting).¹⁵ Pigan Anna var ”alldeles liten”, 12 år gammal, och sade att Per hade våldtagit henne tre gånger.

Govast i Laske härad i Västergötland bötfälldes 1541 60 mark för att han några år tidigare hade legat, kränkt och rått sin legopiga med barn, samt nu ånyo ”befattat sig med henne”.¹⁶

Den ogifte Sven Andersson i Kåkindis härad i Västergötland dömdes 1541 för att ha lägrat och rått sin legopiga med barn.¹⁷ Eftersom de var nära släkt med varandra, och dessutom även Svens broder Nils påstods ha ”hoslegat” pigan, remitterades domen till fogden.

”Löskekvinna” Elin Mickelsdotter i Åse härad påstod 1542 att Nils Laurisson hade våldtagit henne åtta år tidigare då hon tjänade honom.¹⁸ Rätten konstaterade dock att hon inte tidigare hade klagat eller omtalat detta. Nils nekade, och det vittne som

¹⁰ STB 28/4 1490.

¹¹ STB 11/8 1494.

¹² Värmdö saköreslängd 1538, UH 1538:1.

¹³ Hölebo saköreslängd 1538, UH 1538:1.

¹⁴ Simtuna saköreslängd 1539, VmH 1539:2.

¹⁵ Strödda domböcker och rättegångshandlingar, vol. 4, Borgstämma på Stockholms slott u.å. (1540-talet).

Domslut saknas.

¹⁶ Styffe 1848, Skara 31/1 1541, s. 99–100.

¹⁷ Styffe 1848, Skara 31/1 1541, s. 102–103.

¹⁸ Styffe 1848, Skara januari 1542, s. 118–119.

Elin påstod skulle ha hört henne ropa på hjälp hade svurit att han aldrig hade hört något rop. Nils friades därför för våldtäkten.

Anders Larsson i Bälunge härad i Uppland dömdes 1542 till 15 marks böter för att han lägrade sin legopiga.¹⁹

Jon Nilsson i Skånings härad i Västergötland dömdes 1542 till 10 marks böter för att han gjorde sin legopiga med barn och sedan vigdes med henne.²⁰

Olof i Torstuna härad i Västmanland dömdes 1543 till 1,5 marks böter för lönskaläge med sin legokvinna.²¹

Jon i Tjurbo härad i Västmanland dömdes 1543 till 14 marks böter för jungfrukränkning av sin legopiga.²²

Kyrkoherden herr Lars i Näs i Ulleråkers härad i Uppland dömdes 1543 till 9 marks böter för att han belägrade sin legokona.²³

Olof i Björkekinds härad i Östergötland dömdes 1544 till 6 marks böter för att han lägrade sin de ja.²⁴

Olof fader i Svartlösa härad i Södermanland dömdes 1544 till 6 marks böter för att han låg hos sin legokona.²⁵

Nils djäkne i Vaksala härad i Uppland dömdes 1545 till 4 marks böter för hor med sin legopiga.²⁶

Anders finne i Bälunge härad i Uppland dömdes 1546 till 9 marks böter för att han låg hos sin legokvinna.²⁷

Mats i Långhundra härad påstods 1546 av sin legodräng ha legat hos sin legopiga Margit.²⁸ Tre år senare dömdes Mats verkligen för detta, men ytterligare två år senare

¹⁹ Bälunge saköreslängd 1542, UH 1542:11.

²⁰ Skånings saköreslängd 1542, VgH 1542:6.

²¹ Torstuna saköreslängd 1543, VmH 1543:12.

²² Tjurbo saköreslängd 1543, VmH 1543:12.

²³ Ulleråker saköreslängd 1543, UH 1543:11.

²⁴ Björkekind saköreslängd 1544, ÖGH 1544:3.

²⁵ Svartlösa saköreslängd 1544, UH 1544:12.

²⁶ Vaksala saköreslängd 1545, UH 1545:7.

²⁷ Bälunge saköreslängd 1546, UH 1546:12.

²⁸ Edling & Svenonius 1946, Långhundra hd 29/9 1546, 12/6 1549, 26/1 1551.

dömdes istället drängen både för att ha legat med pigan och för att han hade anklagat Mats för brottet.

Nils Olofsson i Stora Tuna socken i Dalarna dömdes 1547 till 2 marks böter för hor med sin legokona.²⁹

Erik Olsson i Torstuna härad i Västmanland dömdes 1548 till 11 marks böter för att han belägrade sin legokona.³⁰

Lasse Persson i Torstuna härad i Västmanland dömdes 1548 att betala 8 lispund smör i böter för att han belägrade sin legokvinna.³¹

Måns smältare i Tjurbo härad i Västmanland dömdes 1548 till 12 marks böter för att han belägrade sin legokvinna.³²

Per klockare i Tjurbo härad i Västmanland dömdes 1548 till 10 marks böter för hor med sin legokvinna.³³

Lasse Gudmundsson i Aspelds härad i Småland bötfälldes 40 mark 1548 för att han belägrat sin piga.³⁴

Nils Söffringsson i Kalmar bötfälldes 1549 40 mark för att han hade lägrat sin tjänstepiga.³⁵

Ola Gunnarsson i Långhundra härad gick 1549 lag för att han var beskylld för hor med en legokona som tjänade honom.³⁶

Lasse i Norrbo härad i Västmanland dömdes 1549 till 10 marks böter för hor med sin legokona.³⁷

Jöns Olsson i Dalalagen i Dalarna dömdes 1549 till 32 marks böter för hor med sin legopiga.³⁸

²⁹ Stora Tuna saköreslängd 1547, DH 1548:3.

³⁰ Torstuna saköreslängd, VmH 1548:5.

³¹ Torstuna saköreslängd, VmH 1548:5.

³² Tjurbo saköreslängd, VmH 1548:5.

³³ Tjurbo saköreslängd 1548, VmH 1549:6A.

³⁴ SmH 1548:7, Aspelds hd 20/6 1548.

³⁵ SmH 1549:2C, Kalmar 1/4 1549.

³⁶ Edling & Svenonius 1946, Långhundra hd 16/6 1548, 28/1 1549.

³⁷ Norrbo saköreslängd 1549, VmH 1549:4.

³⁸ Dalalagen saköreslängd 1549, VmH 1549:6A.

Bengt Kälvastsson i Tierps härad i Uppland dömdes 1550 till 3 marks böter för lönskaläge med sin legokona, och hon dömdes till detsamma.³⁹

Markus Andersson i Gimo i Norra Uppland dömdes 1550 till 15 marks böter för hor med sin legokona.⁴⁰

Fogden Per Lauritsson i Värmland belägrade före 1550 sin piga, som sedan flyttade hem till sina föräldrar.⁴¹ När Per Lauritsson senare gästade en granngård, gick en av hans tjänare på aftonen till pigans moder med budskapet ”att pigan skulle ligga hos honom om natten”. Då modern ville försvara pigan blev hon slagen av tjänaren. Hon gick ändå och klagade hos Per Lauritsson, som sade ”låt din dotter följa mig hem, då skall jag försvara henne”. Nästa morgon kom Per Lauritsson tillbaka med pigan, men sade till hennes fader att ”näfser du icke din hustru, den skvallerbyttan, då skall jag näfva dig” och tvingade bonden att slå hustrun först med ett trä och sedan med en armborststräng. Slutligen piskade Per Lauritsson bonden med armborststrängen. Per dömdes därför till böter på 40 mark för mökränkning av pigan, och för brott mot edsöret för resten.

Johan Persson i Norberg i Västmanland anklagade 1551 först en annan man för att ha lägrat hans legopiga Karin, och anklagades sedan själv för samma sak, men gjordes fri av sin hustru.⁴²

Per i Värmdö i Södermanland dömdes 1551 till 10 marks böter för hor han gjorde med sin legokona.⁴³

Ola i Björnsboda i Vifolka härad i Östergötland dömdes 1551 till 7,5 marks böter för att ha lägrat sin legopiga.⁴⁴

Olof i Gagnefs socken i Dalarna dömdes 1551 till 5 marks böter för hor med sin legokona.⁴⁵

Olof Jåpsson i Tierps härad i Uppland dömdes 1552 till 8 marks böter för att ha brukat enfält hor med sin legokona i tre år.⁴⁶

³⁹ Tierp saköreslängd 1550, UH 1550:3.

⁴⁰ Saköreslängd för arv och eget i norra Uppland, UH 1550:3.

⁴¹ Eklund 1957, Ting med Väse, Visnums och Karlstads härader 13/6 1550.

⁴² Hela Dalarnas tingslags hd AI:1, Norberg 19/8 1551.

⁴³ Värmdö saköreslängd 1551, UH 1551:3.

⁴⁴ Vifolka/Göstring saköreslängd 1551, ÖgH 1551:7.

⁴⁵ Gagnef saköreslängd 1551, DH 1551:3.

⁴⁶ Tierp saköreslängd 1552, UH 1552:4.

Klockaren Per Andersson i Valö socken i Norra Roden i Uppland dömdes 1552 till 10 marks böter för hor med sin legojänta.⁴⁷

Per Olsson i Trögds härad i Uppland dömdes 1552 till drygt 6 marks böter för att belägrat sin legokvinna.⁴⁸

Henrik i Valby i Vaksala eller Rasbo härad i Uppland dömdes 1552 till 8 marks böter för att ha legat hos sin legokona.⁴⁹

Per Bengtsson i Tjurbo härad i Västmanland dömdes 1552 till 15 marks böter för att ha belägrat sin legopiga.⁵⁰

Per fant i Göstrings eller Vifolka härad i Östergötland dömdes 1552 till 7,5 marks böter för att ha gjort sin legokona med barn.⁵¹

Ola i Göstrings eller Vifolka härad i Östergötland dömdes 1552 till 12 marks böter för att ha gjort sin legokona med barn.⁵²

Per Ersson i Färentuna härad i Uppland dömdes 1552 till 12 marks böter för hor med sin piga.⁵³

Erik Eriksson i Tjurbo härad i Västmanland bötfälldes 15 mark 1552 för att han gjorde sin legokvinna med barn.⁵⁴

Håkan i Vartofta härad i Västergötland anklagades 1552 för att ha belägrat sin legopiga och tagit hennes mödom.⁵⁵ Håkan beskyllde dock en annan man, som därför skulle gå lag nästa ting.

Jon Nilsson i Runstens härad på Öland gick 1553 lag för att han aldrig hade lägrat den (gifta) kvinna som tjänade honom.⁵⁶

⁴⁷ Valö saköreslängd 1552, UH 1552:4.

⁴⁸ Trögd saköreslängd 1552, UH 1552:9.

⁴⁹ Vaksala/Rasbo saköreslängd 1552, UH 1552:13.

⁵⁰ Tjurbo saköreslängd 1552, VmH 1552:5B.

⁵¹ Göstring/Vifolka saköreslängd 1552, ÖgH 1552:14.

⁵² Göstring/Vifolka saköreslängd 1552, ÖgH 1552:14.

⁵³ Färentuna saköreslängd 1552, UH 1553:28.

⁵⁴ Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 47, Övertjurbo 3/11 1552.

⁵⁵ Strödda domböcker och rättegångshandlingar, vol. 8, Vartofta hd u.d. 1552.

⁵⁶ SmH 1552:4C, Runstens hd 17/3 1553.

Söffring jute i Lidköping gick 1553 lag för sin legopiga som han var beskylld för att ha belägrat.⁵⁷

Maurits Pedersson i Kalmar bötfälldes 1553 15 mark för att han lägrat sin tjänstepiga.⁵⁸

Påvels piga Marit i Sjuhundra härad i Uppland dömdes 1553 till 6 marks böter för att hon låg hos honom.⁵⁹

Per i Rönö härad i Södermanland dömdes 1553 till 127 marks böter för att han lägrade sin legokona och för att han därefter tillsammans med sin hustru brände upp barnet.⁶⁰

Erik Larsson i Tjurbo härad i Västmanland dömdes 1553 till 15 marks böter för att han gjorde sin legokvinna med barn.⁶¹

Jon i Hammarkinds härad i Östergötland dömdes 1553 till 26 marks böter för att han belägrade sin legokona.⁶²

Klas skolmästare i Söderköpings dömdes 1553 till 10 marks böter för att han gjorde sin piga med barn.⁶³

Måns landsknekt i Västerås dömdes 1554 till 10 marks böter för hor med sin legokona.⁶⁴

Sven riddare i Stranda eller Handbörds härad i Småland dömdes 1554 att böta 4 oxar för att han gjorde sin legopiga med barn.⁶⁵

Olof stadsskrivare i Enköping gick 1555 lag för sin legokona Karin.⁶⁶

Nils i Torstuna härad i Västmanland dömdes 1555 till halshuggning men benådades till 50 marks böter för att ha våldtagit sin legopiga.⁶⁷

⁵⁷ Lidköping rr A1a:1, u.d. 1553.

⁵⁸ SmH 1553:5B, Kalmar 22/2 1553.

⁵⁹ Sjuhundra saköreslängd 1553, UH 1553:8.

⁶⁰ Rönö saköreslängd 1553, SöH 1553:2.

⁶¹ Tjurbo saköreslängd 1553, VmH 1553:11B.

⁶² Hammarkind saköreslängd 1553, ÖgH 1553:5.

⁶³ Söderköpings saköreslängd 1553, ÖgH 1553:6.

⁶⁴ Västerås saköreslängd 1554, VmH 1554:4.

⁶⁵ Handbörd/Stranda saköreslängd 1554, SmH 1554:5.

⁶⁶ ETB 14/10 1555.

⁶⁷ Torstuna saköreslängd 1555, VmH 1555:13.

Fogden Jöns Olofsson på Strömsholm i Västmanland anklagades 1556 för att han en afton när han var drucken ”lät kalla till sig två legokonor, och då de icke ville främja hans vilja lät han där för sig slå handklovar på dem, och när de icke dricka ville, slog han ölet uppå dem, och måtte så en av dem ligga hos honom om natten, såsom det skedde med Ingeborg Jönsdotter och Kerstin kokerska”.⁶⁸ Han hade också tidigare legat med kokerskan Brita, vars make var i Finland, mot daglig ersättning i fogdeöl, samt med fataburshustrun Elin.

En husbonde i Trögds härad i Uppland dömdes 1557 till 10 marks böter för hor med sin legokvinna.⁶⁹

En annan husbonde i Trögds härad i Uppland dömdes 1557 till 20 marks böter för hor och jungfrukränkning av sin legopiga.⁷⁰

Fogden Severin van Uppsala på Hallkveds gård i Uppland anklagades 1559 av bland annat sin underfogde för att han ofta i dryckenskap ”bedrivit stort horeri med gårdens kvinnfolk, tvingat och drivit dem till sig med en tjärtamp, när de icke hava velat komma till honom. När han ock någon med barn gjort hade, gav han henne orlov, så att han nu på ½ år tillförende haver gjort 4 kvinnor med barn, av vilka han en part haver givit orlov” medan andra var kvar på gården.⁷¹

Jon i Uppvidinge härad i Småland fäste 1561 lag för sin tjänstepiga.⁷²

Gifte Klemens i Ingå i Nyland bötfälldes 1562 40 mark för att han belägrade sin legokona.⁷³

Den före detta fogden Jakob Jöransson på Länna gård i Uppland erkände 1562 att han hade belägrat sin piga Valborg men hade inte betalt några böter trots att han var ”en svårt rik karl”.⁷⁴

⁶⁸ Besvär mot fogden Jöns Olsson på Strömsholm och fataburshustrun Elin 1556, Klagomålsregister, Strödda kamerala handlingar vol. 55.

⁶⁹ Trögd saköreslängd 1557, UH 1557:18.

⁷⁰ Trögd saköreslängd 1557, UH 1557:18.

⁷¹ Besvär mot Severin van Uppsala, fogde på Hallkved, 1559, Klagomålsregister, Strödda kamerala handlingar vol. 55.

⁷² SmH 1560:22, Uppvidinge hd 4/6 1561.

⁷³ Finska RA 216d, Ingå 21/3 1562.

⁷⁴ Klagomål mot före detta fogden Jakob Jöransson på Länna gård i Almunge socken 1562 (två exemplar), Klagomålsregister vol. 2:2, Strödda räkenskaper och handlingar t o m 1630.

Udde i Mo härad i Småland dömdes 1565 att böta 3 oxar för att han belägrade sin legokona.⁷⁵

Måns i Ydre härad i Småland lovade 1565 att gå lag vid nästa ting för att ha belägrat sin legopiga.⁷⁶

Lasse i Ydre härad i Småland dömdes 1565 till 150 marks böter för att ha belägrat sin legopiga.⁷⁷

Sven Persson i Förbo härad på Öland dömdes 1567 att böta 2 oxar för att ha lägrat sin legokona.⁷⁸

Bengt Andersson i Torsåkers socken i Gästrikland dömdes 1569 till 66 marks böter för hor med sin legokona.⁷⁹

Hans Olsson i Ovansjö socken i Gästrikland dömdes 1569 för hor och mökränkning av sin legokona till 60 marks böter.⁸⁰

Olof i Frösåkers härad i Uppland bötfölldes 1569 20 mark för att han lägrade sin piga Kerstin.⁸¹ Eftersom han var sinnesslö (”ovitad”) nedsattes böterna till 10 mark.

Erik i Långhundra härad i Uppland anklagades 1569 för hor med sin legopiga.⁸²

Mats Klemensson i Loimijoki i Satakunda bötfölldes 1573 till 43 mark för att ha belägrat och bedrivit horeri med sin legokona Marit Nilsson, fäst lag för detta men inte kunnat fria sig.⁸³

Jöns i Bråbo härad i Östergötland hade 1577 bötfällts 40 lod silver för att han låg hos sin legokona, vilken dömdes till arbete vid Segersjö gård i Närke.⁸⁴

⁷⁵ Mo saköreslängd 1565, SmH 1565:11.

⁷⁶ Ydre saköreslängd 1565, SmH 1566:10.

⁷⁷ Ydre saköreslängd 1565, SmH 1566:10.

⁷⁸ Förbo saköreslängd 1567, SmH 1567:12A.

⁷⁹ Torsåker saköreslängd 1569, GH 1569:1.

⁸⁰ Ovansjö saköreslängd 1569, GH 1569:1.

⁸¹ Edling 1941, Frösåkers hd 23/8 1569.

⁸² Edling & Svenonius 1946, Långhundra hd januari 1569.

⁸³ Strödda domböcker och rättegångshandlingar, vol. 29, Loimijoki 9/2 1573.

⁸⁴ Högmålsaker 1577 i Kristoffer Perssons befallning [på hertig Karls arv och eget i Östergötland och Västergötland], Klagomålsregister vol. 3:3, Strödda räkenskaper och handlingar t o m 1630.

Lasse i Tveta härad i Småland dömdes 1577 att böta 5 oxar, 9,5 lod silver och 1 mark penningar för att ha legat hos sin legopiga.⁸⁵

Erik Håkansson i Vadstena bötfälldes 1579 fem daler för att han belägrat sin piga.⁸⁶ Därtill skulle han förlikas med målsäganden.

Hans Perssons hustru i Stockholm beskyllde honom 1582 för att ha belägrat deras piga.⁸⁷ Ett vittne påstod sig ha funnit Hans i stugan med pigan, men Hans nekade. Hustrun kunde dock inte fullt ut stå fast vid sin anklagelse, och Hans fick därför gå lag för horet.

Tord i Jösse härad i Värmland dömdes 1583 för att först ha belägrat sin legopiga och därefter (när tiden närmade sig då hon skulle föda) tagit med henne till kvarnen och under vägen dränkt henne i älven.⁸⁸ Han erbjöds att fria sig från beskyllningen med 24 män, men lyckades inte få ihop några som ville gå eden, och dessutom fanns två vittnen som bekräftade att det verkligen var husbonden som gjort pigan med barn. Tord dömdes därför till halshuggning, och om man kunde bevisa att han mördat pigan skulle han dessutom steglas.

Gifta Jon Håkansson i Sundbo härad i Närke bötfälldes 1585 till 30 daler för att ha lägrat sin tjänstepiga Karin Jönsdotter.⁸⁹

Måns i Sundbo härad i Närke bötfälldes 1585 till 30 daler för att ha bedrivit enfalt hor med sin tjänstekvinna Elin.⁹⁰

Tjänstekvinnan Sigrid Persdotter i Godegårds bergslag i Östergötland påstod 1585 att den tid hon tjänade husbonden Knut lägrade han henne i sin stuva.⁹¹

Länsmannen Olof Matsson i Ockelbo i Gästrikland dömdes 1586 för hor och mökränkning av sin legopiga, men straffet sköts till överheten.⁹²

Erik i Godegårds bergslag i Östergötland påstods 1586 ha mökränkt sin legopiga.⁹³

⁸⁵ Tveta saköreslängd 1577, SmH 1577:8.

⁸⁶ VTB 25/4 1579.

⁸⁷ STB 3/10 1582.

⁸⁸ Strödda domböcker och rättegångshandlingar, vol. 3, Livssaker i Västersysslet 1583.

⁸⁹ Gemensamma domböcker för Östergötlands län, vol. 1, Sundbo hd 19/3 1585.

⁹⁰ Gemensamma domböcker för Östergötlands län, vol. 1, Sundbo hd 10/5 1585.

⁹¹ Gemensamma domböcker för Östergötlands län, vol. 1, Godegård 29/10 1585.

⁹² Gästriklands domsagas hd A1a:1, Ockelbo 20/6 1586.

⁹³ Gemensamma domböcker för Östergötlands län, vol. 1, Godegård 7/7 1586.

Mårten i Bro härad i Uppland åtalades 1586 för att två år tidigare ha våldtagit sin tolvåriga tjänstepiga Brita Eriksdotter.⁹⁴ Pigan berättade ”med blygelse” att hon hade kört stör ur skogen, när husbonden (något drucken) kom gående på vägen. Han tog henne under sin arm och bar henne in i skogen, lade först ner henne och ville våldta henne men eftersom hon ropade ”med ynkelig gråt” som han var rädd skulle höras ut till vägen, bar han henne längre in i skogen och våldtog henne bakom en bergsklippa. En granndräng hörde pigans gråt, sprang dit eftersom han trodde att ett mord var på väg att begås, och såg dem genom ett tjockt björksnår. Efteråt bröt husbonden en kvist av en gran och strök av barren från pigans rygg samt plockade barr och mossa ur hennes hår, och gick sedan tillbaka till landsvägen. Pigan gick själv tillbaka till störarna och körde hem dem till gården. Mårten nekade först våldsamt, men bekände till slut att det gått till så som vittnet och pigan beskrev, förutom att han inte kunnat fullborda våldtäkten på grund av hennes ungdom (vilket dock pigan fortsatte att påstå). Husbonden dömdes därför till döden och hans egendom till skövling, och pigan skulle få ekonomisk ersättning av boet ”till upprättelse för sin skam och blygd”.

Per Drucken i Torneå i Västerbotten bötfälldes 1586 40 mark för enfalt hor med sin legokona.⁹⁵

Ingeborg Persdotter i Sundbo härad i Närke erkände 1587 att hon hade lägrats två gånger av sin matfader Nils, men prästen fick henne senare att återta detta erkännande.⁹⁶

Daniel i Skellefteå i Västerbotten bötfälldes 1587 20 mark för att han hade ”bjudit till att vilja hava sänglag med sin legopiga”.⁹⁷

Unne Olsson i Umeå i Västerbotten dömdes 1587 för dubbelt hor med sin legokona.⁹⁸

Anders Persson i Skellefteå i Västerbotten bötfälldes 1589 40 daler för enfalt hor med sin legokona.⁹⁹

⁹⁴ Edling & Svenonius 1950, Bro & Färentuna hd 2/3 1586.

⁹⁵ VbH 1586:6, Torneå 18/7 1586.

⁹⁶ Gemensamma domböcker för Östergötlands län, vol. 1, Sundbo hd 19/5 1587.

⁹⁷ VbH 1587:6, Skellefteå 3/3 1587.

⁹⁸ VbH 1587:6, Umeå 13/3 1587.

⁹⁹ VbH 1590:2, Skellefteå 7/3 1589.

Mårten Tomasson i Borgå i Nyland fäste 1592 lag för sin piga som han påstods ha belägrat.¹⁰⁰

Knut i Godegårds bergslag i Östergötland fäste 1593 lag för ryktet att han lägrat sin tjänstepiga Brita Larsdotter.¹⁰¹

Nils Svensson i Vartofta härad i Västergötland fäste 1594 lag för sin legopiga, som han var anklagad för.¹⁰²

Abraham i Södra Möre härad i Småland hade före 1596 bedrivit hor med sin legopiga medan hustrun ännu levde.¹⁰³ Han ville nu gifta sig med henne, och hade tidigare undergått både kyrko- och världsligt straff. Av ärkebiskopen dömdes han att slita ris.

Änklingen Olof Eriksson i Norra Möre i Småland hade 1596 belägrat och fått barn med sin tjänstekvinna.¹⁰⁴ Mot sina föräldrars råd och vilja hade han lovat henne äktenskap, men sedan ångrat sig och istället betalat böter och givit förlikningskänker till hennes fader. Han dömdes att slita ris ”för det han belägrade uti sitt eget bröd”.

Nils Andersson på södra Öland hade 1596 belägrat sin tjänstekvinna, trots att hon var förlovad med en förrymd båtsman.¹⁰⁵ Han vigdes nu vid henne under ärkebiskopens överinseende, och bötfälldes 1 daler till domkyrkan.

Sven i Tjusts härad i Småland hade 1596 belägrat sin tjänstekvinna och övergivit sin hustru för oenighets skull.¹⁰⁶

Jöns i Aspelands härad i Småland hade 1596 belägrat sin legopiga.¹⁰⁷

Anders Börjesson i Aska härad i Östergötland hade 1596 belägrat sin legopiga Barbro, som var trolovad och hade barn med en man som hade rymt till Västergötland för tre år sedan.¹⁰⁸

¹⁰⁰ Finska RA 219, Borgå 25/5 1592.

¹⁰¹ Gemensamma domböcker för Östergötlands län, vol. 1, Godegård 28/8 1593.

¹⁰² Advokatfiskalen vid Göta hovrätt EVIIAAAA:1, Vartofta hd 13/6 1594.

¹⁰³ Angermanni räfst s. 6 (Södra Möre).

¹⁰⁴ Angermanni räfst s. 19 (Norra Möre).

¹⁰⁵ Angermanni räfst s. 27 (Södra Motet på Öland).

¹⁰⁶ Angermanni räfst s. 69 (Tjust).

¹⁰⁷ Angermanni räfst s. 78 (Aspeland).

¹⁰⁸ Angermanni räfst s. 132 (Aska).

Håkan Munck i Vifolka härad i Östergötland hade 1596 gjort hor med sin legopiga.¹⁰⁹ De dömdes båda att slita ris, han 39 och hon 30 slag, och han betalade därtill en spann råg till domkyrkan.

Gifte Hans i Hanekinds härad i Östergötland hade 1596 belägrat sin legopiga, som därför fick slita 25 slag ris.¹¹⁰

Bengt i Österfärnebo i Gästrikland fäste 1597 lag för en piga som han hade skickat från sig till Norrland, och som var bliven med barn före det hon skickades bort.¹¹¹

Halvor i Tössbo härad i Dalsland fäste 1598 lag för sin legopiga, som han var kommen i rykte för.¹¹²

Erik klockare i Hedesunda i Gästrikland bötfälldes 1598 30 daler för hor med sin legopiga.¹¹³ Hon dömdes samtidigt ”för sitt horeri” efter lagen till 6 dalers böter.

¹⁰⁹ Angermanni räfst s. 138 (Vifolka).

¹¹⁰ Angermanni räfst s. 149 (Hanekind).

¹¹¹ Gästriklands domsagas hd AIa:1, Österfärnebo 2/5 1597

¹¹² Ängemark 1984, Tössbo 27/11 1598.

¹¹³ Gästriklands domsagas hd AIa:1, Hedesunda 9/6 1598.

Bilaga 5H. Sex med matmodern

Drängen Sven Nilsson i Jönköping gick 1533 lag att han inte hade lägrat sin husbonde Nils hustru under tiden han tjänade honom.¹

Legodrängen Erik sångare i Örbyhus härad i Uppland dömdes 1541 till döden för att ha belägrat sin husbondes hustru och sedan slagit ihjäl husbonden.²

Ingvald i Norrbo härad i Västmanland dömdes 1542 till 5 marks böter för att han lägrade sin matmoder Brita.³

Hustru Marit i Enköping bötfälldes 1543 40 mark för att hon legat i lönskaläge hos sin dräng.⁴

Bengts hustru i Snevringe härad i Västmanland dömdes 1544 till 35 marks böter för att hon hade legat med sin legodräng.⁵

Jons hustru i Snevringe härad i Västmanland dömdes 1544 till 35 marks böter för att hon låg med sin legodräng.⁶

Karin Persdotter i Vadsbo härad i Västergötland dömdes 1547 till 12 marks böter för hor med sin legodräng Jöns, vilken dömdes att betala lika mycket.⁷

Kyrkoherden herr Sigfrid i Köpings socken på Öland accepterade 1547 att betala 100 mark penningar, 15 lod silver och 8 oxar för att hans hustru hade rymt bort tillsammans med deras legodräng. Legodrängen lovade att, med hjälp av sin broder, betala 10 oxar.⁸

Erik svarvares hustru i Hedemora i Dalarna hade 1551 skvaller om sig och sin legodräng.⁹ Erik frikände själv henne för detta, och dessutom hade hon tolv kvinnor som kunde svära en ed med henne.

¹ JTB u.d. 1533.

² Edling 1933, Uppsala 12/2 1541.

³ Norrbo saköreslängd 1542, VmH 1542:2.

⁴ ETB 24/10 1543.

⁵ Snevringe saköreslängd 1544, VmH 1544:6.

⁶ Snevringe saköreslängd 1544, VmH 1544:6.

⁷ Vadsbo saköreslängd 1547, VgH 1547:5.

⁸ Slättbo & Förbo saköreslängd 1547, SmH 1547:2.

⁹ Hela Dalarnas tingslags hd AI:1, Hedemora 25/8 1551.

Hustru Birgitta i Trögds härad i Uppland dömdes 1553 till 4 marks böter för att hon belägrade sig med sin legodräng.¹⁰

Håkan bagges dotter i Södra Möre härad i Småland dömdes 1553 att böta 1 oxe för att hon påstått att en Olofs hustru hade lägrat sig med sin legodräng utan att kunna bevisa detta.¹¹

Erik Mickelssons hustru i Trögds härad i Uppland dömdes 1555 till 10 marks böter för att hon begick hor med sin legodräng.¹²

Gertrud Nilsdotter i Loppis i Nyland frikändes 1583 för beskyllningen att hon skulle ha låtit sig belägras av sin egen dräng, eftersom hennes egen man och nämnden fritog henne.¹³

I Selebo härad i Södermanland berättades 1596 om en gårds historia att en änka hade låtit lägga sig av sin legodräng, och sedan sålt gården för att betala böterna med.¹⁴

Anders Gustafsson i Viste härad i Västergötland gick 1596 lag för att han inte hade haft någon värdskap med sin matmoder.¹⁵

Hustrun Karin i Södra Möre i Småland var 1596 beryktad för sin tjänstedräng Sakarias då ärkebiskopen kom på visitation, men ärendet hänsköts till tinget.¹⁶

¹⁰ Trögd saköreslängd 1553, UH 1553:2.

¹¹ Södra Möre saköreslängd 1553, SmH 1553:1.

¹² Trögd saköreslängd 1555, UH 1555:14.

¹³ Finska RA 217, Loppis 18/3 1583.

¹⁴ Collmar 1953, Selebo hd 3/7 1596.

¹⁵ Advokatfiskalen vid Göta hovrätt EVIIAAAA:1, Viste hd 7/6 1596.

¹⁶ Angermanni räfst s. 9 (Södra Möre).

Bilaga 5I. Sex med husbondens släktingar

Anders i Östergötland betalade 1488 en oxe i böter för att hans son hade lockat faderns legopiga.¹

Jons dräng i Åsunda härad i Uppland dömdes 1543 till 12 marks böter för att han lägrade husbondens dotter och därefter tog henne till äkta.²

Jöns Andersson i Lidköping var 1547 beskylld för pigan Britta som tjänade hans fader.³

Maurits Bjugg i Kalmar bötfälldes 1551 40 mark för att ha lägrat sin broders tjänstepiga Ingrid.⁴

Store Lasses dräng i Åkerbo härad i Västmanland dömdes 1551 till 7 marks böter för hor med husbondens dotter.⁵

Anders Olsson i Tierps härad i Uppland betalade 1552 6 mark i böter för att hans son lägrat hans legopiga.⁶

Lasse Eriksson i Simtuna härad i Västmanland bötfälldes 1552 3 mark för att han lägrade sin broders legokvinna.⁷

Hustru Karins son i Västerås dömdes 1554 till 12 öre böter för att han låg hos moderns legokona.⁸

Mats Jonsson i Trögds härad i Uppland dömdes 1557 till 12 marks böter för att ha belägrat sin faders legopiga.⁹

Gifte Sigfrid i Pojo i Nyland bötfälldes 1561 10 mark för att han belägrade sin broders piga.¹⁰

¹ Myrdal 1984.

² Åsunda saköreslängd 1543, UH 1543:2.

³ Lidköping rr Ala:1, u.d. 1547.

⁴ SmH 1551:1, Kalmar 27/7 1551.

⁵ Åkerbo saköreslängd 1551, VmH 1551:2.

⁶ Tierp saköreslängd 1552, UH 1552:4.

⁷ Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 47, Simtuna hd 24/11 1552; Simtuna saköreslängd 1553, VmH 1553:11B.

⁸ Västerås saköreslängd 1554, VmH 1554:4.

⁹ Trögd saköreslängd 1557, UH 1557:18.

¹⁰ Finska RA 216d, Pojo 6/12 1561.

Göran i Pojo i Nyland bötfälldes 1561 20 mark för att han belägrade sin broders piga.¹¹

Henrik Olofsson Hatan i Tavinsalmi i Savolax bötfälldes 1564 6 mark för lönskaläge med Valborg, som tjänade hos hans fader.¹²

Per Olsson klagade på tinget vid Sala gruva 1574 att hans legodräng Mats Nilsson (som var gift) hade lägrat Pers dotter.¹³ Mats dömdes därför för jungfrukränkningen till 40 marks böter, samt dessutom att arbeta i gruvan tills han dog (vilket skedde ett drygt halvår senare).

Olof i Snevringe härad i Västmanland klagade 1584 över att hans dräng Erik Björnsson hade lägrat Olofs styvdotter Karin.¹⁴ Erik dömdes att ge pigan 20 mark och därtill böta 20 mark.

Nils skräddares son i Luleå i Västerbotten bötfälldes 1586 3 mark för lönskaläge med faderns legopiga.¹⁵

Pers styvson i Sundbo härad i Närke bötfälldes 1591 16 mark för mökränkning av Pers piga.¹⁶

Måns dotter i Hanekinds härad i Östergötland hade 1593 lägrat sig med en dräng som tjänade fadern, vilket hon betalat böter för.¹⁷ Drängen nekade dock ännu 1596, men erkände sedan att han haft sängelag med henne, och sedan med ormben och ormnackar försökt bruka lövjeri (trolldom) för att dölja gärningen. Han dömdes av ärkebiskopen att slita 25 slag ris och 3 ämbar vatten.

Jöns son i Tjusts härad i Småland hade 1596 förkränkt sin faders legopiga.¹⁸ Han hade först hos pigans fader begärt att få gifta sig med henne, och sedan ”förnedrat henne och haver bedragit henne”. Han dömdes av ärkebiskopen att slita ris 39 slag och 5 ämbar vatten och sedan förbjudas att gifta sig före det att pigan gift sig. Till slut övertalades han dock att istället gifta sig med pigan, hellre än att utstå straffet.

¹¹ Finska RA 216d, Pojo 6/12 1561.

¹² Pirinen 1954, Tavinsalmi 1/1 1564.

¹³ Bergsbruk: Salbergets räkenskaper vol. 58, Sala gruva 14/8 1574.

¹⁴ Snevringe hd A1a:1, 3/12 1584.

¹⁵ VbH 1586:6, Luleå 14/2 1586.

¹⁶ Gemensamma domböcker för Östergötlands län, vol. 1, Sundbo hd 11/7 1591.

¹⁷ Angermanni räfst s. 108 (Hanekind).

¹⁸ Angermanni räfst s. 67 (Tjust).

Tores tjänstekvinna i Eksjö misstänktes 1596 för att hennes barnafader var husbondens son, men skyllde på en annan man som var bortrymd.¹⁹

Sven Månssons son Jöns i Lysings härad i Östergötland hade 1596 belägrat sin faders legopiga.²⁰ Han dömdes av ärkebiskopen att betala en daler i böter till domkyrkan.

Karin Larsdotter i Lysings härad i Östergötland hade 1596 blivit belägrad av sin faders legodräng, trots att hon var trolovad med en annan man.²¹ Hon förklarade att hon ”låg och sov och var trött” eftersom hon arbetat stort hela dagen, då drängen kom och ”belägrade henne i sömnen”. Domen blev att hennes fästman skulle ”fullfölja rätten mot den andre, som haver stulit äran ifrån henne”.

1596 pågick en märklig rättssak mot Lasse i Memmings härad i Östergötland och hans son Anders. Fadern Lasse hade enligt vittnen ”varit mycket en ond rot till att hans egen son haver så många kvinnspersoner skämt, i det, när sonen haver dem kränkt och skämt, haver han tillförende lovat dem äktenskap förr än han dem skämma fick. Så haver likväl sonen velat dem endels äkta och ära, men Lasse (som fader varit haver) haver dem fast bannat, hussat [hetsat] och förjagat sedan som de hava skämda blivit, och somliga av dem hava icke varit så rika och somliga icke så dejliga som han haver tyckt och velat, vilket ock sonen själv däröver haver klagat. Samma kvinnspersoner haver ock Lasse i Hallestad lockat med som fagra och släta ord till tjänst, och somliga ändock föregivit att ’Du kan få tjäna mig i år, att du kan bliva min sonhustru’. Ja, icke haver de än blivit sonhustrur, men dock likväl hava de blivit med sonbarnen[!]” Det rörde sig åtminstone om en piga som tjänat fadern 1592 som sonen hade lovat äktenskap (och sedan dömts till böter för att ha skämt), pigan Anna som tjänade fadern 1594 och på samma sätt lovades äktenskap och sedan skämdes, samt till sist pigan Elin från Småland, som fadern hade sagt att ”Du kan så tjäna mig 1 år, att du bliver min sonhustru”, och sonen sedan begärt att prästen skulle viga dem till påsk 1596. Dagen före bröllopet gick sonen emellertid till prästen igen eftersom då ”begynte hans samvete honom egga och uppväcka, sägandes ’Käre herr Peder [kyrkoherden], jag vet icke hur jag skall ställa min sak, förty denna min giftermål är min fader hårdligen emot och vill det ingalunda efterlåta. Och efter min fader mig tillförende till henne styrkte, är befruktandes att min fader hava med henne att beställa, vilket honom icke borde.’ Då brast han till att gråta och sade ’Gud bättre

¹⁹ Angermanni räfst s. 105 (Eksjö stad).

²⁰ Angermanni räfst s. 118 (Lysing).

²¹ Angermanni räfst s. 120 (Lysing).

mig, fattige dräng, jag haver intet visst av hans handling [...]” Någon dom är inte känd.²²

Kyrkoherden herr Olofs dräng i Vallby i Österrekarne härad i Södermanland hade besovit kyrkoherdens dotter Lisbetta 1598.²³ Eftersom hon inte var mö bötfälldes han bara 3 mark.

²² Rättshandlingar rörande Lasse och hans son Anders 1596 i Strödda kamerala handlingar vol. 55.

²³ Collmar 1953, Österrekarne 2/5 1598.

Bilaga 5J. Sex med ett annat legohjon i hushållet

Enligt en 1400-talspredikan hade en riddare i Uppland en gift redosven som lade sig med riddarens legokona.¹ De båda straffades av husbonden med plåga och näfst, och tog sedan tillsammans livet av sig.

Herr Niklas Perssons tjänare Andreas Jönsson i Stockholm bötfälldes 1480 40 mark för att han tog mödomen av en piga som tjänade hos husbonden.²

Katrina, som tjänade Jon Bonde i Arboga, sade 1494 att husbonden aldrig hade fått hennes mödom.³ Däremot hade Måns dalkarl, Jon Bondes dräng, lägrat henne då hon varit i hushållet från onsdag till söndag (dvs. efter fyra nätter).

Herr Haralds dräng i Sala socken i Tjurbo härad i Västmanland dömdes 1543 att betala ½ mark i kistepenningar för att han gjorde husbondens legokvinna med barn. Hon dömdes att erlægga lika mycket.⁴

Lasse Anderssons dräng i Tuhundra härad i Västmanland dömdes 1544 till 3 marks böter för att ha belägrat husbondens piga.⁵

Jon skomakare i Bälinge härad i Uppland betalade 1546 2 mark i böter för att hans dräng hade lägrat hans legokvinna.⁶

Herr Staffans dräng i Bälinge härad i Uppland betalade 1546 2 mark i böter för att han lägrade Staffans legokvinna Brita.⁷

Herr Peders dräng i Norunda härad i Uppland Olof betalade 1546 2 mark i böter för att han lägrade Peders legokona.⁸

Kyrkoherden herr Svens dräng i By socken i Dalarna dömdes 1547 till 8 marks böter för att ha belägrat sin husbondes piga.⁹

¹ SMP 5 s. 141–142.

² STB 24/4 1480.

³ ATB 13/2 1494.

⁴ Sala gruva saköreslängd 1543, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 36, RA.

⁵ Tuhundra saköreslängd 1544, VmH 1544:6.

⁶ Bälinge saköreslängd 1546, UH 1546:12.

⁷ Bälinge saköreslängd 1546, UH 1546:12.

⁸ Norunda saköreslängd 1546, UH 1546:12.

⁹ Dalalagen saköreslängd 1547, VmH 1548:5.

Olof Svenssons legodräng och legokona i Köping dömdes 1548 till 4 marks böter för lönskaläge.¹⁰

Birgitta som tjänade i Vaksala härad i Uppland hade 1548 fått barn med drängen Mickel som tjänade i samma gård, och sedan bränt upp det gråtande barnet i en bastuugn.¹¹ Hon dömdes till döden.

En dräng i Långhundra härad i Uppland bötfälldes 1551 40 mark för att han tog mödomen av pigan Margit som tjänade i samma gård (och dessutom skylldes på husbonden).¹²

Nils Brinkes dräng Magnus Persson i Älvkarleby socken i Uppland dömdes 1552 till 20 marks böter för att ha lägrat husbondens piga Anna och sedan tagit henne till äkta.¹³

Erik Mickelssons dräng i Trögds härad i Uppland dömdes 1552 till 6 marks böter för att ha belägrat husbondens legopiga.¹⁴

Lasse Perssons dräng i Simtuna härad i Västmanland dömdes 1552 till 10 marks böter för att ha belägrat husbondens legopiga.¹⁵

Bengts dräng i Simtuna härad i Västmanland dömdes 1552 till 10 marks böter för att ha belägrat husbondens legopiga.¹⁶

Erik Vernitssons dräng i Trögds härad i Uppland dömdes 1553 till 2 marks böter för att han lägrade husbondens legokvinna.¹⁷

Erik Olssons dräng i Trögds härad i Uppland dömdes 1553 till 4 marks böter för att han lägrade husbondens legopiga.¹⁸

Drängen Per Andersson i Torstuna härad i Västmanland bötfälldes 1554 1,5 mark för lönskaläge med legokvinnan i samma hushåll.¹⁹

¹⁰ Köpings stad saköreslängd 1548, VmH 1548:2.

¹¹ Edling 1941, Vaksala hd VT 1548.

¹² Edling & Svenonius 1946 26/1 1551.

¹³ Älvkarleby saköreslängd 1552, UH 1552:4.

¹⁴ Trögd saköreslängd 1552, UH 1552:9.

¹⁵ Simtuna saköreslängd 1552, VmH 1552:5B.

¹⁶ Simtuna saköreslängd 1552, VmH 1552:5B.

¹⁷ Trögd saköreslängd 1553, UH 1553:2.

¹⁸ Trögd saköreslängd 1553, UH 1553:2 & UH 1554:6.

¹⁹ Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 47, Torstuna hd 23/1 1554.

Erik Perssons dräng i Trögds härad i Uppland dömdes 1555 till 9,5 marks böter för att han mökränkte husbondens legopiga.²⁰

Jöns dräng i Trögds härad i Uppland dömdes 1556 till 2 marks böter för att ha lägrat husbondens piga.²¹

Per Klemenssons dräng Jöns i Frösåkers härad i Uppland bötfälldes 1570 16 mark för att ha lägrat Pers piga Anna.²²

Mjölmarhustrun Brittias dräng Tomas i Enköping bötfälldes 1575 100 mark klippingar för att han belägrat sin matmoders piga.²³

Lasse Uddsons dräng Gudmund i Vadstena bötfälldes 1583 24 mark för mökränkning av husbondens piga, samt skulle därtill själv förlika sig med målsäganden.²⁴

Drängen Erik Tomasson hos kyrkoherden Sigfrid i Trosa i Hölebo härad i Södermanland berättade 1592 att det funnits två pigor som tjänade i prästgården ”som gärna ville hava honom [...] de där ock trätte om honom”. Då hade prästen sagt till Erik att ”Ästu en ärlig karl, så se till om du kunde lägga dem båda, då vill jag hava dig tre alnar kläde eller en ko”, varefter Erik ”strax” belägrade dem båda.²⁵

Legodrängen Mårten Jonsson i Eura i Satakunda bötfälldes 1593 40 mark för horeri, för att han gått från sin hustru och belägrat en legokona i hushållet där han tjänade.²⁶ (Samtidigt bötfälldes även Mårtens hustru Marit Eriksson för horeri med landsknektarna.)

Håkan Svenssons dräng Nils i Vadstena dömdes 1593 att betala fyra tunnor spannmål i böter för att han mökränkt husbondens legopiga och inte ville gifta sig med henne (”vedergömma henne”).²⁷

Erik Perssons dräng Mats i Enköping bötfälldes 1595 40 mark för att ha lägrat sin husbondens piga.²⁸

²⁰ Trögd saköreslängd 1555, UH 1555:14.

²¹ Trögd saköreslängd 1556, UH 1556:8.

²² Edling 1941, Frösåkers hd 25/8 1570.

²³ ETB 18/7 1575.

²⁴ VTB 21/2 1583.

²⁵ Klagomål mot herr Sigfrid i Trosa 1592, Klagomålsregister vol. 3:3, Strödda räkenskaper och handlingar t o m 1630.

²⁶ Strödda domböcker och rättegångshandlingar vol. 29, Eura 17/2 1593.

²⁷ VTB 17/12 1593.

²⁸ ETB 31/3 1595.

Lasse Jönssons dräng Per Larsson i Enköping bötfälldes 1595 40 mark för att ha lägrat sin husbondes piga.²⁹

Drängen Hans Persson i Jönåkers härad i Södermanland bötfälldes 1596 40 mark för att ha belägrat sin medtjänstepiga Anna Hansdotter, utan att vilja gifta sig.³⁰

Anders Persson på norra Öland hade 1596 belägrat sin medtjänarinna.³¹ Han ville gifta sig med en annan, och betalade därför en daler till domkyrkan.

Kyrkoherdens dräng Gudme i Stranda härad i Småland hade 1596 belägrat husbondens tjänstekvinna, utan något äktenskapslöfte mellan parterna.³² De dömdes av ärkebiskopen att båda slita ris ”för det de hava oärat deras husbondes bröd”.

Per vantmakares dräng Olof i Stranda härad i Småland hade 1596 belägrat två av Pers legokvinnor.³³ Eftersom pigorna båda var ”uppenbara löstaskor” behövde han bara betala en daler i böter.

Erik Anderssons tjänstepiga Bodil i Västervik hade 1596 legat i lönskaläge med husbondens dräng Lasse Eriksson, som sedan rymt bort.³⁴

Sven Perssons legopiga, en ryska, i Kinda härad i Östergötland var 1596 lägrad av hans stalldräng, som sedan rymt.³⁵

Fru Märta (Kristiernsdotter Sjöblad) på Gödeberg i Norra Vedbo i Småland hade 1596 bland sitt tjänstefolk en gift dräng och en ogift kvinna som var beryktade för hor.³⁶ Drängen hade rymt, kvinnan dömdes av ärkebiskopen att slita 39 slag ris.

Legodrängen Klemens i Färentuna härad i Uppland hade 1597 mökränkt en legopiga i samma gård, som sedan dog i barnsäng.³⁷ Han bötfälldes 40 mark.

²⁹ ETB 18/9 1595.

³⁰ Collmar 1953, Jönåkers hd 4/10 1596.

³¹ Angermanni räfst s. 48 (Norra Motet på Öland).

³² Angermanni räfst s. 54 (Stranda).

³³ Angermanni räfst s. 55 (Stranda).

³⁴ Angermanni räfst s. 71 (Västerviks stad).

³⁵ Angermanni räfst s. 73 (Kinda).

³⁶ Angermanni räfst s. 91 (Norra Vedbo).

³⁷ Edling 1941, Färentuna hd 17/2 1597.

Drängen Jakob Olofsson i Jönåkers härad i Södermanland hade 1597 lägrat legopigan i hushållet, och begärde att få gifta sig med henne.³⁸ Han bötfälldes 20 mark.

³⁸ Collmar 1953, Jönåkers hd 1/10 1597.

Kapitel 6: Livscykeln

Bilaga 6A. Legohjons ålder

Ynglingen Andreas som tjänade prästen Ingvald i Sollentuna i Uppland (*adolescens quidam, Andreas nomine, de familia Domini Ingivaldi de Soland*) kastade sig någon gång före 1291 på djävulens ingivelse ned i brunnen när han skulle hämta vatten.¹ Han räddades upp, men låg som död i två dagar innan han återfick livet genom S:t Eriks mirakel.

Den unga flickan Ingeborg arbetade på 1370-talet hos kyrkoherden herr Gregorius i Kil i Örebro härad i Närke (*ad laborandum in sua curia habebat puellam adolescentem Ingeburgem nomine*), då hon blev besatt av djävulen under en hel månads tid, innan hon befriades genom ett mirakel av S:ta Birgitta.²

Flickan Ingefrid, tretton år gammal, tjänade 1407 hos Olof i Nykil i Valkebo härad i Östergötland (*puella annorum xiiij de familia Olai*), då hon genom ett S:t Nikolaus mirakel befriades från en svullnad vid högerögat.³ När hon åtta år senare vittnade om detta var hon gift med en man bosatt i samma by som den tidigare husbonden.

Prästen Johan Siggesson i Strängnäs stift hade före 1476 en tjänare Anders Jonsson som gifte sig med en ung kvinna som också hon arbetade hos prästen (*cum quadam iuvene muliere eidem exponenti tunc serviente*).⁴

Per murmästare i Arboga anklagade 1479 sin ”lilla piga” för att ha stulit pengar av honom.⁵

Kyrkoherden herr Laurentius i Svenljunga i Kinds härad i Västergötland hade före 1481 en ung legodräng (*quendam adolescentem laicum familiarem suum*) som han skickade iväg på ett ärende.⁶

¹ Mirakel S:t Erik nr 5, Sollentuna före 1291.

² Mirakel Birgitta nr 41, Kil, Närke 1370-talet.

³ Mirakel Nikolaus, Nykil 1407.

⁴ SDHK 42267, penitens 18/8 1476.

⁵ ATB 2/8 1479.

⁶ SDHK 42316, 6/7 1481 (penitens).

Erik Nilsson, ”en ung dräng”, dömdes till döden för att tillsammans med en annan dräng i Stockholm 1528 ha rymt från tjänsten på Tynnelsö, stulit i Uppland och slagit ihjäl ett par andra drängar.⁷

Båtsmannen Per Olsson i Stockholm våldtog på 1540-talet tre gånger sin tjänstepiga Anna som ”var alldeles liten, 12 år”.⁸

Axel Nilsson (Banér) till Djursholm anklagade 1547 ”en liten dräng” som tjänade honom för att ha stulit penningar.⁹ Eftersom ”han var så ganska liten och räknades för en övermaga” ”blev han dömd till stupan, och bödeln strök hans hud utav” och sedan förvisades han från Stockholm, och svor att om han någonsin återvände skulle han hängas.

Hustru Gertrud på Norrmalm i Stockholm anklagades 1553 för att ha orsakat döden för ”en liten piga, som henne tjänt hade”.¹⁰

Henrik Olsson i Stockholm anklagade 1564 ”en liten piga” som under lång tid tjänat honom och suttit och sålt i hans gatubod för stöld av penningar.¹¹

Pigan Gertrud i Snevringe härad i Västmanland anklagades 1584 av sin husbonde Bertil Skilling för att ha skurit svansarna (”romponna”) av tjugo nöt som tillhörde honom.¹² Eftersom hon var omyndig (”en övermaga”) skulle husbonden ”slita huden av henne” och ”förvisa henne utur sin tjänst”.

Den ”unge drängen” Anders Gregersson i Hällestads bergslag i Östergötland hade 1585 utspritt ett rykte om att en skraddare hade lägrat matmodern.¹³

Bertil Skilling i Snevringe härad i Västmanland anklagade 1586 sina två drängar Mats Matsson och Lars för stöld.¹⁴ Eftersom Lasse var ”en övermaga” dömdes han att ”mista huden”, medan Mats Matsson dömdes till galgen för stölden och för att ha lockat Lasse med sig.

⁷ STB 28/6 1528.

⁸ Strödda domböcker och rättegångshandlingar, vol. 4, Borgstämma på Stockholms slott 1540-talet.

⁹ STB 5/12 1547.

¹⁰ STB 11/12 1553.

¹¹ STB 8/5 1564.

¹² Snevringe hd Ala:1, 3/12 1584.

¹³ Gemensamma domböcker för Östergötlands län, vol. 1, Hällestad 26/10 1585.

¹⁴ Snevringe hd Ala:1, 16/3 1586.

Mårten i Bro härad i Uppland dömdes 1586 för att ha våldtagit sin tjänstepiga Brita Eriksson då hon var 12 år gammal.¹⁵

Bengt Perssons tolvåriga dotter i Hällestads bergslag i Östergötland var 1589 i tjänst hos en husbonde som skickade henne att arbeta i gruvan.¹⁶

”En liten piga Margit” i Godegårds bergslag i Östergötland hade 1591 utspritt ryktet att matmodern skulle stulit lite tackjärn.¹⁷

Några ”unga drängar” i Färentuna härad i Uppland dömdes 1597 till att hudstryka varandra två och två) för att de var unga ”och med tiden kunna bättra sig”.¹⁸

Drängen Lars Nilsson i Åsunda härad i Uppland var 1599 ”ung och oförståndig” och dömdes därför mildare.¹⁹

¹⁵ Edling & Svenonius 1950, Bro & Färentuna hd 2/3 1586.

¹⁶ Gemensamma domböcker för Östergötlands län vol. 1, Hällestad 18/4 1589.

¹⁷ Gemensamma domböcker för Östergötlands län vol. 1, Godegård 8/7 1591.

¹⁸ Edling 1941, Färentuna hd 17/2 1597.

¹⁹ Edling 1941, Åsunda hd 2/5 1599.

Bilaga 6B. Giftn legohjon

Den redan omnämnda berättelsen i en svensk predikosamling från andra hälften av 1400-talet talar om en riddare i Uppland som ”hade gift och givit” redosvennen på sätesgården ”en ung och karsk kvinna, som hans hustrus mö hade varit”.¹ Redosvennen förblev sedan i riddarens tjänst.

Kyrkoherden herr Sven Andree i Skara stift slog 1450 sin legopiga (*ancillam*) med en liten kniv eftersom hon inte hade följt med honom på middag hos några vänner.² När pigans make (*vir ancille*) Nils såg detta angrep han prästen för att döda honom, vilken i självförsvar högg ihjäl Nils med kniven.

Prästen Johan Siggesson i Strängnäs stift lejde Anders Jonsson som legodräng (*in familiarem ad ei serviendum pro certo temporis spatio*) före 1476.³ Under stämmodiden firade Anders bröllop med en ung kvinna som också var legohjon (*serviente*) hos prästen, och de lämnade sedan husbonden i förtid – men utan alla sina saker, vilket senare skapade konflikt.

På 1480-talet utbetalade Kalmar nunnekloster lön till Olof Kristmansson ”och hans hustru med”, medan en Olof Persson fick lön utbetald både till sig, till hustrun (i penningar och ett huvudkläde), samt dessutom skor till barnen.⁴ Kristmansson arbetade för klostret även 1485, men då omnämns inte hustrun.⁵

Kyrkoherden Olavus Magni i Tulois församling i Tavastland hade 1498 en legodräng Peter, vars hustru Katarina misstänktes för att stjäla öl ur prästens källare.⁶

Prästen Nils Bagge i Linköpings stift hade före 1511 en legodräng och en legopiga (*famulus et famula*) som ville gifta sig men inte hade råd.⁷ Nils betalade bröllopet för dem mot att de skulle arbeta kvar hos honom under en överenskommen tid. Några veckor senare bad drängen att få lämna husbonden tillsammans med hustrun, men denne vägrade eftersom den överenskomna tiden ännu inte löpt ut. Drängen löpte

¹ SMP 5 s. 141.

² SDHK 42079, 29/11 1450 (penitens).

³ SDHK 42267, 18/8 1476 (penitens).

⁴ RA D9 s. 26 (1484?).

⁵ RA D9 s. 29 (1485).

⁶ SDHK 42412, 11/11 1498 (penitens).

⁷ SDHK 42467, 15/12 1511 (penitens).

då bort från husbonden i hemlighet (*clam aufugit*) och beklagade sig över att hans hustru med orätt hade berövats honom. Prästen dödade senare drängen i självförsvar.

Nils östgöte, biskopens legodräng i Linköping (*famulum domini mei*), blev 1524 skild från Katarina Andersdotter från Lofta församling i Tjusts härad i Småland, eftersom han först hade förlovat sig med en biskopens legopiga (*famulam domini mei*), som också hette Katarina.⁸

Prästen Isak Nicolai i Stenbrohults församling i Allbo härad i Småland hade 1525 en legopiga Margareta (*ancille*) vars make (*maritus*) Tuve slogs med svärd på ett kalas.⁹

Olof Timansson vid Nynäs i Egentliga Finland fick 1527 utbetald en halv spann korn i lön ”till sina barn”.¹⁰

Om Mats Larssons dräng i Trögds härad i Uppland gick 1550 ett rykte att han hade en hustru i Finland.¹¹

Jon Nilsson i Runstens härad på Öland gick 1553 lag för att han aldrig hade lägrat den (gifta) kvinna som tjänade honom.¹²

En kvinna som tjänade länsmanen i Långhundra härad i Uppland 1569 var fäst med en Jöran som tjänade kyrkoherden herr Hans, men hade ”lätit en knekt göra sig barn med”.¹³

Prästen i Våla i Våla härad i Uppland hade 1576 två ”årsdrängar” och tre ”halvdrängar, havandes hustru och många små barn”.¹⁴

Unne Olsson i Umeå i Västerbotten dömdes 1587 för dubbelt hor med sin legokona.¹⁵

Legodrängen Mårten Jonsson i Eura i Satakunda bötfälldes 1593 40 mark för horeri, för att han gått från sin egen hustru och belägrat en legokona i hushållet där han

⁸ Hans Brasks registratur, Kyrkliga domar vid stiftssynoden i Linköping 1524.

⁹ SDHK 42509, 31/1 1525 (penitens).

¹⁰ Bielkesamlingen vol. E 1984, RA, ”Legofolkets lön” (1527).

¹¹ Trögd saköreslängd 1550, UH 1550:6.

¹² SmH 1552:4C, Runstens hd 17/3 1553.

¹³ Edling & Svenonius 1946, januari 1569.

¹⁴ VmH 1577:8A.

¹⁵ VbH 1587:6, Umeå 13/3 1587.

tjänade.¹⁶ (Samtidigt bötfälldes även Mårtens hustru Marit Eriksdotter för horeri med landsknektarna.)

Nils legopiga Kerstin i Handbörds härad i Småland dömdes 1596 av ärkebiskopen till 39 slag med riset för att hon gjort hor ”medan hennes man var i Livland”.¹⁷

Nils Andersson på södra Öland hade 1596 belägrat sin tjänstekvinna, trots att hon var förlovad med en förrymd båtsman.¹⁸ Han vigdes nu vid henne under ärkebiskopens överinseende, och bötfälldes 1 daler till domkyrkan.

Anders Börjesson i Aska härad i Östergötland hade före 1596 belägrat sin legopiga Barbro, som var trolovad och hade barn med en Nils Persson som hade rymt från henne till Västergötland för tre år sedan.¹⁹

Fru Märta (Kristiernsdotter Sjöblad) på Gödeberg i Norra Vedbo i Småland hade 1596 bland sitt tjänstefolk en gift dräng och en ogift kvinna som var beryktade för hor.²⁰ Drängen hade rymt, kvinnan dömdes av ärkebiskopen att slita 39 slag ris.

Per Mårtensson i Jönåkers härad i Södermanland fäste 1597 lag för Henrik Prysses dräng Bengt Anderssons hustru.²¹

¹⁶ Strödda domböcker och rättegångshandlingar, vol. 29, Eura 17/2 1593.

¹⁷ Angermanni räfst s. 56 (Handbörd).

¹⁸ Angermanni räfst s. 27 (Södra Motet på Öland).

¹⁹ Angermanni räfst s. 132 (Aska).

²⁰ Angermanni räfst s. 91 (Norra Vedbo).

²¹ Collmar 1953, Jönåkers hd maj 1597.

Kapitel 8: Träldomens slut

Bilaga 8. Straffarbetsdomar

En ung man i Tjust i Småland tillfångatogs 1470 i sin faders hus och placerades i tornet på Stegeholms slott från Larmsmässotid (10/8) till Brittmässotid (7/10), där han arbetade med att hugga ved och andra sysslor. För att han inte skulle rymma var han fängslad med en lång och tung järnboja runt benet (*positum est quoddam calcar longum et grossum de ferro circum os eius*). Han bad om hjälp från S:ta Birgitta och S:ta Katarina, och lyckades sedan befria sig från fotbojan med hjälp av en liten sten. Därefter vallfärdade han till Vadstena och offrade fotbojan vid Katarinas grav.¹

En kvinna i Jönköping dömdes 1490 för stöld av tre pärlknappar till att mista huden, men förskonades från att få öronen avskurna ”med så skäl, det hon skulle tjäna vid berget för öronen”.²

Landbon Lasse i Bettna socken i Oppunda härad i Södermanland dömdes 1511 att ”betala ix öre saköre i arbete” till sin husbonde, Brita Hansdotter.³

Tord Bagges hustru i Stockholm dömdes 1544 att ”komma till slottet till kalkbaljan” för att hon lockats av några landsknektar.⁴

Jon Månsson från Småland dömdes 1544 i Stockholm för att ha belägrat en borgares hustru till att ”straffas med arbete på slottet”, medan borgaren betalade för att hans hustru skulle förvisas av staden i tysthet.⁵

En Margit vid Sala gruva dömdes 1546 att ”tjäna för sin hals” vid Vads gård. När hon arbetat där en tid sålde hon ett ungt nöt som hon ägde och betalade 3 mark i böter.⁶

¹ Mirakel Katarina nr 19 (citater efter originaltryck).

² JTB 1490.

³ Alvered 2000, 21/4 1511.

⁴ STB 20/8 1544.

⁵ STB 6/10 1544.

⁶ Sala gruva saköreslängd 1546, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 43, RA.

En tjuv i Hedesunda socken i Gästrikland fick 1547 sitt liv löst för penningar och ”kom till Uppsala till herrns arbete”.⁷

Henrik Olsson i Slättbo härad på Öland dömdes 1547 till galgen för att ha stulit en oxe, men benådades till att tjäna på Rälla gård i tre år.⁸

Finskan Barbro dömdes 1547 i Stockholm för att ha stulit två klockkåpor till att få huden avsliten vid stupan av bödeln ”och sedan leddes hon uti slottsgroparna till arbetet”.⁹

Den unge drängen Mats Knutsson, född i Satakunda, dömdes 1547 i Stockholm till döden för att ha stulit 14 mark penningar av ”en annan liten dräng”, också han från Satakunda. Mats benådades dock av fogden ”och togs han på slottet och sattes uti en ”sperra” (boja) och skulle arbeta i groparna för sitt liv”.¹⁰

I Vaksala härad i Uppland 1548 dömdes drängen Olof Mårtensson till fyrtio marks böter för att han hotat att skjuta en grannhustru med armborst. Eftersom han inte hade något att betala böterna med ”fördes han sen till K. M. gård Uppsala, sen målsäganden var förlikt, och skulle tjäna för kungssaken (kronans andel av böterna)”.¹¹

Legokonan Valborg i Vaksala härad i Uppland hade 1548 stulit tre mark från sin husbondes kista. Hon benådades till livet, ”och skulle tjäna uppå Kunglig Ma:ttts gård för kungssaken”.¹²

Hustru Karin i Ulleråkers härad i Uppland hade 1548 blivit stucken med en täljkniv. Hon bet då av gärningsmannen långfingret, och för detta dömdes hon till böter. Eftersom ”hon är fattig, där[för] skulle hon arbeta åt kungen”.¹³

Vid Väsby gård utdömdes 1548 saköresdagsverken som avlösning för böter: Erik laggare arbetade 96 dagar (vid gruvgården) och landsknekten Olof Jonsson 84 dagar (med kolning).¹⁴

⁷ Gästrikland saköreslängd 1547, GH 1547:5.

⁸ Slättbo saköreslängd 1547, SmH 1547:2.

⁹ STB 7/3 1547.

¹⁰ STB 25/4 1547.

¹¹ Edling 1941, Vaksala 2/5 1548.

¹² Edling 1941, Vaksala u.d. 1548.

¹³ Edling 1941, Ulleråker u.d. 1548.

¹⁴ Väsby gård saköreslängd 1548, VmH 1548:5.

Dagkarlen Staffan Larsson dömdes 1548 vid Sala gruva för att olagligt ha samlat upp skatt till att stå ”i bulten (en boja) i K M sovringsbod till att göra K M arbete för saken” men rymde därifrån.¹⁵

Drängen Nils Olsson vid Sala gruva dömdes 1549 för att ha stulit en skrinna kol till arbete vid Väsby gård.¹⁶

Svarte Per smed vid Sala gruva dömdes 1549 för att ha stulit en silversked och penningar till att lösa sin hals genom arbete vid Väsby gård.¹⁷

Ola Mårtenssons dotter Ingeborg i Långhundra härad i Uppland dömdes 1549 för hor. Fadern lovade att betala delar av böterna och lovade fogden ”sin dotter till tjänst”.¹⁸

Kammarrådet Nils Persson Bielke skrev 1549 till fogden i Uppsala ”om den bonden som är kommen från Småland [... fogden] skall hava'n där i Uppsala förvarad, och stå någon plikt vid domkyrkan, och arbeta sedan där i Uppsala till vidare besked”.¹⁹

Husmannen Lasse Persson i Tjurbo härad i Västmanland dömdes 1551 till 40 marks böter för att han velat skjuta en man med armborst. Eftersom han inte hade råd med böterna benådades han till 24 dagars arbete vid Sala hytta.²⁰

Olof knekt och Per Heckwiig i Hamrånge socken i Gästrikland dömdes 1551 för lönskaläge till 1 marks böter vardera, vilken ersattes av arbete vid Hade gård.²¹

Anders Olsson i Färnebo socken i Gästrikland dömdes 1552 till 40 marks böter för jungfrukränkning, av vilka han betalade 6 mark och arbetade för resten i en månad på Hade gård.²²

Erik pipare i Vaksala härad i Uppland dömdes 1552 till 46 marks böter för hor samt till att stå två månader i bulten på Uppsala gård.²³

Vid Väsby gård utdömdes 1553 sammanlagt 246 saköresdagsverken, till exempel dömdes Påvel Hindersson (som tröskade i tolv dagar för mökränkning), Mats Persson

¹⁵ Sala gruva saköreslängd 1548, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 46, RA.

¹⁶ Sala gruva saköreslängd 1549, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 46, RA.

¹⁷ Sala gruva saköreslängd 1549, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 46, RA.

¹⁸ Edling & Svenonius 1946, Långhundra 2/11 1549.

¹⁹ Nils Persson Bielkes konceptbok, odat. (cirka 25/9 1549), s. 140.

²⁰ Tjurbo saköreslängd 1551, VmH 1551:4A.

²¹ Hamrånge saköreslängd 1551, GH 1551:3.

²² Färnebo saköreslängd 1552, GH 1552:2.

²³ Vaksala hd 20/5 1552, UH 1552:13.

(som grävde på gårdens källare i tre dagar eftersom han levererade sin kol sent) och Nils Larsson (som trädade på åkern i 23 dagar för att han huggit armen av en granne).²⁴

I Ulleråkers härad i Uppland hade 1553 "döve Erik" spritt ut ett rykte om att grannens son hade begått tidelag med ett sto. Eftersom det fanns vittnen som sett grannsonen på annan plats vid den tid då tidelaget påstods ha begåtts, dömdes döve Erik till att "arbeta i bulten uppå Kunglig Ma:tt's gård" för sin oriktiga beskyllning.²⁵

Den unge drängen Pölse-Josse dömdes 1553 i Stockholm för att ha bytt till sig ett par värjor av en knivsmeds barn mot små fåglar till att bli "ledd uppå slottet och sattes där i smedjan".²⁶

Drängen Henrik Bengtsson från Åland hade dömts för tjuveri i Stockholm "och gick här på slottet i en "sporra" (boja). Jöns tegelslagare hade förlorat alla sina drängar i pesten och bad därför slottsfogden Erik Håkansson om att Henrik skulle bli "lös utur järnen" och gjorde honom till sin dräng. Därefter stal emellertid Henrik från sin nye husbonde, varför han dömdes till döden och hängdes på Södermalm 1553.²⁷

Anders Bertilsson i Långhundra härad i Uppland dömdes 1554 för att felaktigt ha anklagat sin hustru för hor. För böterna till fogden "lova[de] han mig att mura åt mig" istället.²⁸

I Vaksala härad i Uppland hade en Mickel 1554 försökt få tre lass gamla spänger att bli registrerade som nya vid en leverans till Uppsala gård. Eftersom han hade handlat "så svikliga" dömdes han att "gå uppå Kunglig Ma:tt's gård och arbeta för kungssaken"²⁹

Hustrun Barbro Persdotter dömdes 1554 för att ha stulit en hop kläder i Tjurbo härad i Västmanland till att tjäna på Väsby gård.³⁰

²⁴ Väsby gård saköreslängd 1553, VmH 1553:11A.

²⁵ Edling 1941, Ulleråker 22/9 1553.

²⁶ STB 11/12 1553.

²⁷ STB 14/8 1553.

²⁸ Edling & Svenonius 1946, Långhundra 1/10 1554.

²⁹ Edling 1941, Vaksala 13/10 1554.

³⁰ Sala landsting 17/8 1554, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper vol. 47, RA.

Den unge karlen Peder Johansson, född i Västergötland, hade stulit både på Uppsala slott och på Älvsborg och dömdes därför i Stockholm 1556 till hängning ”men han blev sedan sänd till Uppsala gård och där arbeta för sitt liv”.³¹

Hertig Erik befallde 1556 fogden Måns Jönsson i Uppsala ”att han låter slå en sporre eller bult på de två legodrängar, som elden släppte [på tegelladan], och bliva likväl om dagarna på deras arbete.”³²

Vid Väsby gård utdömdes 1556 sammanlagt 344 saköresdagsverken, till exempel en dräng som arbetade vid gården i 34 dagar för mökränkning.³³ Därtill utdömdes 46 saköresdagsverken från Simtuna, Torstuna och Våla härader, bland annat husmannen Jon (som svarvade i 13 dagar för ett lönskaläge).³⁴

Drängen Sven Mårtensson i Stranda härad i Småland dömdes 1557 för att ha stulit två alnar kläde till att böta en ox och att tjäna Kungl. Maj:tt.³⁵

Anders Larsson i Åkerbo härad på Öland betalade 1559 en ox för att lösa sin dotter från Kungl. Ma:tts gård.³⁶

Fogden Severin van Uppsala på Hallkveds gård i Rasbo härad i Uppland anklagades 1559 för att ha mottagit 4 mark av en bonde vars dotter ”för horeris skull blev gripen till gården”. För pengarna skulle Severin leja en annan kvinna att arbeta i bonddotterns ställe, men underlät att redovisa dem i sin räkenskap.³⁷

Legokvinnan Karin Jönsdotter, som arbetade hos en präst utanför Enköping, dömdes 1560 till att mista huden och ena örat för att ha stulit lin. Eftersom hon var sjuk blev hon istället skickad till ”Kon. Ma:tts gård Ekholm”.³⁸

Lasse Anderssons dräng i Aska härad i Östergötland dömdes 1561 för mökränkning. Eftersom han inte kunde betala böter ”togs han till slottet att arbeta för sin sak”.³⁹

³¹ STB 19/2 1556.

³² GIR 21/5 1556 s. 755f.

³³ Väsby gård saköreslängd 1556, VmH 1556:2.

³⁴ Simtuna/Torstuna/Våla saköreslängd 1556, VmH 1556:5.

³⁵ Stranda saköreslängd 1557, SmH 1557:12.

³⁶ Norra Motet saköreslängd 1559, SmH 1559:3.

³⁷ Klagomålsregister 1559, ”Besvärningar emot Söverin van Upsale...”, Strödda kamerala handlingar vol. 55.

³⁸ ETB 7/6 1560.

³⁹ Aska saköreslängd 1561, RN vol. 39.

Bengt i Aska härad i Östergötland dömdes 1561 för att ha stulit korn. Eftersom inte heller han hade något att böta med fick han ”arbete för sin sak vid slottet”.⁴⁰

Långe Jöns piga i Västerås blev 1562 ”tagen till slottet, för hon hade låtit råda sig med barn”, men slottsfogden Severin Jute lät Långe Jöns få igen sin piga mot att han förde sin skuta till Stockholm för Severins skull full med ved.⁴¹

Erik XIV instruerade hösten 1563 Jöran Persson att åtala några köpmän för att de ”icke annorlunda hava beställt om kläde och annan nödtorft, som vi nu behöva till vårt krigsfolk” och om han ”vår skada, som vi nu i så måtta lidit hava, icke upprätta kunna, att du skall skicka dem upp till Salberget, låtandes dem där sådan skadlig försummelse lida straff för och vår skada med deras arbete någorledes upprätta”.⁴²

Den unge båtsmannen Lasse Olsson dömdes 1565 till galgen för att ha stulit lin ur en bod i Stockholm. Några dagar efter domen ”blev samme tjuv benådad till livet och sattes uti en ’sporra’ på Skeppsholmen, där att tjäna för sitt liv”.⁴³

Underskrivaren Jöns Ingemarsson vid Stockholms slott dömdes 1566 av Höga nämnden till att ”stå en månad uti bulten” för att han förolämpat de unga skrivarna vid Salberget.⁴⁴

Gruvfogdarna Sven Månsson och Asmund Persson i Sala dömdes 1567 till döden av Höga nämnden, bland annat för att de inte vaktat krigsfångarna tillräckligt noga.⁴⁵ Johan III ändrade 1568 deras straff till att istället sonas genom arbete i gruvan med att röja upp i de delar som de genom sin försummelse hade fördärvat, med hot om att dödsstraffet annars skulle verkställas. Till samma arbete dömdes samtidigt en Hans Olsson som varit skyldig kung Erik pengar, liksom fyra djäknar för att de levt på kronans bekostnad ”en lång tid med goda dagar”. Vid samma tidpunkt nämnde kungen att han även låtit skicka andra fångar till arbete i gruvan.⁴⁶

⁴⁰ Aska saköreslängd 1561, RN vol. 39.

⁴¹ Strödda räkenskaper och handlingar tom 1630, Klagomålsregister vol. 2:2 (två exemplar), 1562. Severin frikändes dock av Höga nämnden 1563, där han istället fick underfogden dömd för falska beskyllningar. Höga nämnden, s. 82–83.

⁴² Norberg 1978 s. 65f. (som hänvisar till Bergshandlingar, bunt 54, fol. 279:2, RA).

⁴³ STB 19/3 1565.

⁴⁴ Höga nämnden 7/6 1566, s. 251.

⁴⁵ Höga nämnden 16/1 1567, s. 288–289.

⁴⁶ Kungl. brev till Kristoffer Nilsson, RR 6/12 1568 s. 77.

Pigan Anna Månsdotter, född i Umeå socken i Norrbotten, dömdes 1570 i Stockholm för att ha stulit kläder från sin husbonde till att ”slås uti en ’spore’ och arbeta för sin brott” på slottet eftersom ”hon var fåvitsk och när ett halvt våp”.⁴⁷

Johan III dömde 1570 en bonde som hade riktat ”otillbörligt tal” mot kungen att ”någon tid fångslig bliva anhållen vid Sala gruva”.⁴⁸

1571 instruerade Johan III Erik Håkansson att ”de många tjuvar” ”som där i Stockholm dagligen uppspårade” bliva skulle skickas upp till Salagruvan efter att de först givits ”sådana tecken, att de voro utkännande, var de [än] ville dädan vika och rymma”.⁴⁹

Johan III dömde 1573 en smed som hade stulit på örlogsskeppen. Eftersom ”vi nu hava arbetsfolksbehov i Sala gruva, så att vi eljest nödgas sätta där in till arbete många oskyldiga uti stor fara” skulle smeden benådas till livet (fast kungen ansåg att han ”icke borde bliva förskont”): han skulle stupslås, få båda öronen avskurna, brännmärkas (på ”det sätt som [förre slottsfogden i Stockholm] Erik Håkansson lät göra med sådana tjuvar”) och sedan arbeta på livstid i Salagruvan. Därigenom hoppades kungen kunna avskräcka fler från att begå brott än om man endast hade avrättat smeden efter lagen.⁵⁰

Kungen dömde samtidigt en knekt som hade övergivit sin hustru och i Stockholm trolovat en annan kvinna till att först avlösas framför kyrkdörren och sedan ”välförvarad” skickas till ett års arbete nere i gruvan i Salberget.⁵¹

Mats Nilsson i Tjurbo härad i Västmanland dömdes 1574 för jungfrukränkning av dottern i hushållet där han tjänade ifrån livet ”och sattes därför i gruvan”. ”Han arbetade där så länge att gruvan hon slog honom ihjäl *in martij anno etc 1575*”.⁵²

Markus tornväktare i Stockholm dömdes 1575 för att han tillät sin dotter (som hade sin make i Finland) att bruka hor i sitt hus. Dottern dömdes att ”slås i ’sporer’ och brukas till slottsens arbete”.⁵³

⁴⁷ STB 22/7 1570 (renskrift och koncept).

⁴⁸ Kungl. brev till Johan Bielke, RR 19/6 1570 s. 187r-v.

⁴⁹ Kungl. brev till Erik Håkansson, RR 31/3 1571 s. 61r.

⁵⁰ Kungl. brev till ståthållarna i Stockholm, RR 13/3 1573 s. 47, tryckt i HH 29 s. 195-196.

⁵¹ Kungl. brev till ståthållarna i Stockholm, RR 13/3 1573 s. 47, tryckt i HH 29 s. 195-196.

⁵² Sala gruva 14/8 1574, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper vol. 58.

⁵³ STB 25/4 1575.

Måns Dobblare, som begått flera brott bland annat i Köping (hor, dobbel, stöld och skällsord) dömdes 1575 i Stockholm att ”förskickas till Salagruvan, där till att arbeta bliva, till dess K. M. värd[ig]as benåda honom”.⁵⁴

Jöran Arvidsson dömdes 1575 i Stockholm för att ha stulit järn till att ”slita ris vid kåken och brännas märke på kindbenet hans och föras till Sala gruva”.⁵⁵

Markus laggare i Tjurbo härad dömdes 1575 för att ha stulit ett par hosor från en hängd tjuv ”till att arbeta” nere i gruvan.⁵⁶

Tomas Olsson, född i Kimito socken i Finland, hade julen 1575 stulit två silverskedar men sedan ångrat sig och återlämnat dem. Han dömdes därför inte till döden utan till att ”förskickas till Sala gruva”.⁵⁷

En bonde på Öland som 1576 hade slagit av några revben på en annan bonde på kyrkogården dömdes av kungen att skickas till Salagruvan.⁵⁸

Bonden Erik från Norunda härad i Uppland hade blivit förd till gruvan då han var beryktad för en kvinna. Väl där belägrade han 1576 en legokona, vilket han dömdes att ”gå i gruvan och arbeta” för.⁵⁹

Sigfrid Svensson, född i Korpo socken i Finland, hade då han var ”överste drucken” sagt att han ”ville hellre tjäna bödeln än H[ans] K[unglig] M[ajestä]t”. Eftersom han varit så drucken och inte själv kunde minnas händelsen dömdes han 1576 inte till döden utan till att ”sändas till Salagruvan till att bliva där i 3 år”.⁶⁰

Drängen Robert Kostun, född i Sterling i Skottland, dömdes 1576 i Stockholm för att ha försökt hjälpa en fångslad skotsk löjtnant ur sitt fängelse till att ”stå ett skälmsstraff, slita ris vid kåken, få märke på båda kindbenen och sedan sändas till Salagruvan”.⁶¹ Enligt kungen var han ”dömd till Salagruvan, där att bliva uti sin livstid [...] så länge han lever städes hållas där till arbete”.⁶²

⁵⁴ STB 3/3 1575.

⁵⁵ STB 3/12 1575.

⁵⁶ Sala gruva 28/5 1575, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper vol. 58.

⁵⁷ STB 5/3 1576.

⁵⁸ Kungl. brev till Lasse Lukasson, RR 10/1 1576 s. 7r-v.

⁵⁹ Sala gruva 3/5 1576, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper vol. 58.

⁶⁰ STB 21/3 1576.

⁶¹ STB 9/4 1576.

⁶² Kungl. brev till Karl Eriksson, RR 8/5 1576, s. 102v.

Framlidne Mickel fiskpackares son Påvel dömdes 1576 i Stockholm för stöld till att slita ris, ”få märke på båda kindbenen och sändas sedan till Salagruvan till att bliva där i sin livstid”. Eftersom man bad om nåd för honom och för att han var så liten till växten, skonades han dock från brännmärkningen och straffarbetet.⁶³

En åkaredräng i Stockholm befanns 1576 inte ha begått så grova brott att han hade förverkat livet, men för sin ”motvillighets skull” dömdes han att ”sändas till Salagruvan och där bliva i tu år, andra sådana motvilliga till exempel”.⁶⁴

Hertig Karl menade 1577 att två män som hade stulit järn ur hans bod vid Brätte borde få ”ett hängande straff”, men att han ville benåda dem till ”att de skola där vid bruket tråla och arbeta i deras livs dagar” efter att först ha förts inför rätta för att få höra vad straff de egentligen förtjänade.⁶⁵

Jöns i Gölstorp i Bråbo härad i Östergötland dömdes 1577 till 40 marks böter för att han legat med sin legokona, medan hon dömdes till arbete vid Segersjö gård i Närke.⁶⁶

En kvinna i Sköllersta härad i Närke dömdes 1577 till 40 marks böter för hor, men eftersom hon endast hade råd att betala 20 mark skulle hon ”tjäna vid Örebro ladugård för de andra 20 mark”.⁶⁷

Per i Västerby i Tjurbo härad i Västmanland dömdes 1578 för att ha stulit tolv alnar vadmal till att ”arbeta därför i gruvan för konungssaken”.⁶⁸

Johan III dömde 1579 en kvinna i Småland som begått lönskaläge med många män att under åtta månaders tid några dagar i varje månad slita ris vid kyrkdörren i olika härader i landskapet, och därefter ”sin hela livstid tråla och arbeta” vid Kronoberg.⁶⁹

⁶³ STB 3/10 1576.

⁶⁴ STB 27/11 1576.

⁶⁵ Hertig Karl till Schering Eriksson 9/6 1577, Kungliga arkiv, vol. K 354. Nämnt hos Westlund 2018 s. 87.

⁶⁶ Strödda räkenskaper och handlingar till 1630, Klagomålsregister vol. 3:3, Högmålsaker i Kristoffer Perssons befallning (dvs. hertig Karls arv och eget i Västergötland och Östergötland) 1577.

⁶⁷ Sköllersta saköreslängd 1577, NH 1577:14.

⁶⁸ Sala gruva 18/10 1578, Bergsbruk: Salbergets räkenskaper vol. 58. Per är en av få dömda som kan identifieras i gruvans räkenskaper. Han fick penningar och mat åtminstone under perioden januari 1579 till december 1580, mot slutet möjligen som fri arbetare. Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 72–73.

⁶⁹ Kungl. brev till Lasse Rasmusson, RR 24/8 1579 s. 230.

En man som dömdes som tjuv i Stockholm i januari 1579 ”slet ris vid kåken, miste ett öra och sändes till Salagruvan” lyckades rymma från gruvan i oktober 1580 men ställdes efter tre veckor åter inför rätta i Stockholm.⁷⁰

Johan III benådade 1580 en man på Öland som stulit fyra tunnor råg till böter och till ”att han på någon tid skall bliva uti Salberget”.⁷¹

I Stockholm ställdes ett antal ”kucklare” inför rätta 1580. De kunde bland annat gömma äpplen och penningar under tummen genom att förvill synen på bönderna, och driva en blynagel in genom ögat och plocka ut den i nacken. Tre drängar dömdes att ”sändas till Salagruvan, andra av deras sällskap till varnagel och exempel, att träla där på någon tid”.⁷²

Guldsmedsdrängen Otto dömdes 1580 i Stockholm för att han efter mässan hade gått med en värja på gatan och slagit alla han mötte till att ”slås uti en ’spore’ och arbeta på slottet på någon tid för samma sin överdådighets skull, andra slika till exempel”.⁷³

Olof i Sunnäs i Ölme härad i Värmland dömdes 1580 för hemgång till 10 marks böter ”och tjänade ½ år på Bro gård”.⁷⁴

Pigan Majsa Eriksdotter, född i Finland, dömdes 1581 i Stockholm för att ha stulit kläder av sin husbonde till att ”föras på slottet, gå där uti en bult och träla”.⁷⁵

Drängen Mårten, som tidigare tjänat en skrivare, dömdes i Enköping 1582 till döden för att ha stulit tyg och ett par knivar. Eftersom målsäganden bad för hans liv, blev han benådad till att föras till Sala gruva ”och gå i gruvan i allan sin livstid”. Mårten lyckades dock rymma från fängstransporten ut i skogen ”med handklovar och allt”.⁷⁶

Timmermannen Lasse Henriksson dömdes 1583 i Stockholm för stöld och för tvegifte till döden, men benådades till att slita ris vid kyrkdörren ”och sändes sedan till Salagruvan”.⁷⁷

⁷⁰ STB 29/10 1580.

⁷¹ Kungl. brev till Kristoffer Andersson och Klas Jonsson på Borgholm, RR 22/6 1580 s. 101v–102r.

⁷² STB 3/12 1580.

⁷³ STB 28/11 1580.

⁷⁴ Saköreslängd i VrH 1580:13 s. 68v. Nämnad i Westlund 2018 s. 86.

⁷⁵ STB 26/8 1581.

⁷⁶ ETB 3/5 1582.

⁷⁷ STB 13/4 1583.

Knekten Mickel Ottesson från Bergslagen dömdes 1583 i Stockholm för stöld, tvegifte och för att ha rymt från sin fänika till döden, men benådades till att slita ris vid kyrkdörren ”och sedan sändes han till Salagruvan”.⁷⁸

Bertil Skilling i Snevringe härad anklagade 1584 sin piga Gertrud och sin dräng Klemens för att ha ”hållit slöseri i hans gård” och förtärt fyra tunnor öl, tre tunnor herrebröd (dvs. bröd av finare sort) samt en halv åm saltgrönt kött. De dömdes därför att vardera tjäna Bertil i två år.⁷⁹

Bonden Sigfrid från Finland ställdes inför rätta i Stockholm 1585 för att han tre år tidigare hade rymt till Sverige efter att ha dräpt en granne. Han hade nu blivit igenkänd av den dödes släkt i Finska kyrkan och skulle åtalas när den dräptes änka till våren kunde komma till staden. Till dess skulle han (om han inte kunde få ihop borgensmän) ”bliva slagen i järn och ställas till något grovt arbete här på slottet”.⁸⁰

Mickel Andersson i norra Uppland dömdes 1586 för edsöresbrott till döden, men benådades till ”ett år i järn på Österby gård i smedjan i en bult (och allenast med ett halsjärn på en månads tid)” samt därefter böter.⁸¹

Mats Olofsson i Bälinge härad i Uppland dömdes 1586 för hor och för upprepade stölder till att ”komma och bliva i Sala gruva” till dess målsägande skulle be om nåd för honom, vilket de inte ville göra.⁸²

Pigan Valborg Mårtensdotter anklagades 1586 i Stockholm för att ha sagt att matmodern hade dräpt sin förre make. Pigan nekade och kunde inte överbevisas, och ”därför kunna man icke något synnerligt straff lägga henne uppå, utan skulle ännu gå på slottet 14 dagar i ’sporrrett’ vid kalkbaljan, andra till varnagel, för det hon hade brukat sin onyttiga mun” mot matmodern.⁸³

Kyrkoherden Olof i Stockholm anklagade 1586 sin dräng Per Eriksson för stöld. Per nekade först, men efter att ha hotats med att bli ”examinerad” av mästermannen erkände han stölden och beskyllde en skeppare för häleri. Olof ville därför inte låta bestraffa Per efter lagen förrän skepparen hörts och begärde därför att Per skulle

⁷⁸ STB 1/6 1583.

⁷⁹ Snevringe hd A1a:1 3/12 1584, ULA.

⁸⁰ STB 20/1 1585.

⁸¹ Edling & Svenonius 1950, Oland & Frösåker 10/2 1586.

⁸² Edling & Svenonius 1950, Simtuna & Torstuna 11/3 1586.

⁸³ STB 27/8 1586.

skickas till Salberget i väntan på att skepparen skulle återvända till landet. ”Vilket ock blev honom efterlåtet.”⁸⁴

Skomakaren Hans Persson, född i Viborg, dömdes 1586 i Stockholm för stöld till att ”sändas till Salberget”.⁸⁵

En Anders dömdes 1586 av kungen för stöld att sändas till Salagruvan.⁸⁶

Båtsmännen Filip Simonsson och Lasse Persson, född i Södermanland, dödsdömdes 1587 i Stockholm för kopparstöld, men benådades ”till Sala gruva att vara där på någon tid för sin missgärning”.⁸⁷ Lasse Persson som ”blev sänd till Sala gruva” dödsdömdes året därpå i Stockholm för en ny stöld av järn.⁸⁸

Kristoffer Persson, född i Kimito socken i Finland, dödsdömdes 1587 i Stockholm för stöld av järn och för att han ur ett segel skurit tyg till tröja och byxor. Han benådades till att bli ”stupad vid kåken och mista öronen, sedan sändes till Salberget”.⁸⁹

Timmermannen Mats Månsson överbevistes 1587 i Stockholm att ha stulit järn. För detta borde han ha blivit bunden vid kåken och mist öronen menade rätten, men han benådades ”att han skulle arbeta på slottet”.⁹⁰

Bagarsonen Herman Hansson på Norrmalm dömdes 1587 i Stockholm för att ha kucklat (narrat) till sig penningar på landsbygden i Uppland. Eftersom han tidigare hade förvisats från Stockholm för gyckleri, skulle han nu stupas vid kåken av bödeln ”och sedan sändas till Salberget”.⁹¹

Nils Jonsson, född i Uppland, hade tidigare dömts till ”järnen på slottet” för stölder i Stockholm. Han hade dock rymt ”sin väg med järnen”, men fasttagits efter nya stölder på Södermalm. Han dödsdömdes 1587, men benådades ”att stupas, mista ett öra och sedan sändas till Sala gruva”.⁹²

⁸⁴ STB 19/1 1586.

⁸⁵ STB 10/12 1586.

⁸⁶ Regest av kungl. brev till Arvid Gustafsson, RR 5/7 1586 s. 246r.

⁸⁷ STB 11/3 1587.

⁸⁸ STB 10/6 1588.

⁸⁹ STB 10/6 1587.

⁹⁰ STB 10/6 1587.

⁹¹ STB 9/8 1587.

⁹² STB 12/8 1587.

Drängen Erik Mårtensson anklagades 1588 i Stockholm av sin före husbonde för stöld. Han benådades till att ”på någon tid skulle arbeta i Salagruva”.⁹³

Den unge drängen Anders Olsson, född i Västergötland, dömdes 1588 i Stockholm för att ha stulit lite mjöl. Rätten menade att han ”borde därför bindas vid kåken och där stå sitt straff”, men eftersom det var första gången han dömdes ”och saken icke är större” skulle han istället ”arbeta på Stockholms slott ett halvt år”.⁹⁴

Jöns Larsson, född i Kumla socken i Närke, anklagades 1588 i Stockholm för bedrägeri och stöld. Eftersom han erkände att han tidigare dömts för stöld i Nyköping ”och bar själv märket som han hade fått fram i pannan, därför blev han sänd till Salberget”.⁹⁵

Fatburshustrun Anna på Stockholms slott anklagade 1590 fatdrängarna Eskil och Jakob för att ha stulit tenntallrikar och tennfat. Drängarna ”skulle järnslås och gå till arbete till vidare besked”.⁹⁶

Landsknekten Sixtus Olsson dömdes 1590 i Stockholm för hor. Han tilläts ”lösa sig med det han skall tjäna under fänikan uti 2 år utan lön”.⁹⁷

Fogdetjänaren Anders Jönsson, född i Västmanland, anklagades 1591 i Stockholm av sin husbonde för stöld. Han ”sattes in på slottet (efter hans egen begäran) där att arbeta för sin föda tills vidare besked”.⁹⁸

Bengt Hansson i Värmland dömdes 1591 av hertig Karl till ”att han för sin gärning skall arbeta på någon tid, och lova ut bättring och den sedan fullkomna med verket”, medan en annan Bengt, som hade ”någorledes försett sig med tjuveri”, samtidigt dömdes till ”arbete och utlova bättring”, under förutsättning att ståhållaren ”förmimmer hos honom någon bättring kunna vara”.⁹⁹

En kona som ”sig otillbörligt ställt hade” i Vartofta härad i Västergötland dömdes 1595 att drivas bort från gället ”nu innan nästkommande lördag”. Om hon stannade

⁹³ STB 6/3 1588.

⁹⁴ STB 22/1 1588.

⁹⁵ STB 2/3 1588.

⁹⁶ STB 27/6 1590.

⁹⁷ STB 3/6 1590.

⁹⁸ STB 3/3 1591.

⁹⁹ Hertig Karl till Schering Eriksson, 16/6 1591, Kungliga arkiv, vol. K 354. Nämnt hos Westlund 2018 s. 87.

kvar ”skall junkerns [Magnus Brahes] tjänare taga henne och för’na till herrens gård till att draga kalk och sten”.¹⁰⁰

En prästänkas dräng i Aska härad i Östergötland hade 1596 belägrat en tjänstepiga. Vid ärkebiskopens räfst ansågs han vara ”en arg förtvivlad skalk och olydig sin matmoder”, varför han ”fördes till slottet under kalkbaljan”.¹⁰¹

I Färentuna härad i Uppland hade 1597 en ung dräng stulit till sju dalers värde från sin husbonde, en ryttare. Därtill hade tre ”andra sådana tjuvar” stulit en halv spann råg från logen på Svartsjö gård. De dömdes alla fyra gemensamt till att ”hudstryka varandra två och två och sedan slås i järn och låta dem arbeta, efter[som] de voro unga drängar och med tiden kunna bättra sig”.¹⁰²

Hertig Karl dömde 1597 ett antal ogifta män från Värmland och Dalsland för ”ringa tjuvnader med mat, boskap och sådant smått” att ”uppsändas till H[ans] F[urstlig] N[ådes] hus och gårdar och där arbeta, så länge H F N kan synas”, medan de gifta männen istället skulle böta eller slita ris.¹⁰³

¹⁰⁰ Göta hovrätt advokatfiskalen EVIIAAAC:1, Habo sn (Vartofta hd) 1/4 1595, VaLA.

¹⁰¹ Angermanni räfst s. 125 (Aska).

¹⁰² Edling 1941, Färentuna 17/2 1597.

¹⁰³ Hertig Karls svar till Bo Ribbing angående högmålsaker, HKR 15/12 1597 s. 245v. Nämnt hos Westlund 2018 s. 88.

Ortregister

Dalarna

By	4A:14; 5J:9
Dalalagen	3B:7; 5G:38
Gagnef	4A:21; 5D:69; 5G:45
Hedemora	5D:57; 5H:9
Husby	3A:19; 5D:49
Kopparberg	3A:18
Mora	3B:1
Skedevi	5D:39–40
Stora Tuna	5D:29, 32, 34, 36, 38; 5E:36; 5G:29
Torsång	4B:29

Dalsland

	5D:26, 30; 5E:21; 8:103
Nordal	4B:66
Sundal	2A:67
Tössbo	2B:27; 5G:112

Egentliga Finland

Kimito	8:57, 89
Korpo	8:60
Nynäs	6B:10
Pargas	2C:15
Qvidja	2C:15

Finland

	2C:9; 4B:20; 5G:68; 8:53, 75, 80
--	-------------------------------------

Gotland

	4B:18
--	-------

Gästrikland

Hade gård	8:21–22
Hamrånge	8:21
Hedesunda	5G:113; 8:7
Ockelbo	5G:92
Ovansjö	5G:80
Torsåker	5G:79
Årsunda	5D:43
Österfärnebo	5G:111; 8:22

Hälsingland

Norråla	2B:10
---------	-------

Karelen

	2B:25
Viborg	8:85

Linköpings stift

	2A:13; 5F:6; 6B:7
--	-------------------

Livland

	2C:15
Reval	2C:15

Medelpad

	2A:66; 2B:12
--	--------------

Norrland

	5G:111
--	--------

Nyland

	4A:31
Borgå	5D:111, 114; 5G:100
Ingå	5G:73
Karis	5D:85
Kyrkslätt	5D:86
Loppis	5D:87–88; 5H:13

Pojo	5D:83–84; 5I:10–11	Jockas	3A:31; 5E:37; 5F:15
Närke		Jorois	2A:72; 2B:34; 3A:33; 3B:10
Asker	4A:42; 5D:117	Rantasalmi	3A:32
Askersund	2B:48; 5E:52	Säminge	2A:70; 3A:28; 4B:40
Edsberg	2A:77	Tavinsalmi	3A:29; 5I:12
Kils sn	6A:2	Vesulax	2A:71; 3A:27
Kumla	2A:39; 8:95	Skara stift	5E:1–2, 8; 5F:1; 6B:2
Noraskoga	2B:39; 2C:3; 4B:1	Skottland	
Segersjö gård	5G:84; 8:66	Sterling	8:62
Snavlunda sn	3A:45; 4A:36	Småland	5I:22; 8:5, 19, 69
Sköllersta	5E:19; 8:67	Allbo	6B:9
Sundbo	2A:78; 2B:48; 3A:43; 4A:36; 4B:24, 56, 61; 5E:49, 52; 5G:89–90, 96; 5I:16	Aspeland	5D:31, 80; 5G:34, 107
Viby	2A:24	Eksjö	5I:19
Örebro	3A:45; 6A:2	Gödeberg	5J:36; 6B:20
Örebro ladugård	8:67	Handbörd	5D:82, 90; 5G:65; 6B:17
Satakunda	8:10	Jönköping	2A:15; 3A:1; 4A:9, 13; 4B:10, 19, 21, 23, 26; 5B:14; 5D:1, 5, 22, 50, 98– 99; 5E:20; 5G:1; 5H:1; 8:2
Eura	2A:55; 3A:21; 5E:29; 5J:26; 6B:16	Kalmar	4B:38; 5D: 44, 59; 5G:35, 58; 5I:4; 6B:4
Euraåminne	3A:23	Kinnevald	5F:14
Kjulo	3A:20; 5D:65	Kronoberg	2A:63; 8:69
Kumo gård	2C:19	Lofa sn	6B:8
Kumo sn	2C:19	Mo	2B:36; 4B:51; 5G:75
Kumogårds län	2A:62	Norra Möre	5G:104
Loimijoki	2A:60; 3A:22, 24; 5G:83	Norra Vedbo	5J:36; 6B:20
Närpes	2C:23	Sevede	5D:80
Raumo	3A:26	Stegholm	8:1
Taipale	2A:62	Stenbrohults sn	6B:9
Tyrvis	4A:4	Stranda	5D:81, 90; 5G:65; 5J:32–33; 8:35
Ulvsby	2C:19	Svartorp	4A:9
Vittis	2A:61; 3A:25; 5D:68		
Savolax	5B:7; 5E:13; 5F:4		

Södra Möre	4B:38; 5D:42; 5G:103; 5H:11, 16	Jönåker	4A:41; 5J:30, 38; 6B:21
Södra Vedbo	5F:16	Nyköping	8:95
Tjust	5G:106; 5I:18; 6B:8; 8:1	Oppunda	2A:74; 3A:41; 4B:43-44; 8:3
Torp	4B:23	Rönö	5G:60
Tveta	4A:9; 5E:39; 5G:85	Salems sn	3A:2
Uppvidinge	5G:72	Selebo	4B:62, 64; 5E:54; 5H:14
Vista	4B:69; 5D:51-52	Strängnäs	2B:38
Västbo	5E:20	Svartlösa	3A:2; 5G:15
Västervik	5J:34	Torshälla	4B:63
Stockholm	2A:3-6, 12, 14, 73; 2B:5, 7, 22, 24, 30, 40, 47; 2C:1-2, 9, 20-21, 23; 3A:2-10, 17; 3B:2-3; 4A:8, 15; 4B:3-4, 7-9, 15-18, 20, 32-34, 41, 54, 57; 5B:3-4, 6, 11; 5C:2; 5D:4, 6-9, 12-15, 18-21, 58; 5E:4-6, 9, 11, 14-16, 33-34, 40-41, 44, 47-48, 53; 5F:2, 5; 5G:3-11, 87; 5J:2; 6A:7-11; 8:passim	Trosa sn	5J:25
Norreport	5E:48	Tumbo sn	2C:6
Norrmalm	2B:47; 2C:24; 6A:10; 8:91	Tynnelsö	2C:9; 4B:20; 6A:7
Skeppsholmen	8:43	Vallby sn	5I:23
Stockholms slott	5G:15; 8:44, 94	Vidby	4A:41
Södermalm	2C:9; 8:27	Värmdö	5G:12, 43
Strängnäs stift	2A:1; 2C:8; 5B:10; 5E:17; 5F:3; 6A:4; 6B:3	Västerrekarne	2C:6; 4B:63
Södermanland	5D:17; 8:87	Öknebo	4A:32
Bettna sn	8:3	Tavastland	
Daga	3A:42; 4A:33; 5E:56	Hauho	3A:50
Dedenäs	4A:34	Hollola	3A:35, 38, 48, 51; 4B:28; 5D:97
Fors sn	4B:63	Kalvola	5C:3
Hölebo	3A:49; 5G:13; 5J:25	Kulsiala	2A:9; 3A:14
		Lojmo	3A:11; 4A:6
		Nyby	3A:46; 5D:91, 100
		Padasjoki	3A:47
		Saris	2A:7-8,10-11; 3A:12-13, 15-16
		Sysmä	2C:25; 5D:60
		Sääksmäki	2C:7; 4B:13-14
		Tennilä	3A:39
		Tulois	3A:36-37; 6B:6
		Uppland	
		Bro	5J:1; 6A:7; 6B:1; 8:91-92 5G:94; 6A:15

Bälinge	4A:19; 5D:37, 55, 101; 5G:19, 27; 5J:6–7; 8:82	Teda sn	2A:45
Djursholm	4B:27; 6A:9	Tierp	5F:11; 5G:39, 46; 5I:6
Edby	4A:26	Trögd	3B:9; 4B:36, 71; 5D:66, 70, 74; 5G:48, 69–70; 5H:10, 12; 5I:9; 5J:14, 17–18, 20– 21; 6B:11
Ekkholmens gård	8:38	Ulleråker	4B:25; 5G:23; 8:13, 25
Enköping	4A:3; 4B:37, 39, 59; 5G:66; 5H:4; 5J:23, 28–29; 8:38, 76	Ullunda	5F:13
Enköpings-Näs sn	2A:45	Uppsala	2C:24; 5E:53; 8:7, 11, 19, 23, 29, 31–32
Frösåker	5B:8; 5C:1; 5D:93; 5G:81; 5J:22	Uppsala-Näs sn	5G:23
Funbo sn	4A:2	Vaksala	4B:28; 5G:26, 49; 5J:11; 8:11–12, 23, 29
Färentuna	2A:50; 2C:12; 4A:19, 23–26, 39; 5G:53; 5J:37; 6A:18; 8:102	Vallentuna	5B:5
Gimo	5G:40	Valö sn	5G:47
Hacksta	4B:32–33	Venngarn	2C:14
Hagunda	2A:53; 5E:28, 32	Våla	6B:14; 8:34
Hallkveds gård	2C:17; 5G:71; 8:37	Vårfrukyrka	5F:13
Kårsta sn	2C:23	Väntholmen	4A:25
Lagunda	2A:53	Väsby	4A:24
Långhundra	2C:23; 4A:38; 4B:30; 5D:71; 5G:28, 36, 82; 5J:12; 6A:13; 8:18, 28	Åsunda	2A:45; 4A:43; 4B:22, 45; 5B:13; 5F:13; 5I:2; 6A:19
Länna gård	5G:74	Älvkarleby	5J:13
Munsö	4A:19	Örbyhus	5F:7; 5H:2
Norra Roden	5G:47	Österby gård	8:81
Norunda	2A:40; 2B:19; 5D:56; 5F:10; 5J:8; 8:59	Östhammar	2A:64
Oland	4A:30; 5B:15; 5E:31	Värmland	5G:41; 8:99, 103
Rasbo	4A:2; 5G:49; 8:37	Bro gård	8:74
Seminghundra	2B:9; 5D:54	Gillberg	5D:62
Sjuhundra	4A:40; 5G:59	Grums	5D:61
Skälby	4B:45; 5B:13	Jösse	5E:45; 5G:88
Sollentuna	6A:1	Kil	5D:63
Svartsjö gård	4A:24; 4B:65; 8:102	Sunnäs	8:74
		Ölme	8:74

Västerbotten

Luleå	5I:15
Löfvånger	2B:44
Piteå	2B:46
Skellefteå	5E:51; 5G:97, 99
Torneå	5G:95
Umeå	2B:45; 4B:53; 5G:98; 6B:15; 8:47

Västergötland

8:94	
Brätte	8:65
Flistads sn	5D:33
Fristads sn	4A:20
Gudhem	4B:6
Gäsene	5D:89
Götene	5D:23
Kind	5E:10; 6A:6
Kindaholm	2C:1
Kinne	5D:23–24, 46; 5E:42
Kåkind	5G:17
Kålland	5D:35, 47
Källby sn	5D:46
Laske	5G:16
Lena	4B:58
Lidköping	4A:16, 22; 5G:57; 5I:3
Opensten	2C:2
Skåning	5C:4; 5D:28; 5G:20
Svenljunga sn	5E:10; 6A:6
Vadsbo	5D:25, 27, 33; 5H:7
Vartofta	4B:58, 67; 5D:110, 112–113, 115; 5G:55, 102; 8:100
Veden	4A:20
Viste	4B:68; 5D:116; 5E:25, 57; 5H:15
Vånga sn	5D:28
Åse	5E:30; 5G:18
Älvsborg	8:31

Västmanland

2C:11; 8:98	
Altuna sn	2C:16
Arboga	2A:2; 2B:2–4, 29, 31–32; 2C:5; 4A:1, 5; 4B:2, 5, 11; 5B:2; 5D:2–3, 10–11; 5E:12; 5G:2; 5J:3; 6A:5
Ervalla	5E:46
Himmeta sn	4A:12
Kila sn	4A:18, 27; 5D:94
Kumla sn	2A:59
Kungs-Barkarö sn	2C:6
Köping	2A:38; 5D:45; 5E:35; 5J:10; 8:54
Lindesberg	2A:36–37
Norberg	5G:42
Norrbo	5D:75; 5E:24; 5G:37; 5H:3
Sala (gruva)	2A:16, 18–23, 27–31, 32– 34, 47–49, 54, 56–57; 2B:12, 15–16, 18, 26; 2C:10, 14; 4B:31, 49–50; 5D:41, 102–106; 5E:22–23, 27; 5F:8, 12; 5I:13; 8:passim
Sala hyttor	8:20
Sala sn	5J:4
Siende	2A:51; 5D:75
Simtuna	2A:41, 65; 2B:17, 20; 2C:16; 3B:4, 8; 4A:17; 5D:48, 76–77; 5G:14; 5I:7; 5J:15–16; 8:34
Snevringe	2A:52; 2B:41–43; 2C:22; 3A:40; 4A:35; 4B:55; 5D:107; 5H:5–6; 5I:14; 6A:12, 14; 8:79
Strömsholm	5E:35; 5G:68
Säby sn	5D:107

Tjurbo	2A:25–26, 32, 42–44, 46, 59, 62, 66; 3B:6; 4A:18, 27; 5D:94; 5E:26; 5G:22, 32– 33, 50, 54, 61; 5J:4; 8:20, 30, 52, 56, 68	Ilmola	3A:34; 4B:46; 5D:95
Torstuna	2B:23; 2C:13; 3B:5; 5B:12; 5G:21, 30–31, 67; 5J:19; 8:34	Kalajoki	4B:48; 5D:96
Tuhundra	5D:67; 5J:5	Östergötland	5I:1
Vads gård	8:6	Aska	5G:108; 6B:19; 8:39–40, 101
Vappeby	2C:13	Björkekind	5G:24
Väsby gård	2A:62, 66; 2C:13; 8:14–17, 24, 30, 33	Björsboda	5G:44
Västerås	2C:5; 4B:42; 5F:9; 5G:64; 5I:8; 8:41	Bråbo	5D:108; 5G:84; 8:66
Åkerbo	2A:35, 68; 2C:6; 4A:12; 5D:72; 5E:46; 5I:5	Dal	5E:50
Åbo stift	2C:4; 5E:7, 18	Gammalkils sn	2B:13
Åland	8:27	Godegård	2A:75; 5G:91, 93, 101; 6A:17
Jomala	5D:109	Gullberg	5B:1
Öland	8:58, 71	Gölstorp	8:66
Algutsrum	2A:69; 2B:37	Göstring	5D:60; 5G:51–52
Förbo	5G:78; 5H:8	Haddetorp	2B:35; 2C:18
Hulterstad	2B:37	Hanekind	5G:62, 110; 5I:17
Köpings sn	5H:8	Heda sn	2B:35
Norra Motet	5J:31	Hallestad	5I:22
Runsten	5D:64, 79; 6B:12	Hällestad	5C:5; 6A:13, 16
Rälla gård	8:8	Häradshammars sn	4A:11
Slättbo	2B:37; 5H:8; 8:8	Kinda	4A:7; 5J:35
Södra Motet	5G:105; 6B:18	Kullerstads sn	2A:76
Åkerbo	5D:78, 92; 8:36	Linköping	2A:17; 2B:11; 6B:8
Österbotten		Lysing	2B:35; 2C:18; 5E:38; 5I:20–21
Ijo	4B:47	Lösing	4A:10
		Memming	2A:76; 5E:55; 5I:22
		Norrköping	5D:53
		Nykils sn	6A:3; 8:5
		Risinge	5D:108
		Skänninge kloster	5E:3
		Strå sn	5E:50
		Styrstad	4A:10
		Söderköping	4A:37; 5G:63

Vadstena	2B:1; 2C:5; 3B:12; 4B:52, 70; 5E:43, 50; 5G:86; 5J:24, 27; 8:1
Valkebo	2B:13; 6A:3
Vifolka	5D:60; 5G:44, 51–52, 109
Vreta sn	5B:1
Vånga	2A:79; 3A:44
Ydre	5G:76–77
Åkerbo	2B:14
Östkind	4A:11

Referenser

Otryckta källor

- Riksarkivet (RA), Stockholm
Bergsbruk: Salbergets räkenskaper, vol. 22, 26, 36, 43, 46–47, 58, 72–73
Bielkesamlingen
 Hogenskild Bielkes samling, vol. E 1984
Codices: C10, D9
Finska kameralia, vol. 110:1
Hertig Karls registratur (HKR)
Kungliga arkiv, vol. K 354
Landskapshandlingar
 Upplands handlingar (UH)
 Södermanlands handlingar (SöH)
 Närkes handlingar (NH)
 Östergötlands handlingar (ÖgH)
 Smålands handlingar (SmH)
 Västergötlands handlingar (VgH)
 Dalslands handlingar (DIH)
 Värmlands handlingar (VrH)
 Västmanlands handlingar (VmH)
 Dalarnas handlingar (DH)
 Gästriklands handlingar (GH)
 Västerbottens handlingar (VbH)
Riksregistraturet (RR)
Röda nummer (RN), vol. 39
Strödda domböcker och rättegångshandlingar, vol. 3–4, 6–8, 29
Strödda kamerala handlingar, vol. 55
Strödda räkenskaper och handlingar t o m 1630
 Fogdarnas räkenskaper
 Klagomålsregister, vol. 2–3
Göteborgs landsarkiv (GLA)
Lidköpings rådhusrätt, vol. A1a:1
Viste häradsrätt, vol. A1a:1

Härnösands landsarkiv (HLA)

Gästriklands domsagas häradsrätt, vol. AIa:1

Uppsala landsarkiv (ULA)

Hela Dalarnas tingslags häradsrätt, vol. AI:1

Snevringe häradsrätt, vol. AIa:1

Strängnäs rådhusrätt, vol. AI:2

Vadstena landsarkiv (VaLA)

Advokatfiskalen vid Göta hovrätts arkiv, vol. EVIIAAAA:1, EVIIAAAC:1

Gemensamma domböcker för Östergötlands län, vol. 1

Jönköpings rådhusrätt, vol. AI:2

Uppsala universitetsbibliotek (UUB)

E216 (Funbo kyrkoräkenskap)

Riksarkivet, Helsingfors

Topographica: Raumo

Äldre räkenskapssamlingen, vol. 216d, 217, 219, 219a, 4744

Riksarkivets verksamhetsställe i Åbo

Slakten von Gerdtens samling, mapp 2

Tryckta källor

Alvered, Zeth, Två senmedeltida räkenskapsböcker, Uppsala 2000.

Angermanni räfst = Otto Holmström (utg.), *Ärkebiskop Abrahams räfst: efter originalakterna*, Uppsala 1901.

ATB = Erik Noreen & Torsten Wennström (utg.), *Arboga stads tänkebok*, Uppsala 1935–1950.

Birgitta: fornsvenska = G. E. Klemming (utg.), *Heliga Birgittas uppenbarelser*, Stockholm 1857–1862.

Birgitta: latin = *Revelaciones*, KVHAA.

Birgitta: svenska = Tore Lundén (övers.), *Himmelska uppenbarelser*, Malmö 1957–1959.

Collmar, Magnus (utg.), *Sörmländska häradsdomböcker från 1500-talet*, Eskilstuna 1953.

Edling, Nils (utg.), *Uppländska domböcker 2: Upplands lagmansdombok 1578–79*, Uppsala 1929.

Edling, Nils (utg.), *Uppländska domböcker 3: uppländska konungsdomar från vasatiden intill Svea hovrätts inrättande*, Uppsala 1933.

Edling, Nils (utg.), *Uppländska domböcker 5: Uppländska häradsrättsdomböcker från 1500-talet*, Uppsala 1941.

Edling, Nils & Svenonius, Olof (utg.), *Uppländska domböcker 7: Långhundra härads dombok 1545–1570*, Uppsala 1946.

- Edling, Nils & Svenonius, Olof (utg.), *Uppländska domböcker 8: Upplands lagmansdombok 1581 och 1586*, Uppsala 1950.
- Eklund, Arne (utg.), *En värmländsk dombok från 1550*, Uppsala 1957.
- ETB = Sven Ljung (utg.), *Enköpings stads tänkeböcker 1540–1595*, Stockholm 1960–1966.
- GIR = Konung Gustaf den förstes registratur, Stockholm 1861–1916.
- Hans Brasks registratur = Hedda Gunneng (utg.), *Biskop Hans Brasks registratur: textutgåva*, Uppsala 2003.
- Hausen, Reinhold (utg.), *Bidrag till Finlands historia*, del 1, Helsingfors 1881–1883.
- Helga lekamens gilles räkenskaper = Isak Collijn (utg.), *Handlingar rörande Helga Lekamens gille i Stockholm*, Stockholm 1921–1930.
- HH = *Historiska handlingar*, Kungl. samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia, Stockholm 1861–1979.
- Höga nämnden = Carl Silfverstolpe (utg.), *Konung Erik XIV:s nämnds dombok*, HH 13:1, Stockholm 1884.
- JTB = Carl M. Kjellberg (utg.), *Jönköpings stads tänkebok 1456–1548*, Jönköping 1918.
- Karlsson, K. H. (utg.), *Upplands lagmansdombok 1490–1494*, Stockholm 1907.
- Myrdal, Janken (utg.), ”Senmedeltida saköreslängder”, *Folkets historia* 12:1, 1984.
- Melefors, Evert, Senmedeltida kopparutvinning i Åtvidaberg speglad i räkenskaper från 1500-talets början, Uppsala 2013.
- Mikander, Kaj, *Åländska handlingar 1530–1634* II:1, Mariehamn 1977.
- Mirakel Birgitta = Tore Lundén (övers.), *Himmelska uppenbarelser*, Malmö 1957–1959.
- Mirakel Helga Lösen = Tryggve Lundén (utg.), ”Frater Gregorius Holmiensis O. P. Miracula defixionis domini”, *Göteborgs högskolas årsskrift* LV, 1949:4.
- Mirakel Katarina = Tryggve Lundén (utg.), *Den heliga Katarinas av Vadstena liv och underverk: efter medeltida urkunder översatta*, Stockholm 1950 & Tryggve Lundén (utg.), *Vita Katherine: facsimile tryck av Bartholomeus Gothans i Stockholm 1487 tryckta bok*, Uppsala 1981.
- Mirakel Nikolaus = Tryggve Lundén (utg.), *Sankt Nikolaus' av Linköping kanonisationsprocess*, Stockholm 1963.
- Mirakel S:t Erik = Jarl Gallén & Tryggve Lundén (utg.), *Sankt Erik konung*, Stockholm 1960.
- Nils Persson Bielkes konceptbok = Lars Sjödin (utg.), *Kammarrådet Nils Pedersson Bielkes konceptböcker 1546–1550*, Stockholm 1951.
- Pirinen, Kauko (utg.), *Savon tuomiokirjat 1559 ja 1561–1565: domböcker för Savolax 1559 och 1561–1565*, Helsinki 1954.
- Roos, John E. (utg.), *Ala-Satakunnan tuomiokirja 1550–1552: dombok för nedre Satakunta 1550–1552*, Helsinki 1964.
- Schlyter, C. J. (utg.), *Corpus iuris sueo-gotorum antiqui* 1–13, Stockholm 1827–1877.
- SDHK = Svenskt diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbreven, sok.riksarkivet.se/sdhk (senast besökt 2022-10-23).
- SMP = G. E. Klemming m.fl. (utg.), *Svenska medeltids-postillor*, Stockholm 1879–.

- STB = Stockholms stadsböcker från äldre tid, Stockholm 1876–1948 & Stockholms stads tänkebok 1524–29, Stockholm 1929–1940.
- Styffe, Carl Gustaf (utg.), ”Ståthållaren Gustaf Olofsson Stenbocks och biskop Svens i Skara redogörelse inför K. Gustaf I öfver Regiments-Rådets i Westergötland förhandlingar åren 1540–1542”, i *Handlingar rörande Skandinaviens historia* 29, Stockholm 1848.
- VTB = Georg J. V. Ericsson (utg.), Vadstena stads äldsta tänkeböcker (”domboken”) 1577–1610, Uppsala 1945–1952.
- Waldén, Bertil (utg.), Askers och Sköllersta tingslag: minnesskrift, Örebro 1949.
- Ängermark, Wilhelm, ”Om domböcker: något om förandet av domböcker samt en återgivning av Dalslands äldsta dombok”, *Hembygden* 1984.
- ”Örebro härads äldsta kända domböcker”, *Meddelanden från föreningen Örebro läns museum* VI, 1916.

Litteratur

- Almquist, Joh. Ax., Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523–1630: med särskild hänsyn till den kamerala indelningen, Stockholm 1917–1923.
- Andersson, Martin, ”Ärvda siffror och nya källor till Sveriges folkmängd 1571”, *Agrarhistoria* 6, Uppsala: Avdelningen för agrarhistoria 2020.
- Andersson, Martin, Från trälar till tjänstefolk: Legofolksinstitutionen i Sverige 1250–1600, Lund: Nordic Academic Press 2023.
- Bringéus, Nils-Arvid, ”Deltagarobservationer vid ett skånskt bröllop 1592”, *RIG* 56:1, 1973.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias, *Magnus Erikssons landslag: i nusvensk tolkning*, Stockholm 1962.
- Norberg, Petrus, *Sala gruvans historia under 1500- och 1600-talen*, Sala 1978.
- SAOB = *Svenska Akademiens ordbok*, www.saob.se (senast besökt 2022-10-23).
- Westlund, Lars Erik, *Brott och straff i Värmland under 1500-talet: med en genomgång av de värmländska saköreslängderna för åren 1503–1600*, Stockholm 2018.

Tidigare publicerat i serien Agrarhistoria

Svensson, Patrick (2022). De obesuttna i Stensjö by. *Agrarhistoria* 8.

Myrdal, Janken (2022). A Theory Kit for World History. *Agrarhistoria* 7.

Andersson, Martin (2020). Ärvda siffror och nya källor till Sveriges folkmängd 1571. *Agrarhistoria* 6.

Lundin, Per (2017). Lantbrukshögskolan och reformerna: Från utbildningsinstitut till modernt forskningsuniversitet. *Agrarhistoria* 5.

Larsson, Jesper (2016). History, students, and education: a survey about students' perspectives on history education at the Swedish University of Agricultural Sciences and implications for future teaching. *Agrarhistoria* 4.

Suneson, Karl-Henrik (2001). 1700-talets fårimporter: ett försök att bygga upp en inhemsk finullsproduktion samt en kartläggning av fårimporternas effekter hos allmogen. *Agrarhistoria* 3.

Slotte, Håkan (1999). Lövtäkt i Sverige 1850–1950: metoder för täkt, torkning och utfodring med löv samt täktens påverkan på landskapet. *Agrarhistoria* 2.

Kardell, Örjan och Myrdal, Janken (1999). Jordbruket som system: arbetet och gården i ett historiskt perspektiv. *Agrarhistoria* 1.

Drängar och pigor var den vanligaste och viktigaste formen av avlönat arbete i medeltidens och 1500-talets Sverige. I boken *Från trälar till tjänstefolk: legofolksinstitutionen i Sverige 1250–1600* (Nordic Academic Press 2023) skildrar författaren hur legofolksinstitutionen fungerade och hur relationen mellan husbonde och legohjon förändrades under drygt tre århundraden. Detta häfte av Agrarhistoria består av bilagor till boken, vilka utgörs av samlingar av källutdrag som ligger till grund för bokens undersökningar. Här möter vi drängen Pelle, som 1551 låstes in i fångkistan för att han hade sprungit bort från sin husbonde, husbonden Erik, som försökte dölja att han 1552 hade råkat slå ihjäl sin dräng under ett raseriutbrott, pigan Katarina, som 1479 förvisades från Stockholm därför att hon påstod att husbonden hade gjort henne gravid, drängen Mats, som 1574 dömdes till livstids straffarbete i gruvan i Sala för att han hade en relation med dottern i hushållet där han arbetade, och många, många fler. Till bilagorna hör en inledande metodologisk källstudie, som bland annat visar hur fallen fördelar sig över tid och mellan Sveriges och Finlands alla landskap. I häftet ingår också ett ortregister. Bilagorna kan därför läsas såväl av den som vill veta mer om legofolksinstitutionen som av den som vill fördjupa sig i dessa social- och rättshistoriska exempel för på så sätt komma närmare medeltidens och 1500-talets enskilda människoöden.

Martin Andersson är forskare vid Avdelningen för agrarhistoria på SLU och gästforskare vid universitetet i Cambridge. Han forskar om obesuttna husmän och om befolkning och social struktur i 1500-talets Sverige. Han har tidigare utgivit *Migration i 1600-talets Sverige: Älvsborgs lösen 1613–1618* (2018).

